TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT: 4 SAYI: 21 EKİM 1965 FİATI: 250 KRŞ.

Mehmet Ali Paşa

TÜRKİYE KREDİ BANKASI

Sermayesi 20.000.000 T.L. Merkezi : İstanbul

Şubeleri:

İstanbul	İzmir	Edirne
Beyoğlu	Ankara	Samsun
Galata	Yenişehir Ankara	Konya
Kadıköy	Anafartalar Ankara	İskenderun
Osmanbey	Adana	Mersin
Hasköy	Çapa	Bursa
Beyazıt		Bakırköy

HERNEVİ BANKACILIK MUAMELÂTI - BÜTÜN YABANCI MEMLEKETLERDE MUHABİRLER

Telgraf adresleri: Umum Müdürlük: Bankorkgen - İstanbul Şubeler: Bankor

Tarih — 89

(Basın 2899)

Tarih — 90

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 4 SAYI : 21 EKİM : 1965 FİATI : 250 KRŞ.

Kurucusu :
CEMAL KUTAY

●

Sahibi, Yazılışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

●

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

●

Muhabere ve para gönderme adresi : Posta Kutusu 67 — İSTANBUL

●

ABONE ŞARTLARI :
Yıllık 24 lira. Dış Ülkelere iki mislidir

●

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

●

Klişeler Nuray Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

●

Aboneler için her altı ayda bir, maliyetine, pantazot cild kapakları hazırlanmaktadır.

Bir Abbas Ağa bulabilmek!..

DÖRDÜNCÜ Sultan Mehmed'in Kızlar Ağası Abbas Ağa, hayır hasenâtı seven insandı. Beşiktaş'ta, bugün de içinde ibadet edilen Abbas Ağa camii onun eseridir: Bu camiin mektebi, çeşmesi, vakfı, vardı. Ayrıca İstanbul yakasında on iki, Üsküdar'da sekiz çeşme, Lâleli'de çifte hamam, Aksaray'da mekteb ve sebil yaptırdı. Dört senelik Dar-üs-Sââde Ağalığı gibi, Saray'ın içinde, en büyük nüfuz ve makam sahipliğini nefsine kâfi görmüş, Padişah'dan müsaade istemiş, 1622 senesinde vazife-i tekaüdiye ile Mısır'a gönderilirken uğurlanmasına bütün Enderûn ve Birun erkânı gelmişti. Ağa'nın beraberinde sadece bir çuval toprak vardı. Mısır'da ölürse, bu toprağın üstüne gömülecekti. Nefis muhasebesinin mantığına doğruluğu telkin ettiği inancını şöyle anlattı :

"— Mısır'a erişir miyim, bilemem. Orada hayır hasenâta Allah izin verir mi, onu da bilemem... Burada, üç beş cami, mektep, sebil, imâret, vakıf nasib oldu. Mahşer günü Cenab-ı Hakkın huzuruna, elimden geleni yapabildiğim toprakların içinde çıkmak isterim. Bütün bu serveti Allah-ü Tealâ, bu topraklardan ve bu halkın emeğinden ihsan etti. Ondan aldığımızın kalanını yine ona vermek gerekir. Kefenin kesesi yoktur. Herşey bu dünyada kalıyor. Ben üstünde cümle halkın hissesi ve hakkı olan parayı, dilediğim kişiye değil de, onun istifade edeceği yola harcadım. Kusurum varsa Allah affede..."

☆

Hiç kusurun olur mu muhterem Abbas Ağa... Senin bıraktığın hayır hasenât, İstanbul'da bunca devir geçmiş olmasına rağmen çoğunluğu ile yerinde...

Fakat asıl senden alınacak başka dersler var: Sen, camii, mektebi, medreseyi zihinler aydınlansın, cehalet yenilsin, ilim ve irfan güneşi vicdanları aydınlatsın diye inşa ettirdin. Amma asıl kendinden sonrakilere verdiğin ders, bu halkın emeğinin özünü teşkil ettiği servetlerin hiç olmazsa zekâtını, Devletin elinin ermediği, aklının kavramadığı, hattâ düşünemediği hayır yollarına harcanmasının fazilet örneklerinde...

Abbas Ağa... Günümüzde bu halka, içyüzüyle anlatıldığı zaman nice nice çilelerin son bulacağı dertlerimiz var ki, bunları milletin iz'an ve vicdanına iletmek, mekteb, cami, imâret, çeşmeden önde geliyor... Çünkü senden sonra başımıza gelenlerin çoğu, yürekleri yakan bu dertlerin, illetleri ve çârelerini görebilenlerin şuurunda, mırıltı halini aşamamasının ceremesi olduğunu isbat etti. Neyliyelim ki, bu hakikatleri fısıltı hâlinden çıkarıp "Gerçeğin inandıran ve aydınlatan sesi" yapabilecek kudrette olanlar, kendi avunmalarının ninnilerinden gayrıya hem kulaklarını, hem akıl yollarını kapamışlar... Kısacası senin yerin boş Abbas Ağa ... — KUTAY.

O KANLI ELBİSE

Ağustos sayımızdaki "Bir Kanlı Elbise" *fıkram, Birinci Büyük Millet Meclisinde Millî Mücadeleyi başarabilmiş ve ancak on yedisi hayatta kalan ilk devre mebuslarımızdan birisini fazla duygulandırmış... Bana, İkdam gazetesinin 2 Aralık 1923 tarihli küpürünü göndermiş. Bu, gazeteye Selânik'ten gönderilen "muhabir mektubu" dur. Selânik'de, onbinlerce Türk muhaciri toplanmış, mevsim kış, hepsi sokak ortasında aç ve çıplak... İlgilenen yok!.. Yunanlılar, bozgunun acısını bu müdafaasız ve kimsesiz yığından vahşîce alıyorlar. Mebusların vak'alara dayanan tenkidleri, sarsıntıda olan İsmet Paşa hükûmetini endişe içinde bir "istihzah" a doğru girebilmekten çekindiriyor. Nitekim, Ağustos sayısının bu sayfasında okuduğunuz* "Bir Kanlı Elbise" *fıkrasının mevzuunu Meclis Kürsüsüne getirmiş olan Aydın Mebusu Esad Hoca'nın Başvekille koridorda sert bir münakaşasına da sebep olmuş. İsmet Paşa, bu aydın d i n adamını :* "— Hükûmetin takip ett'iği siyasetin neticelerini beklemeden hissiyatı ayaklandırmakla" *ittiham etmiş. Birinci Büyük Millet Meclisinden günümüze kalabilen on yediden birisi olan emektar diyor ki:*

"— O kanlı elbiseyi Esad Hoca'nın kürsüden hıçkırıklar içinde bizlere gösterdiği günü unutmam. Birinci Meclisden ikincisine geçebilmiş pek az insandık. İçimizde siyaset âlemine yeni girmiş kişiler vardı. Bunlar Millî Mücadelenin nasıl bir ruh hâleti içinde başarıldığını bilmiyorlardı. Ben eminim ki, eğer, Meclis seçimlerin yenilenmesine karar vermemiş olsa idi ve Birinci Büyük Millet Meclisinin ruhu, ikincisine de hâkim olsa idi, o gün, hükûmet ne bahasına olursa olsun sukut ederdi. Evet, ne bahasına olursa olsun!.."

Fatma ile Emoş'un Kaderi

سلانیکده جوار قصبه‌لردن فرار ایتمش
کویلرک عددی پک چوقدر . بونلر بوتون
نه‌لری وارسه کویلرنده براقدقدن صوکره ساحله
دوکولدکلری و یوم حرکتده تأخر ایتدیکی
جهتله صوغوقدن و آجلقدن قیرلمغه باشلامشلردر.
دون دورت مهاجر جنازه‌سنده بولوندم. چپلاق
آیاقلی ایکی اوکسوز قیزک «فاطمه» ایله «اموش» ڭ
درین بر ایکلتی ایله، اوموزلرمز اوزرنده کیدن،
بابالرینک آرقه‌سندن قوشوشملری بنی چوق
آغلاتدی . «فاطمه» ایله «اموش» بو ایکی
سویملی قیز قرداش آرتق تماماً یالکز و کیمسه‌سز
قالمشلردی. بو ایکی قیزجغز اگر یالکز باشلرینه
قالاجق اولورلرسه چوق کچمدن او یولک یولجیسی
اوله‌جقلر.

BABALARININ ARKASINDAN

Bugün yaşı seksenin üstünde olan bu Millî Mücadele Mebusunun bana lutfen gönderdiği 2 Aralık 1923 tarihli İKDAM gazetesinin birinci sahifesinde iki sütun üzerine neşredilen Selânik mahreçli mektup, evlerinden barklarından güyâ "- Türkiye'ye gönderilmek..." *üzere zorla sökülüp alınan onbinlerce muhacirin perişan hâlini anlatıyor. Klişesini bu sahife içine aldığım satırlara beraberce göz atalım:*

"— Selânikte civar kasabalardan firar etmiş köylülerin adedi pek çoktur. Bunlar bütün neleri varsa köylerinde bıraktıkdan sonra sahile döküldükleri ve hareket günleri de geciktiği için soğuktan ve açlıktan kırılmaya başlamışlardır. Dün, dört muhacir cenâzesinde bulundum. Çıplak ayaklı iki öksüz kızın Fatma ile Emoş'un derin bir inilti ile, omuzlarımız üzerinde giden, babalarının arkasından koşuşmaları beni çok ağlattı. Fatma ile Emoş, bu iki sevimli kızkardeş, artık tamamiyle yalnız ve kimsesiz kalmışlardı. Bu iki kızcağız eğer yalnız başlarına kalacak olurlarsa çok geçmeden o yolun yolcusu olacaklar..."

BİR İSTATİSTİK NEŞREDİLEBİLİR Mİ ?

Millî Mücadeleden sonra güdülen avâre ve başıboş "milliyetçilik" politikası için şöyle bir istatistik neşredilebilir mi: Biz, Balkanlar'da, Irak'da, Kıbrıs'da ne kadar Türk bıraktık, bugün ne kadar Türk var? O yerlerdeki nüfus artışına göre bizim bıraktığımız ırkdaşlarımızın kaderi ne oldu?

Bu sualin cevabını "Türk Avı" *na çıkan o zâlim ve insafsız güyâ dost, güyâ müttefik, güyâ yirminci yüzyılın insanları ve devletleri olan emanetçiler elbette veremezlerdi. Çünkü onlara soran da olmadı...*

Ve sonra, olup bitenlerle alay edercesine ALTI OK'un en uzunu MİLLİYETÇİLİK'tir!.. — K.

BÜTÜN KUDRETLER İttihad ve Terakki, 1911 den 1918 e kadar İmparatorluğumuzun son senelerinin bütün kudretini nefsinde toplamıştı. Mebusan Meclisi bir "klişe" halinde idi. Sultan Reşad, bu gerçeğe tevekkülle boyun eğmişti. İttihadcılık kudretinin de şahsî tecellisi Talât Paşa'nın nefsinde toplanmıştı. Klişemiz, o zaman Dahiliye Nazırı olan Talât Paşa'yı, Sultan Reşad'la beraber bir resmî törende gösteriyor.

Talât Paşanın "Sadrıazam„ olarak son yurt dışı seyahati ve sukutu

YAZAN : CEMAL KUTAY

SULTAN REŞAD ÖLÜYOR, TALÂT PAŞA SON AVRUPA SEYAHATİNİ YAPIYOR

Sultan Beşinci Mehmed Reşad 3 Temmuz 1918 de hayata gözlerini kapamış, Veliahd Mehmed Vahidüddin Efendi, *"Altıncı Sultan Mehmed"* unvanıyla, Osmanlı tahtına ve hilâfet makamına geçmişti. Yürürlükte olan Kanun-u Esasî *(Ana-Yasa)* hükümlerine göre, Kabinenin istifası gerekiyordu.

Dört yıldır devam eden harbin kaderi de, zaten belli olmuştu: Safında dövüştüğümüz ve başında Almanya'nın bulunduğu merkezî devletler grubunun, hemen hemen her cephede gerilemesi başlamıştı. Verdun önlerinde durdurulmuş olan Alman taarruzundan sonra, Garp cephesinde bir yıl süren durgunluk, savaşın siklet merkezini Şark'a çevirmiş, vakia Rus orduları bozgundan bozguna uğratılarak Çarlık devrilmiş, Bolşevik idaresi kurulmuş ve bizim Doğudaki yerlerimiz kurtarılmış olmakla beraber, savaşın genel görünüşü ile artık gerçekte bittiği ve Osmanlı İmpara-

torluğumuzun da son harbinden mağlûp, bitkin, çâresiz çıkma zorunda kaldığı inkâr edilmiyecek gerçekti.

4 Temmuz 1918 de, kendisine biy'at resmi yapılmış olan yeni Padişah Altıncı Mehmed Vahidüddin, ağabeyisinin cenâzesini Eyübsultan'a kadar uğurlamış ve hemen aynı günün gecesi, Dolmabahçe sarayında Sadrıazam Talât Paşa'yı kabul ederek kendisinden, çok iyi bildiği halde, umumî vaziyet için izahat almıştı.

İttihad ve Terakkinin Reisi de olan sadrıazam, fırkasına karşı aslâ iyi niyetlere sahip olmadığını bildiği yeni Padişaha, 5 Temmuz 1918 tarihinde kabinenin istifasını takdim etmişti. Bu çekilme, daha çok, Ana-Yasa hükmünü yerine getirme formülü mü idi, yoksa, savaşın ağır yenilgi ile sonuna yaklaştığını herkes gibi gören Sadrıazamın iktidarı en hafif şekilde ve ârızasız terketmek imkânını da deneme arzusu mu idi? Mabeyn Bâşkâtibi Ali Fuad Bey'e göre Talât Paşa'nın istifası, sadece şekilden ibaret değildi: Eğer yeni padişah, istifayı kabul etmiş olsa idi Sadrıazam bu ayrılışı memnuniyetle karşılıyacaktı. Fakat Padişah, İttihad ve Terakki iktidarını tamamen sahneden silmek ve bu kararı kendilerine verdirmek arzu ve gayesini güdüyordu. Nitekim, istifa eden kabinenin vazifesine devamı irade etti ve Talât Paşa'ya, harp cephelerini bizzat görmek, müttefiklerimiz Alman, Avusturya, Bulgar devlet adamlarıyla bizzat temas ederek *"hakikî vaziyeti kendisine arz ve iblâğ maksadiyle..."* Berlin, Viyana ve Sofya'ya gitmesini telkin ve tavsiye etti. Bu, Talât Paşa için de gerçekten ihtiyaçtı. Çünkü gelen haberler hiç de ümid ve sevinç verici değildi. Yanında sadece hususî kalem müdürü, adetâ kendisini yalnızlığa ve unutulmıya alıştırmak istercesine 14 Temmuz 1918 de Sirkeci'den hareket etti. Bu, 1908 - 1918 arasında adını Osmanlı ülkesinden en çok duyurtan ve şahsiyeti hâdiseler üzerine en çok tesir eden Hükûmet Reisinin, üzerindeki ünvanla son yurt dışı seyahati idi...

ACI DÖNÜŞ

Talât Paşa'nın dönüşü, içinde bulunulan buhranlı ve acı hâdiselerin ümidsizlik intibalarını, hiç bir hayâl payı olmadan beraberinde getirmesi oldu: Harbi, en ağır şartlar içinde kaybetmiştik...

Sirkecide kendisini karşılıyanlar, soğukkanlılığı, metaneti, en vahîm hallerde bile neşesini ve ümidini kaybetmemiye çalışan bu tecrübeli komitacı - devlet adamı'nı öyle perişan halde buldular ki, kendisinin hiç bir izahına lüzum kalmadan neticeyi kavramakta güçlük çekmediler... Nitekim aynı gün, Bulgar cephesinin yarıldığı, Alman ve Avusturya hükûmetlerinin Amerika Birleşik Devletleri Reisi Vilson'a sulha delâlet etmesi ricasında bulundukları haberi geldi. Filistin'de İngiliz ordusu anî taarruza geçmiş, Nablus meydan savaşını kaybetmiştik. Arap Yarımadasında yıllardır beslenen isyan başlamıştı. Suriye elden çıkıyordu. Allenbi kumandasındaki İngiliz orduları, eğer Haleb'in önünde Mustafa Kemâl ve Ali Fuad Paşa'lar tarafından durdurulmamış olsaydı, Adana tehlikeye düşecekti. Bozgun, bir çığ gibi vatanın üzerine çökmüştü. İstanbulda kabinede değişiklik olmuş, aynı zamanda Dahiliye Nazırı da olan Talât Paşa bu vazifeden istifa ederek yerini İsmail Canbulat Bey'e bırakmıştı. Padişah, bu tâyini bile yapmak istememişti. Fakat Canbulat, bu vazifede kendisi kalmamış, 2 Ekim 1918 de, dört arkadaşı ile beraber Talât Paşa kabinesinden çekilmişti. Türk'ün öz toprağı olan o mübarek Anadolu'nun dışında kalan yerlerdeki bütün gayr-ı Türk unsurlar, hiç bir vicdan rahatsızlığı duymayan, ayrılışlara girişmislerdi. Yeni Padişah, sarayında hâdiseleri dikkatle takip ederken, taşa Veliahdlığı zamanındanberi, hattâ daha öncesinden beklediği günün geldiği kanaatiyle Talât Paşa'yı dâvet etti ve *artık çekilmesini* bildirdi!

7 EKİM 1918... İTTİHAD ve TERAKKİNİN SON TARİHİ TOPLANTISI

Brest-Litovsk'da Ruslarla imzalanan anlaşma bize, Doğu vilâyetlerimizi geri veriyordu. Ancak, siyasî bir netice ile ana-vatan topraklarına dönebilecek olan bu öz Türk diyarının millî sınırlar içine girmiş olmasının mutluluğunu bile duyacak halde olamamak, cidden hazindi: Çünkü öte yandan, İmparatorluğun

fiilen çökmesi kaçınılmaz sonuç halinde önümüze dikilmişti.

6 Ekim 1918 günü, Padişah Mehmed Vahidüddin, Talât Paşa'yı dâvet ederek kendisiyle dört saat süren bir görüşme yaptı ve istifadan başka çâre kalmadığını anlattı. Aynı saatlerde, Veliahd Abdülmecid Efendi de, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya aynı kaçınılmaz gerçeği izah ediyordu. Ortada, iktidarda olabilmenin şartları mevcud olmamakla beraber, İttihad ve Terakki'nin iki temel adamı, istifanın tabiî olmıyan neticeleri önünde irkilmişlerdi: Bu çekilme, sadece şahısları için değil, başında bulundukları ve memleketin mukadderatına dört senedir tamamen el atmış fırkalarının alınyazısını çiziyordu.

Arap Yarımadasında, kendisine *"KRAL"* denilen Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, pencereleri kapatılmış bir vagonun içinde, sessiz sedasız İstanbul'a döneli elli iki gün oluyordu. O gece, Talât Paşa'nın Sultanahmet'teki mütevazi evinde, ÜÇ PAŞA'lar, Talât, Enver, Cemal Paşa'lar sabaha kadar süren bir toplantı yaptılar: Talât Paşa hükûmetine, Mebusan Meclisini harp süresi içinde içtimaa dâvet hakkı takdirine bırakılmak üzere *"süresiz itimad"* beyan eden fırkanın Mebusan Meclisindeki grubu ile, vilâyetlerdeki kâtib-i mes'ullerinin toplantıya çağrılmasını zarurî bulduğu görüşüne, Enver ve Cemal Paşalar da katıldılar. Bu ihtimali derpiş ederek, hepsini İstanbul'da toplamış olan Talât Paşa, 7 Ekim 1918 de toplanılması için arkadaşlarının tasvibini de aldı.

Bu SON toplantı, gerçekte, artık müstakil bir devlet olabilme vasıflarını muhafazası, savaş galiplerinin kararına bağlı olan Osmanlı İmparatorluğunun da SON'u demekti.

ELDEN GELENİ YAPMIŞ OLABİLMEK...

7 E k i m 1918 toplantısı, endişe okunan yüzlerde ve ümitsiz seslerde trajik bir hava içinde geçti...

Önce Talât Paşa uzun uzun vaziyeti izah etti. Bu izahda, kendilerinden sonra memleketin mukadderatını ellerine alabilecek çapta insanların bu içtimada

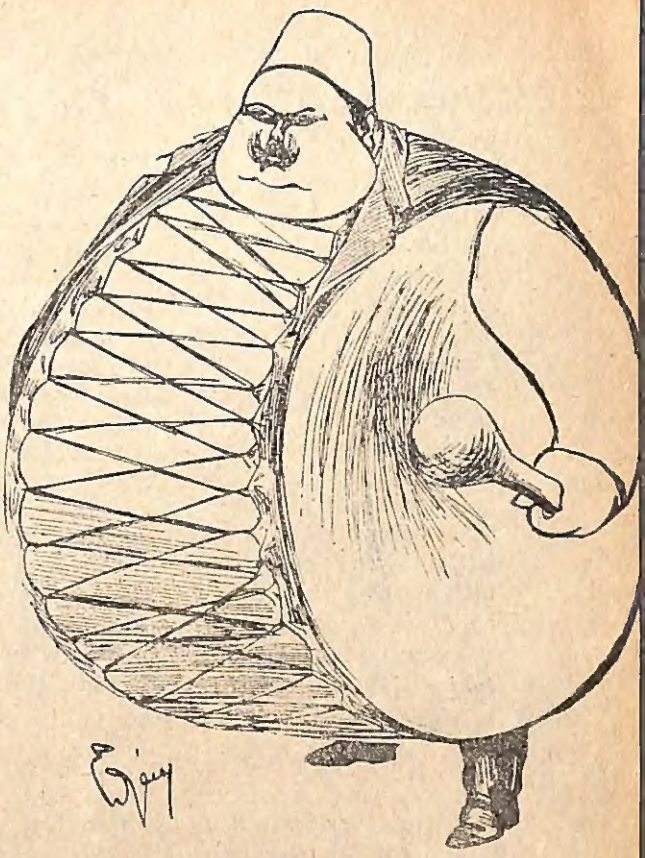

Talât Paşa'nın sukutundan sonra, kendi kendisini fesheden İttihad ve Terakki'nin yerine kurulan TECEDDÜD FIRKASI'nın gayr-ı resmî reisi, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey (rahmetli Halil Menteşe).

bulunduklarını söyliyebilmenin de rahatını hissettiğini anlatan cümlelerinde gözleri yaşlı idi. Başta kendisi olarak, İttihad ve Terakki, tatbikattaki hatalarına rağmen, hiç şüphesiz, tertemiz *"vatan kurtarma hareketi ve onun yurtsever, fedakâr kadrosu olabilmenin şeref ve haysiyetini..."* temsil eden millî varlıktı.

Talât Paşa'yı dinliyenler arasında hiç kimse, anlatılmış olanların samimiyetinden şüphe edemezdi. Facia, 1908 den önce de, Osmanlı İmparatorluğunun fiilen ölüm döşeğinde olduğunun bilinmemesi idi. Sultan Hamid'in maharetle telkin ettiği sun'î huzur, aslında, ölümden önceki son nefes alışlarının aldatıcı sükûnetinden başka şey değildi. 1908 de bile, dünyanın en geniş hududlarına sahip olan Osmanlı devletinin bu devrini tamamlamış heybeti, ne yazık ki, İttihad ve Terakkinin kucağında son demini idrâk etmiş ve son nefesini ver-

Güç bir iş...

Padişah Sultan Mehmed Vahidüddin, Talât Paşa kabinesinin istifasını, saltanat ve hilâfet makamına oturduğu ândan itibaren bekliyor ve bu netice için bütün sebepleri hazırlamış bulunuyordu. Nitekim, Talât Paşa'nın Brest-Litovsk anlaşması dolayısiyle yaptığı son yolculuk sırasında Berlin'e uğrıyarak, müttefiklerimizin cephelerinin çözüldüğü acı haberiyle dönmesini takip eden hafta içinde, istifayı kaçınılmaz olupbitti haline getiren de bizzat Padişah olmuştu.

Talât Paşa'nın istifasını takip eden saatlerden, 14 Ekim 1918 tarihine kadar, tam altı gün, eski Sadrıazam Tevfik Paşa ile devamlı istişarelerde bulunan Padişah, Tevfik Paşa'ya arzu ettiği kabineyi kurduramamış, hiç de istemiyerek, Müşir Ahmet İzzet Paşa kabinesini kabul ve tasdike mecbur olmuştu. Mabeyn başkâtibi Ali Fuad Bey hâtıralarında şöyle der:

"Zat-ı Şâhane, Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin teşekkülünden k a l b e n memnun değildi, fakat bu mevzuun cet'nliğini de anlamıştı. Hatt-ı Hümâyun'u, Bab-ı âliye tevdi vazifesi ile beni tavzif buyururlarken derin bir nefes alarak :

"— Çok güç bir iş..." kelimeleri, âdetâ, gayr-ı iradî olarak sudûr etmişti."

★

İktidara lâyık bir hükûmet kurabilmek cidden *"güç bir iş"* ti... Nitekim Sultan Vahidüddin bu "güç iş"i asla başaramıyacak, Damad Ferid Paşa'yı sık sık bu makama lâyık görecek ve neticede saltanatının hazin sonu, bu *güç iş*'in başarılamamasının gerceği arkasından tarihî hüküm olarak gelecekti...

---

mişti. Tarih, hâkim kuvvetlerin tesir ve telkinine rağmen, bu gerçeği söyliyebilmek cesaretini gösterebilecek, hattâ imkânını bulabilecek miydi?

Talât Paşa, nefsinde en ağır ve mes' uliyetli tecellilerini duyduğu bu gerçeği, samimî bir gönülle dile getirdi ve kendisine verilmiş olan selâhiyetlerin geriye alınmasını istedi:

"— Bu selâhiyetler üzerimde iken, kabinenin mukadderatı üzerine münferiden veya nazır rüfeka ile müştereken karar veremem. Benim için emanetlerin en mukaddesi olan itimadınızın, ahval-i hâzırayı gözönüne alarak istirdadını rica ediyorum." dedi. Bu cümleler, bir çoklarının gözyaşlarını tutamıyacak kadar heyecan uyandırmıştı. Anlaşılmıştı ki, hükûmet istifa edecekti. Talât Paşa'nın son cümleleri şunlar olmuştu :

"— Elden geleni yapabilmiş olmanın huzuru içindeyiz."

Siyasî edebiyatta İttihad ve Terakki Fırkasının bu en yetkili organının vermesi istenilen bu kararın adı *"Sukut"* yâni "düşme" idi. Üzerinde dikkatle durulmıya değer olan hakikat şu idi ki bu d ü ş m e ' yi, *"düşenin bizzat kendisi"* talep ediyordu.

Talât Paşa, en yakın arkadaşlarından bile, talebinin aksi f'kir ve kanaatlar üzerinde konuşulmasını rica etmişti. İttihad ve Terakki'nin selâhiyetli heyetinin bilhassa şahsına karşı beslediği dostluk, yakınlık, güven, hattâ hayranlık duygularını biliyordu. Talep ettiği *"itimadın kaldırılması ve hükûmetin kararlarında serbest bırakılmış olması"* kararının rey birliği ile verilmesini arzuluyordu. Çünkü neticenin böyle olmasında, ileri sürdüğü mucib sebeplerin zaferi adına kuvvetli bir gerekçe vardı. Nitekim, riyaset makamında olan Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey *(rahmetli Halil Menteşe)* oyları topladığı zaman sadrıazamın talebinin ittifakla kabul edildiğini bildirdi...

Talât Paşa, ertesi sabah, kendisini saklıyamadığı bir heyecan içinde bekliyen yeni Padişah Sultan Altıncı Mehmed Vahidüddin'i ziyaret etti ve hükûmetinin istifasını takdim etti.

Bu çekilme ile İttihad ve Terakki de, politika sahnesinden uzaklaşmış oluyordu. Sadece politika sahnesinden... Çünkü böylesine köklü, tarihî vazifeler yüklenmiş bir varlığın fiilen hayat sahnesinden silinmesi elbet de mümkün değildi. Nitekim, İttihad ve Terakki, önce Müdafaa-ı Hukuk'a temel oldu, Millî Mücadelede teşkilât olarak en geniş ve köklü hizmetleri ifa etti, sonra Halk Fırkasının fiilî teşebbüsüyle dağıldı, gerçekte ise fikir ve şuur hal'nde tesirlerini devam ettirdi, hattâ hâlâ da ettiriyor...

Fatma Aliyye Hanım, Aksak Timur'u şöyle anlatıyor...

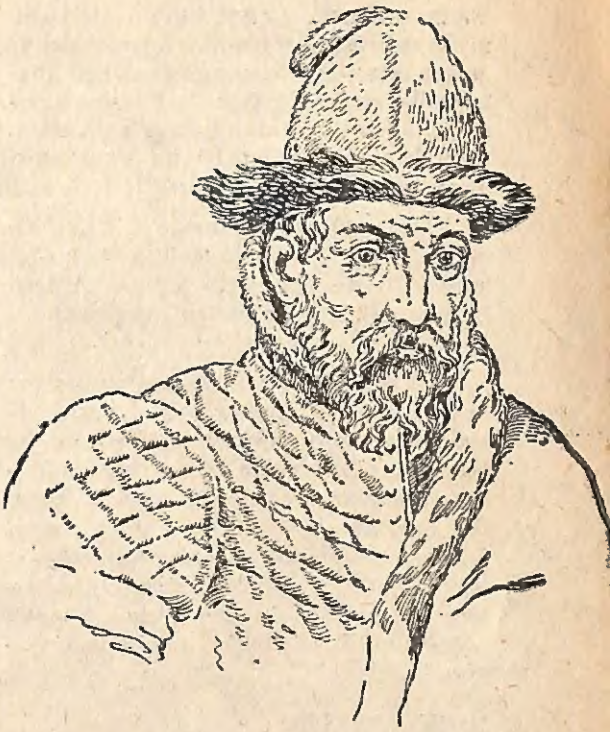

Aksak Demir (Timurlenk). **(1333 - 1405). En büyük düşmanı İbn-i Arap Şâh Timur'u şöyle anlatır:** "— Orta boylu, ince yapılı, yüksek alınlı, iri başlı, rengi beyaz, yüzü kanlı, omuzları geniş, parmakları yuvarlak, adaleleri gayet sağlam, görme hassası fevkalâde, asla asabileşmez, düşüncelerini maharetle saklamasını bilirdi."

BİR BAŞKA ANLATIŞ

Osmanlı kaynaklarında *"Teymûr-u Lenk"* Türkçesi ile *"Aksak Demir"*, çeşidli hükümlerle anlatılan bir kişidir. Çokluk, onun zulmünden, şerrinden, harbi hiyle ve gizli çalışma saymasından, dünya yüzünde ilk defa *"altıncı kol"* lar teşkil ederek yıkmak istediklerini içinden vuran gizli ajanlar peylemesinden bahseder. Öylece ki, Hitler'in İkinci Dünya Harbinde düşmanlarını mânen ezmek için kullandığı *"altıncı kol"* taktiğinin daha çok mükemmelinin Aksak Timur tarafından tatbik edildiğini Batı tarihçileri misaller vererek kaydederler ve bu mevzuda en inandırıcı misâl olarak da, Yıldırım Bayazıd'ın yenilgisini gösterirler. Bu iddia üzerinde ısrarla duran Osmanlı tarihçileri, eğer *"er meydanında alışılmış usul ve erkekçe vuruşmalarla zafer gerçek hakkını kazanırsa, Teymûr-u Lenk için Yıldırım Han karşısında galebe elde etmek imkânsızdı..."* derler.

Bu hükümde hissin tesiri var mıdır?

Son yüz yıl içinde bizde de, her çeşid bilim sahasında değerlerini göstermiş kadın kalemler yetişti. Bunlar arasında, tarihçi Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliyye Hanım başta gelir. Fatma Aliyye Hanım, babasının meslek hayatında da yardımcısı idi. fransızca, arapça, farscası kuvvetliydi. Cevdet Paşa'nın son senelerini almış olan ve eserleri arasında en dikkat değerlerinden bulunan *"Tezâkir"* in hazırlanmasında kızının emeği büyüktür. Fatma Aliyye Hanım, babasının ölümünden sonra neşrettiği *"Cevdet Paşa ve Zamanı"* adlı kitabında, Cevdet Paşa'nın ele almak istemediği veya buna fırsat bulamadığı nice nice konulara değinir. Öyle ki, Cevdet Paşa'da bulamadığımız birçok gerçekler, Fatma Aliyye Hanım'dadır.

İşte, böyle bir şahsiyet ve himmeti olan Fatma Aliyye Hanım'ın eserleri arasında bir de *"Kosova Zaferi - Ankara Hezimeti"* adını taşıyan var. 1332 *(1916)* da basılmış... Kitabını takdim ederken *"Tarih-i Osmanî'nin bir devre-i mühimmesi"* diyor. Gerçekten de öyle... Çünkü, muhakkak ki, tarihin kaydettiği en yüce kahramanlardan birisi olan Yıldırım Bayazıt'ın, Ankara savaşında Aksak Timur'a yenilmesiyle son bulan Os-

manlı saltanatı, Çelebi Sultan Mehmed' in ve çevresine toplanmış olan fedakâr devlet adamları ve kumandanların himmeti ile yeniden hayat sahnesine girmemiş olsa idi, Ankara Savaşı, Osmanlı Türklerinin kurduğu büyük imparatorluğun sonu olacaktı.

Fatma Aliyye Hanım, Aksak Timur'u, diğer Osmanlı müelliflerinden tamamen başka bir gözle anlatır. Anlatılışının yadırganacağından olan şüphesini de, şu cümlelerle ifade eder:

"— Bizim vak'anüvîslerimizin hemen hemen cümlesi, Timur için dehşet verici hükümlere sahiptirler. Nerede ise bu topal cihângîr için deccal tabirini kullanacaklardır. Fakat ben, mevcud vesaike istinaden ve mevzuu dehşet verici hikâyelerle masallardan tecrîd ederek tetkik ettim. Elde ettiğim neticenin bizlere telkin edilmek istenenden çok farklı olduğunu kaydetmek mecburiyetindeyim."

KIRK YAŞINA KADAR TİMUR

Fatma Aliyye Hanım, Timur'un ilk yetişme yıllarını şöyle anlatır:

"— Timur, ne çocuklukta ürktüğümüz topal ummacı, ne de bazı kitapların anlattığı önüne geçilmesine imkân olmıyan hilkat ucûbesidir. Timur yalnız topal değil, bir ayağı topal olduğu gibi bir eli de çolak idi. Cengiz ve Cengiz neslinin diğer Hakanlarına hizmet eden Moğul büyüklerinden Turagay'ın oğludur. Babası, Küşt vilâyetinin emiri iken bir ihtilâlden sonra köyüne çekilmişti. Timur, Hicrî 836 (Milâd 1316) *yılında dünyaya geldi. Timur, cesur, cerbezeli, yakışıklı bir genç olup önce topal ve çolak değildi. Kendisinin çevresinde tanınması Mavera-ün-nehir Hanı Emîr Hüseyinin hemşiresiyle evlenip "damad" kelimesinin Moğulcası olan Gürkân tâbirini de adına ekliyerek* "Timur Gürkân" *diye şöhret buldu. Kayınbiraderi olan Emîr Hüseyinin yaptığı muharebelerde ona yardım ederek yaralandı, topal ve çolak kaldı. Bundan sonra* Timurlenk = Aksak Demir *olarak şöhret buldu.*

Rahat oturmaz bir adamdı. Başına çok işler geldi. Çok sıkıntı çekti. Uğruna mücadele ettiği kayınbiraderi Emîr Hüseyinle de harbetti. Yedi sene sonra kayınbiraderinin tahtına geçti. Çok zeki, kurnaz, tedbirli bir insandı. Beşer ruhunu derinden bilirdi. O çevrede yaşıyanların Cengiz evlâtlarına bağlılığını bildiğinden Okeday Kaan soyundan Danişmend Hocayı Han tahtına oturttu. Kendisine sahibkıran *denildi, bütün iktidarı eline aldı.*

Bütün gayesi, devrin Cengiz Hanı olabilmekti. Cengiz'in tâbiyesini tatbik etti. Tahta Cengiz soyundan bir Noyan'ı geçirmiş olması, bütün Moğulları bir bayrak altına toplamıya yetti. Timur'un Cengiz'den farkı Müslüman olması idi. Ülemaya hürmet ederdi.

Timur, önce Belh'i, sonra Semerkandi ele geçirdi. Daha sonra Harzem'i istilâ ve tahrip etti. 1365 de Kandihar'ı, Kâbil'i zaptetti. Belh, Mâzenderân, Esterâbâd, Kuhistânı sırasıyla fethederek Rey' de Sultan Ahmet Celâyirle savaştı, üstün geldi, Nahcıvan, Kars, Tiflis'i ele geçirdi, Tiflis hükümdarı Bukrak'ı, Müslüman olduğu için yerinde bıraktı. Karabağ'da, Şirvan Şahı'nın sığınmasını kabul ederek, Şirazı istilâ etti. Timur'un bu şekilde gelişi, kendisini Cengizin devamı zannetti: Nerede dirliksizlik, karışıklık bulursa bütün gücüyle oraya çullanıyor, daha evvel, çarpışan kuvvetler arasında iç ayrılıklar yaratıyordu. Bütün zaferlerinde, karşısına çıktığı kuvvetleri birbirinden ayırmanın, bölmenin büyük hissesi vardır.

Hızla, kendi vatanına, Moğuleline döndü, Batı ucuna kadar gitti. Eğer Çin seddini aşmayı plânlaştırmış olsaydı Çin, bu yeni Türk devletinin eline geçecek, Timur Yıldırım'a saldırmıyacak, iki cihangîr Türk, dünyayı aralarında taksim edecekti. Doğu bölgesinde karşısına çıkacak hiçbir kuvvet bırakmadığına inanınca, Batıya döndü. Burada Osmanlı Türklerine saldırmak sakatlığını yaptı ve tarih önünde silinmez bir leke aldı. Çünkü eğer Yıldırım Bayazıt serbest kalmış olsaydı, İstanbul'un alınışı, Fâtih Sultan Mehmet'i beklemiyecek, dünyanın haritası daha o yıllarda değişecekti.

TOKTAMIŞLA KAVGALAR

Cengiz'in Acun İmparatorluğunun yıkılmasından sonra kurulan Altın Ordu devletinin kollarından birisi, Doğulu tarihçilerin Deşt-i Kıpçak dedikleri bugünkü Ukrayna bölgesinde kurulmuştu ve başında Toktamış Han vardı. Cengiz'in torunlarından olmanın haysiyeti içinde, bir başka Cengizci devletin kurulması, Toktamış'ı rahatsız ediyordu. Timur, Toktamış'ı yenebilmek için önce, onun ülkesine casuslar, bozguncular soktu, askerine yapılacak yeni seferlerde büyük bağışlar adadı. Tüm çapulun kendilerinin olacağını, elde edilecek ülkelerin zenginliğini anlattırdı. Toktamış için öyle yalanlar düzdürdü ki, iki yıl içinde bu kuvvetli, güçlü ülkenin can damarları kurumıya, herkes birbirine düşman gözüyle bakmıya başladı. 1376 yılında, büyük bir ordu ile Deşt-i Kıpça'ğa girdiği zaman, Toktamış'ın öncü askerleri, hiç savaşmadan kendisine katılıyorlardı. Tatar Hanının ülkesinde yer yer korkulu ayaklanmalar başlamıştı. Hirat'ın cöllerinde kanlı bir savaş oldu. Timur, öncesinden bir çok karakol-noyanları elde ettiğinden Toktamış yenildi, Kıpçak ilinin ucsuz bucaksız derinliğine kaçtı, canını güç kurtardı. Timur için asıl mesele, O'nun Cengiz Han İmparatorluğunun devamı olma bayrağını *elinden almaktı. Bu ülküsüne erişmişti. Semerkand'e geri döndü.*

Dönüşünde, Şiraz'a yürüdü. Burada az kaldı, dünyadan siliniyordu: Türk Teke Türkmenlerinin Başbuğu olan Kutluk oğlu Mansur, hepsi hepsi beş bin seçkin atlı ile, Timur'un otuz binlik Hassa Ordusunu öylesine vurdu ki, sancak altına kadar vardı. Timur'a üç at boyu ölçüsü yaklaştı. Dal kılınç üzerine saldırdı. Timur gibi çolak olan Mirahuru bakır siperi başı üzerine yıldırım hızıyla tutmamış olsaydı, bu sipere çarparak bükülen kılınç, Timur'un başını alacaktı. Timur'un ordusu perişan olmak üzere idi. Amma onun güneşi daha kararmamıştı. Nereden geldiği bilinmeyen bir ok, Kutluk Oğlunun boynuna saplandı, onu atından aşağı düşürdü. Başbuğlarının atından düştüğünü gören Türkmenler, duraladılar, yiğit önderlerinin yokluğu acısı ile, elde ettikleri zaferi olduğu gibi bırakıp hayatta kalanları atlarına atladılar, çekildiler. Kutlukoğlu ağır yaralı idi. Şiraz'a doğru at sırtında götürülürken Timur'un oğlu Şah Ruh Mirzâ'nın öncülerinin eline düştü. Yaralı yiğitin başını keserek Timur'a götürdüler. Timur, bu sona dertlendi: "— Böyle bir yiğitin başını kesmek, Hazret-i Ali'nin gücüne gider. Yazık olmuş. Hayatta olsaydı benim hâs konuğum olurdu..." *dedi, bir yüce anıt - mezar yaptırdı. Namazını kendisi kıldırdı."*

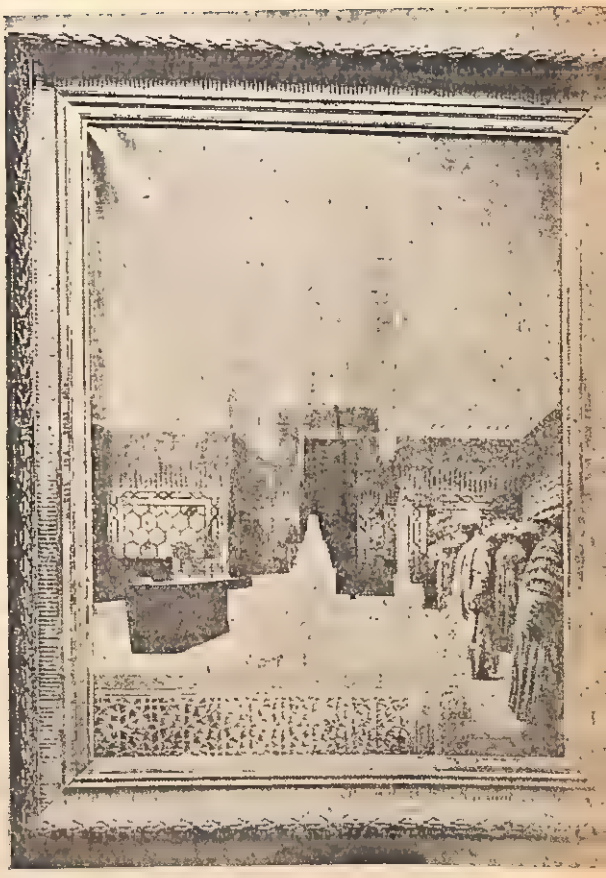

Atatürk, Aksak Demir'i beğenir ve hayatının incelenmesini isterdi. Rus elçisi Karahan, klişesini, yukarıda gördüğümüz, Semerkand'deki Timur'un mezarı tablosunu Atatürk'e hediye etmişti. Ata da bu büyük ve değerli tabloyu Türk Ocağına armağan etti.

★ ★ ★

Fatma Aliyye Hanım'ın, hiç bir Osmanlı tarihçisinin anlatamadığı ölçüler içinde Aksak Demir'i anlatmasına önümüzdeki sayı devam edeceğiz.

ÜMİDLERİN SONU **Sultan Aziz, devrinin ve şahsının israfları içinde, kuvvetli bir donanma, kuvvetli bir orduyu halefl erine bıraktı. Sultan Murad'ın bahtsız kısa saltanatından sonra, İkinci Sultan Abdülhamid, bu Ordu ve Donanmayı teslim aldı. Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesinden sonra, üç ümid ismi kalmıştı: Mehmet Ali Paşa, Süleyman Paşa, Osman Paşa... 1877 - 1878 Osmanlı - Moskof savaşında bu üç isim çok sık duyuldu, fakat, üçünün de kaderi birbirine benzedi: Klişemiz, Mehmet Ali Paşa'yı, o zamanki Osmanlı ordusu kıyafetleri arasında gösteren bir Batı kompozisyonudur. Bu ÜÇ MÜŞİR arasında, Avrupa'nın şahsiyet ve kişiliğini en yakından bildiği, Mehmet Ali Paşa idi.**

Sultan Hamid Devrinin Kaderleri Müşterek :

ÜÇ MEŞHUR PAŞASI

YAZAN : CEMAL KUTAY

Lozan sulh konferansı görüşmeleri sırasında, Başmurahhasımız İsmet Paşa ile, Başvekilimiz Hüseyin Rauf Bey arasında pek belli, pek açık ve ana konuları kucaklıyan anlaşmazlıklar vardı. İsmet Paşa, Rauf Bey'in teferruata kadar herşeye müdahale ettiğinden dertleniyordu. Rauf Bey de, Milli Misak üzerinde zerrece tâviz vermemek bahsinde, asla

müsamahalı olmıyan prensiblere hayatı bahasına bağlı idi. Lozan'dan tatminkâr haberler gelememesi, bu hassasiyetini her an murahhas heyetini devamlı bir mürakabe altında tutmakla tecelli edince, aşırı sinirlenmiş olan Ismet Paşa, şöyle bir sitemde bulundu:

"— 1293 Osmanlı - Rus muharebesinin Yıldızdan idare edildiği gibi, ben, bu şartlar altında müzakereleri idare edemem!.."

Böylesine, aradan yarım yüz yıla yakın zaman geçmiş ve elbetteki bu günlere yetişmemiş olan İsmet Paşa'nın misal olarak gösterdiği hâdise neydi?

Mithat Paşa'nın ikinci sadaretinin ilk günlerinde, Çarlık Rusyası, bir savaş sebebi arama humması içinde idi. Meşrutiyeti ilân etmek teahhüdü altında ağabeyisi Beşinci Sultan Murad'ın yerine tahta çıkmış olan İkinci Sultan Abdülhamid'ın mizâcını ve benliğine hâkim arka fikirlerini çok iyi kavramış olan Rus Sefiri Genaral İğnatyef, Osmanlı devletini mukadder harbde tek başına bırakmak için önce Mithat Paşa'yı tasfiyeye karar vermiş ve yeni padişahın bütün benliğine hâkim olan bu tasfiyenin sebeplerini ustaca hazırlamış, Mithat Paşa, kendi hazırladığı Kanun-u Esâsînin 13 üncü maddesine dayanılarak memleketten sürülmüş, savaşı önliyebilecek biricik insanın bu elim âkibetinden sonra muharebe başlamış ve Sultan Hamid, devletin mukadderatını ifade eden bu çetin harbi, Yıldızdan idareye girişmişti. Eldeki vesikalar, bu inanılmaz gerçeğin öyle ibret verici vesikalarıyla doludur ki, İsmet Paşa, iddiasında değilse bile verdiği misalde çok haklı idi ve eğer hayâl gibi gelen, hattâ mübalağa sayılmaması çok zor olan hakikî sahneleri bilinse, 1877-1878 Osmanlı - Rus harbinin idare tarzı, daha uzun zamanlar, acaib müdahalelerin, vehmi mutlâk, marîz, hasta, korkak, savaş tekniğinden tamamen habersiz bir tâcidarın, vatanın kaderini çizen bir ölüm - kalım savaşını, bir Sarayın kalın duvarları arkasından, devrin askerlik tekniğinden mahrum, hattâ düşündüğünü söylemiyecek kadar pasif, zamanı geçmiş kafa'larla idare acâibliğinin eşi bulunmaz misâli olarak söylemiye ve tekrara değer bulacaklardır.

Plevne, Gazi Osman Paşayı sadece memlekette değil, dünyada da meşhur yaptı. Yukarıdaki klişe, Illustrated History Russo - Turkish War adlı ingilizce kitabdan alınmıştır. Osman Paşa, son yıllarını, Mabeyn Müşirliği adı altında bir çeşid esaret hayatı içinde geçirdi. Daimi bir tarassud altında yaşadı.

İşte, Osmanlı devletini, 1918 de değil, 1878 de fiilen ve hakikatte tasfiye etmiş olan o acı mağlûbiyetler silsilesi muharebede, Yıldız Sarayı sâkininin şahıslarından, seviyelerinden, bilgilerinden, hattâ vatanseverlik ölçülerinden aslâ hoşlanmadığı ve ikisini maddeten yiyip bitirdiği, birisini de, Sarayına adetâ hapsederek *"Mabeyn Müşirliği"* sözde unvanı ile mânen öldürdüğünü ÜÇ ÜNLÜ PAŞA vardı ki, bunlardan birisinin hazin macerası, bu sahifelerin mevzuudur...

ÜÇ ÜMİD İSMİ

1877 de, Tuna boylarında patlıyan ilk kurşunlarla kanlı ve bizim için çok feci

Kapağımızdaki Klişe

Mehmet Ali Paşa

Aslen Mağdeburg'lu tanınmış bir Alman ailesine mensuptur. Berlin'de, tahsilde bulunduğu bir sırada, o tarihte Hariciye Nazırı olan Âli Paşa'nın, zekâ ve kabiliyeti ile dikkatini çekti, ailesinin muvafakatile 1845 de İstanbul'a geldi. Müslüman oldu. Kendisine "Mehmet Ali" ismini Fethi Paşa vermiştir. Harbiye'den 1852 de kurmay yüzbaşı olarak çıktı. Fransa, Almanya, İngiltere'de ihtisas yaptı. Kırım savaşında Serdar-ı Ekrem Ömer Lutfi Paşa'nın şeklen başyaveri, hakikatte kurmay başkanı idi. Fransız Başkumandanı Saint-Arnaud hâtıralarında kendisinden "— İstikbalin en büyük kumandanlarından birisi olabilecek meziyet ve bilgiye, karar isabetine sahip en genç Başyâver" olarak bahseder.

Bosna - Hersek isyanlarında, Karadağ ayaklanmasında değerli hizmetler ifa etti. 1868 de Ferik (korgeneral) rütbesiyle Yanya kolordusuna kumandan oldu. Mithat Paşa, Tuna valiliğinde, Rusların Pan-Slavist komitesinin tertip ettiği Balkanlardaki tahrik ve ayaklanma yığınaklarını onun hazırladığı plân ile tasfiye etmişti. Daha sonra Yenipazarda üç kolordudan müteşekkil Rumeli ordusuna kumandan oldu. 1876 da, serdar-ı ekrem Abdülkerim Nadir Paşa'nın yerine Tuna Ordusu Başkumandanlığına getirildi.

1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşının Yıldız'dan idare edilmesi felâketi karşısında acı neticeleri bizzat Padişaha bildiren çıkışları meşhurdur. Bunlardan birisinde şöyle diyordu: "— Bizleri burada vazife başında bırakan sebeb-i aslî, uğruna hayatımızı vakfetmiş olduğumuz bu mübarek toprakların beka ve haysiyetidir."

Yakova'da asîler tarafından öldürüldüğü zaman kırk dokuz yaşında idi.

safhalar göstermiş olan Osmanlı-Moskof savaşı başladığı günlerde, hâdiselerin alacağı yönü doğruluk ve gerçekçilik ölçüleri içinde tâyin edebilecek olanlara göre, Osmanlı ordusunda ümidi temsil eden üç isim vardı: Süleyman Paşa, Mehmet Ali Paşa, Osman Paşa.

Nitekim, bu ÜÇ İSİM de, kendilerinden beklenenleri fazlasıyla verdiler : Çok değerli bir asker olduğu kadar kıymetli bir edîb, cesur bir ihtilâlci ve meşrutiyet âşıkı olan Süleyman Paşa, *Mekâtib-i Askeriyye Nazırı* iken, Meşrutiyetin ilânını hedef tutan Sultan Aziz'in tahttan indirilme teşebbüsünü hakikaten başarmış olan insandı. Mithat Paşa'nın büyük ümidi olan bu genç kumandan, Kanun-u Esasi'nin hazırlanışında Mithat Paşa'ya, Namık Kemâl, Ziya Paşa, Agâh Efendi, Sadullah Paşa, Kirkor Odyan Efendi ile beraber yardımcı olmuştu. Senelerce bütün yüksek mekteplerde okutulmuş olan *Mebani-ül İnşâ* onun eseri idi.

Mehmet Ali Paşa ise, Tanzimat devrinin mümtaz devlet adamı Mehmed Emin Âli Paşa'nın memlekete kazandırdığı bir değerdi: Almanya'nın en asîl ailelerinden birisine mensup olan Mehmet Ali Paşa'yı, çok küçük yaşında tanıyan Âli Paşa, ondaki meziyet ve kabiliyetten vatanı için faydalanabilme imkânları aramış, ailesinin muvafakatı ile onu İstanbul'a getirerek tam bir Türk - Müslüman terbiyesi altında yetiştirmiş, askerlik ilminin bütün kademelerini başarı ile tamamlıyan bu genç adam, Tanzimat devrinin Osmanlı ordusundaki ıslâhatının şahsî sahada verdiği mümtaz örneklerden birisi olmuş, nihayet o unutulmaz Kırım Savaşında, Serdar-ı Ekrem Ömer Lutfi Paşa'nın Başyaveri adı altında, hakikatte ise Erkân-ı Harbiye Reisi olarak zaferin kazanılmasında çok genç yaşında kıymetini isbat etmişti. Mithat Paşanın Tuna valiliğinde tanıdığı bu genç istidadı, Hüseyin Avni Paşanın da reyi ile Dar-ı Şûray-ı Askerî riyasetine getirmek istiyen Mithat Paşa, Çerkes Hasan hâdisesinden sonra Ordu'nun Hüseyin Avni Paşa gibi bir BAŞ'dan mahrum kalmasının boşluğunu doldurmak için Mehmet Ali Paşa'yı "Müşîr = Mareşal" rütbesi ile Seraskerliğe

getirmesini hâlisane Sultan Hamid'e tavsiye etmiş ve Ziya Paşa'nın o dokuz günlük Mabeyn Başkâtibliği zamanında, Sadrıazam olarak ilk inhasını da bu tâyin teşkil etmişti. Denilebilir ki, daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın hazin âkibetinde, bu, *"MİTHAT PAŞA TEŞHİSİ"* nin rolü büyük olmuştur.

Üçüncü Paşa da, tarihlerimize "Plevne kahramanı" olarak geçen Osman Paşa'dır. Sultan Hamid, Osman Paşa'nın halk indindeki şöhretinin daima üzerinde durduğu için, O'nu, sarayında *"Mabeyn Müşirliği"* unvanı ile adetâ hapsettirdi : Ancak, *izn-i şâhane*'si ile, Göztepedeki evine, bayram günleri gönderirdi. Oğullarından bilhassa Kemalettin Paşa'nın, nasıl Bursaya sürüldüğü ve oradaki âkibeti de malûmdur. Osman Paşa'nın elemli bir hayat ve kendisini huzursuz eden uzun hastalığından sonraki ölümünü bile şüpheli gören Padişah, gömülmesini takip eden günün gecesi, Kabasakal Mehmet Paşa'ya, lahdi açtırtmış, ölüp gömülenin Osman Paşa olup olmadığını tahkik ettirmişti. Bu güç inanılacak hâdise, Osman Paşa'nın teyze oğlu, yâni yeğeni ve Sultan Hamid'e uzun seneler Fransızca tercümanlığı yapmış olan Reşit Mümtaz Paşa'nın oğlu rahmetli Semih Mümtaz Bevefendinin *"Geçmiş Zaman İçinde"* başlıklı hâtıralarında tafsilâtıyla anlattığı elem dolu vak'adır.

Süleyman Paşa... ÜÇ PAŞALAR'ın en çok istirab çekeni ve sönmez bir kin ve gazabın kendisini büyük bir ısrarla takip edeni idi. Önce haksız bir mahkûmiyetin zebunu oldu, rütbe ve şerefi elinden alındı, sonra sıkıntı ve çile içinde metruk ve kimsesiz öldü...

BERLİN KONFERANSINDA

Savaş bitmiş, büyük bir yenilgiye uğramıştık: Moskof ordularını, Ayastefanos *(Yeşilköy)* de durduran bizim gücümüz değildi: Beşike'de üslenen İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelmesi ve Alman Başvekili Bismark'ın Gorçakof'a verdiği kısa ve sert ültimatomdu: Kırım Savaşının hâtırası daha hafızalarda ve canlı idi. Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya ittifakının, bir de Cermen katılışı ile Avusturya - Macaristan ve Almanyanın ilâvesiyle bütün dünyaya karşı muhtemel bir savaşı elbetteki göze alamazdı ve Ayastefanos'da Hariciye Nazırımız Saffet Paşa'nın ağlıyarak imzaladığı o feci anlaşmanın metnini bir daha gözden geçirmek üzere, Berlin'de toplanacak konferansa katılmayı kabul zorunda kaldı.

Sultan Hamid, Berlin konferansına reis olarak bir Osmanlı Türk'ü yerine bir Osmanlı Rum'unu tercih etti: Konstantin Karatodori Paşa'yı!.. Ne kadar hazindir ki, bu zatın hanımının çok yakın bir akrabası, 1897 Osmanlı-Yunan savaşından sonraki sulh masasında, Yunan ikinci murahhası olarak karşımıza oturacaktı!

Karatodori Paşa'nın yanında iki murahhasımız daha vardı: Askerî mevzuları Müşir Mehmet Ali Paşa, savaş içinde Tuna Ordularımıza Başkumandanlık yapmış bu değerli asker, siyasî meseleleri de, daha sonra Viyana sefiri iken intihara mecbur edilmiş olan edib Sadullah Paşa müdafaa edecekti.

Sultan Hamid'in, Mehmet Ali Paşa'yı, kendisini böylesine sevmemesine ve fikirlerinden ürkmesine rağmen, neden Berlin'e gönderdiğini, Londra Sefiri Müzürüs Paşa'nın hâtıralarından öğreniyoruz: Osmanlı devletinden kimlerin

ne fikire sahip olduğunu ve değerlerini, Bab-ı Âliden iyi bilen ve o koskoca devletin mirası üzerine gözlerini dikmiş olan üç büyük yabancı devletten birisi olan Almanya'nın Başvekili Bismark, *(konferansda hâdiseleri idrâk edip devletinizin menâfiini müdafaaya kudreti kâfi şahsiyet olarak)* Mehmet Ali Paşa'nın gönderilmesini Padişaha telkin etmesini İstanbul'daki sefirine emretmiş ve Mehmet Ali Paşa, bu ikaz ve telkinden sonra Berlin'e giden Osmanlı heyeti içinde yer alabilmişti.

O tarihte Mithat Paşa, memleket sürgünü olarak İngiltere'de bulunuyor ve Londra, bu mümtaz devlet adamının şahsında, Şark Siyasetinin temel direklerinden birisini bularak bir hürriyet ve medeniyet mücadelecisinin şahsına gösterilebilecek hürmet ve alâkayı esirgemiyordu. Londra, Berlin Konferansına Başvekil Disraeli'yi ve Hariciye Nazırı Lord Salsböri'yi gönderecek kadar değer vermişti. Mithat Paşa, çok yakından tanıdığı, takdir ettiği Mehmet Ali Paşaya, Londra'dan bir "muhtıra" göndererek İngiltere'nin konferansda takip edeceği siyaseti bildirmiş, ikaz etmişti. Mithat Paşa'ya şahsen çok bağlı bu büyük vatanperverin meziyetlerinin takdirkârı olan Mehmet Ali Paşa, Mithat Paşa'dan aldığı ikaz mektubunun muhtevâsından Karatodori Paşa'ya bahsettiği zaman, Mithat Paşa ile Sultan Hamid arasındaki bağdaşmaz ayrılıkları çok iyi bilen ve Padişahın, ilk fırsat ve imkânda Mithat Paşa'yı yokedeceğinin farkında olan Konstantin Karatodori Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın safiyet ve samimiyetle kendisine okumak istediği mektuba, ne dokunmak, ne dinlemek istemiş, telâş ve dehşet içinde ayağa fırlamıştı :

"— Aman Paşa Hazretleri... Kerem buyurunuz... Kerem buyurunuz... Bendeniz Mithat Paşa isimli bir zat tanımıyorum. Zat-ı âlinizden de böyle bir zattan vürut etmiş ikaz ve ihbar duymadım. Galat-ı sedâ oldu..."

Mehmet Ali Paşa önce şaşırmış, fakat derhal kendisini toparlamış :

"— Mithat Paşa Hazretlerini bendeniz bildiğim kadar zat-ı âliniz de, bütün memleket de bilir. Galat-ı sedâ addetmemeniz için tekrar ediyorum: Mithat Paşa Hazretlerinden konferansda takip edeceğimiz hatt-ı hareket hakkında çok musîb fikirler ihtiva eden bilmediğimiz hakikatleri isâl eden bir muhtıra almış bulunmaktayım. Bunu da konferans heyeti murahhasası reisi olan zat-ı âlilerine arzediyorum. Siz istediğiniz gibi hareket ediniz, bana söz sırası gelince bu ikazdan elbette istifade edeceğim."

MÜSAMAHASIZ KİN

Karatodori Paşa, Konferans sırasında, bilhassa askeri sahada, hudutların tâyininde, tazminat mevzuunda büyük hizmetler başaran ve Mithat Paşa'nın ikazlarından hiç çekinmeden O'nun mubarek adını da tekrarlıyarak istifade eden Mehmet Ali Paşa için, bütün bildiklerini, İstanbula dönünce Said Paşa'ya anlattı: Sultan Hamid'e, yedi defa sadrıazamlık yapmış olan Said Paşa, bu hâdisede kendisi ile halef-selef olduğu Sadullah Paşa'nın da, bir daha İstanbul yüzünü görmeme âkibetini de düşünerek, olduğu gibi, velînimetine arzetti!..

O sırada, Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'yı Divan-ı Harp, adalet ve hak namına utanç verici bir kararla idama mahkûm etmiş, Padişah bunu "uluvvucenâbın" dan dolayı ebedî sürgüne çevirmiş, rütbelerini alıp Şam'a sürdürmüştü. Süleyman Paşa, bu sürgün hayatı sırasında, altı cildlik Umdet-ül Hakayık adlı nefis hâtıralarını yazacak, hastalık ve zaruret içinde ölecekti, Mithat Paşa Taif'de boğulacaktı, Osman Paşa, ölümlerden daha acı olan bir manevî tazyik içinde *zıyk-ı sadr (anjin dö puvatrin)* illetinin istediği sükûna hasret, mânen çöküp gidecekti. Bu arada Sadullah Paşa da Said Paşa'nın beklediği âkibete uğrayacak, Viyana'da havagazı ile intihar edecek, rakibini ikbal sahasında serbest bırakacaktı. Namık Kemâl ve Ziya Paşanın âkibetleri de malûmdu.

Müsamahasız kin, şimdi, bütün gazabı ile Mehmet Ali Paşa'ya dönmüştü.

YAKOVA'daki KANLI BAŞ

Kudret ve hüküm sahibi kişi, zulme karar verdiği ve bunu bir devlet san'atı

(Sonu 1760 ncı sahifede)

Hasan Rami Paşanın Hatıratından sahifeler:

Bir vehim "Akdenizin ikinci kuvveti,, ni ne hale getirmişti ?

YAZAN : SERVER R. İSKİT

1897 Osmanlı - Yunan. savaşında Bahriye Nazırı olan Hüsnü Paşa.

TARİHİN BİR ACI HAKİKATİ :

Sultan Aziz'in şahsı hakkında tarihin pek hoş olmıyan hükümleri vardır. Fakat tarih, karakter itibarile şarklı, yaşayış tarzı alaturka, tab'an müstebit ve müsrif diye vasıflandırdığı bu padişahın mevcut olan iyi taraflarını da iyilik hanesine kaydetmeyi unutmaz. Meselâ ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek hususundaki çalışmaları filhakika unutulacak himmetlerden değildir.

Sultan Aziz'in ideali, Rusya ile boy ölçüşecek derecede kuvvetli bir ordu ve donanmaya sahip olmaktı ve bu maksat uğruna çok çalışmıştı. 1863 - 1864 bütçesi ile malî imkânın bile dışına çıkarak başladığı çalışmalarla orduyu günün icaplarına göre islâh ve tanzim ederek zamanının en son model silâhları ile donatmış, askerî mekteplere ehemmiyet vermişti.

Denizciliğe verdiği emek ise, daha fazla olmuş, birçok gemiler almak ve yaptırmak, İstanbul, İzmit, Gemlik ve İskenderun tersanelerini islâh etmek, deniz elemanı yetiştirmek ve bahriye mektebini düzenlemek gibi himmetlerle Osmanlı donanmasını zamanının üçüncü derecede kuvvetli hale gelmesini temin etmiştir.

Sultan Aziz devrinde Osmanlı Donanmasının umumî kuvveti irili ufaklı 20 zırhlısı, 4 kalyonu. 5 firkateyni ve 43 nakliye gemisi ile mühim bir yekûnu bulmuş, denizlerde söz geçirir sayılı bir kuvvet olmuştur. Bunların bir kısmı islâh edilen tersanelerimizde yapılmakla beraber, mühim kısmı da İngiltere, Fransa, İtalya'dan satın alınarak deniz harp vasıtaları kısa yoldan kudretli hale getirilmiştir. Fakat ne yazık ki, kendisinden pek kısa bir zaman sonra tahta çıkan İkinci Abdülhamid, donanmayı kasten ihmal etmiştir.

Sultan Aziz'in hal'i işine donanmanın da katılıp sarayı abluka etmesi, otuz küsur senelik saltanatı zamanında onu korkutmuş ve böylece Osmanlı donanması da bu vehme kurban gitmiştir. Gemiler Halic'e çekilip demir attırılmış, hiçbir ilgi görmeden oldukları yerde çürütülmüştür.

20 YIL SONRAKİ ACIKLI DURUM

İkinci Abdülhamid'in tahta çıkışından yirmi bir sene sonra Osmanlı donanmasının ne acıklı ve gülünç halde bulunduğunu anlıyabilmek için aşağıda-

ki yazıyı okumak kâfidir. Bu satırlar, 1897 deki Osmanlı - Yunan harbinde donanma kumandanı olan Hasan Rami Paşa'nın 1908 de neşrettiği hatıratından biraz bugünkü dile çevrilerek alınmıştır:

"1313 (1897) senesi Martının altıncı günü akşamı Mes'udiye, Hamidiye, Osmaniye ve Aziziye firkateyn ve Necm-i Şevket korvetleri ile Hizber dubasından ve üç kıt'a birinci sınıf torpido istimpotundan müteşekkil Osmanlı donanması ile Halic'den rabıtayı keserek selâmetle birinci köprü (Unkapanı köprüsü) geçildi. İkinci köprüden (Galata köprüsü) geçilirken Mesudiyenin sekiz kazanından üçü patlamakla büyük müşkilât çıktı. Çünkü geminin kazanı insan vücudundaki hayat damarlarına benzediğinden büyük ehemmiyeti tabiî olup, böyle bir tehlikeyi anında önlemek için olduğu yer de demir atmak denizcilik kaideleri icabından bulunduğu halde, donanmanın sefere çıkışını alkışlamak için köprülerin üzerinde ve sahillerde, binaların balkonlarında, tepelerde toplanan halkın, hususile donanmanın çıkışını izlemesi, muhtemel yabancıların karşısına en seçkin bir harp gemimizin filodan çıkarak demirleyişi teessüf ve hicabı mucip olacağı düşüncesi ile geri kalan kazanlarla denize çıkılmak mecburiyeti görülmüş ve Sarayburnu doğaşılıp, Marmaraya doğru yol verilmiştir.

Bir saat sonra bütün harp gemileri ile torpito istimpotları, Ayestafonos hizalarında Mesudiyeye yetiştiklerinden tarafımdan verilen emir üzerine bütün gemiler bir prova hattı teşkil ederek, Ejder, Şihap, Kilyos torpido istimpotları dahi bahriye kaidesine göre yanlara alınmıştır. Bu esnada geminin güvertesinde biri bulunsa idi ne derecede intizamsız ve acele bir surette hareket olunduğuna kanaat hasıl ederdi. Donanmanın o günkü erlerini birkaç gün evvel memleketlerinden gelmiş redif (ikinci defa vazifeye çağrılan orta yaşlı askerler) efradı teşkil ettiğinden ve bunlar tamamen bu işlerde acemi bulunduklarından zorluklar başgösterdiği gibi, gece yarısı şiddetle esmeğe başlıyan Mart rüzgârına bir dolu borası da katılmakla istimpotları dalgalardan korumak ve sulara mukavemetle yollarına devam edebilmelerini temin etmek üzere zırhlıların rüzgârı altına almak icap etmiştir. Fakat fırtına şiddetini gittikçe arttırmış ve karanlık bastırmış olduğundan, gemiler arasında muhaberat için yabancı bahriyelerde kullanılan elektrikli gece işaret fenerlerine malik olmak şöyle dursun, şimdi her memlekette terkedilmiş olan içine mum dikilmiş işaret fenerleri dahi bulunmadığından Hızber dubası gözden kaybedilmiş, malûmat alınamamış, ancak iki gün sonra dalgaların sürüklemesi ile İmralı adasına oturmuş olduğu öğrenilmiştir."

"HAZRET-İ PEYGAMBERİN RUHANİYETİ YARDIMI İLE..."

"Bu acemi efrad ile vasıtaları eksik bir donanmanın şiddetli fırtınaya karşı mukavemetle toplu halde seyrüseferi ancak Hazreti Peygamberin ruhaniyeti yardımı ile mümkün olabilmiş ve ertesi günü öğle vakti Gelibolu burnu görülmüştür. Nihayet Mesudiyenin patlayan kazanlarının ve Hamidiyenin hareketine mani olan dablbatumlarındaki suyun boşaltılması için Lâpseki limanına varılmış ve demir atılmıştır.

Burada vaziyet telgrafla Bahriye Nezaretine bildirilmiş ve tamire başlanmıştır. Ancak Hamidiye'nin dablbatumlarındaki suyun boşaltılmasına, sintine tulumbalarının bozukluğu dolayısile ancak el kovaları ile başlanmış ve bundan dolayı birkaç gün Lâpsekide kalmak icap etmiş ise de nezaretten Nârâ'ya hareketimiz için üstüste gelen telgrafnameler üzerine harekette acele edilmiş ve Martın onuncu sabahı erkenden demir alınarak Çanakkale'nin Nârâ limanına doğru hareket olunmuştur. Fakat Hamidiye, yapılışındaki hatadan dolayı iki saatte demirini alabildiğinden, diğer gemiler onu beklemeğe mecbur olmuş ve Allahın iznile öğle üzeri Nârâ limanına varmak müyesser olabilmiştir.

... Hiçbir hakikat Bahriye Nezaretinin hoşuna gitmediğinden bu hususta yazdığımız raporların haber verdiği mühim eksiklikler, gemilerin yapılıştaki af ve müsamahası kabil olmıyan büyük hataları meydana koymuş ve nezaretin hiddet ve şiddetini mucip olmuştur.

Nârâ'da Hamidiye'nin dablbatumlarına giren 300 ton su, 400 erin gece gündüz çalışmak suretiyle kovalarla 20 gün-

de boşaltılabilmiş ise de, makinalardan geçen kirli suların pis kokuları efradın bir çoğunu tifo vesaire gibi hastalıklara duçar etmiştir. Nihayet sular boşalınca herbiri 20 okkalık olmak üzere 120 fıçı çimento ile bu kadar miktar kum karıştırılarak su gelen yerler mümkün mertebe kapatılabilmiştir.

... Nârâ'da bir çok mühim eksiklikler daha görünüp bunların bir kısmı temin edildikten ve diğerleri de talihe bırakıldıktan sonra nöbet esas vazifeye gelmiş ve düşünülen tertibat nezarete şöylece bildirilmiştir: "Donanmay-ı Şahane ile harp techizatı daha mükemmel farz olunan düşman donanması arasında vukuu ve zuhuru melhuz olan bir muharebede başlıca muvaffakiyet ümidi Osmanlı gemilerinin çokluğunda ve böyle bir çok harp gemileri ile mühimce fennî bir deniz harbi harekâtı yaparak düşmanı kendi top menzillerinin uzunluğundan istifade edemiyecek derecede çevrilmiş bir daire içine düşürerek ve şaşırtarak dört taraftan menzilleri daha kısa olan toplarımızla dövebilmekte aramak lâzım geldiği zahir ve aşikârdır. Bu noktaî nazardan bakıldığı halde Donanmay-ı Osmanî'nin Çanakkaleden hemen hareketle durmayıp fennî deniz harbi teşkilâtına dair talimler icra eylemeleri ve gemi süvarilerinin bu babda etraflıca ve tam meleke kazanmaları ve ateş talimine dahi başlanılarak her ferdin elindeki silâhın tesir ve kuvvetini ve kullanış şeklini tecrübe ile anlamaları lâzımdır."

ATIŞ TECRÜBESİNİN ACIKLI NETİCESİ

Bu rapordaki teklifler nezaretçe kabul edilmiştir. Hatırattan tatbikat hakkında şu satırları alıyoruz:

"Nisanın ikinci günü umum donanma ile ateş tecrübesi yapılması maksadile Nârâ limanından hareket edildi... Çanakkaleden çıkıldıktan sonra Kumkale önlerinde zırhlı Aziziye fırkateyn-i hümayununun birdenbire durduğu görülmekle işaretle kumandan gemisinden soruldukta, makinesinde ârıza husule geldiği bildirildi. Biraz sonra düzeltilerek Bozcaada önlerinde donanmaya katıldı. Ateş tecrübesine başlanıldı.„

Ateş tecrübesinin neticesi pek acıklı idi. Bu hususta Hasan Rami Paşa'nın 3 Nisanda nezarete yazdığı tahrirattan da şu satırları alıyoruz:

"... Nârâ limanına avdet olunduktan sonra Von Hofe ve Hayri Paşalarla süvari beyler ve komisyon heyeti birlikte gidilerek her gemi tetkik ve muayeneden geçirildi. Osmaniye fırkateyninin 18 topunun 16 sının tamir ve tasfiyesi buraca gayri kabil bir halde muattal kalmıştır. Tabyada bulunan altı font toplar kızaklarından fırlayıp bir kaçı dahi iki buçük metre kadar açığa düşmüştür. Bataryadaki Krupp toplarının ekserisinin hidrolik piston rotları kırılmış ve iç kundak astarları kâmilen parçalanmıştır. Bunlardan sancak tarafında bulunan üçüncü toptan bir cıvata fırlayarak bir top mermisi gibi şiddet ve sür'atle mukabil alabandaya kadar gitmiş ve sancak tarafındaki onbeşlik birinci top dahi bir metre kadar kızağından ayrılmıştır. Hamidiye'nin bataryasındaki onbeşlik Krupp topları kızaklarının Osmaniye'

1840 da, istihkâmların takviyesinden sonra Çanakkale Boğazı. Bu klişe Mareşal Moltke'nin hâtıralarındadır.

dekiler gibi hiçbirisi sağlam kalmamıştır. Eski Armstrongların alabandalardaki pabuçları gündelik talimlerde dahi zayıf görüldüğü anlaşılarak topçu kaptanları bunlarla atış yapma mes'uliyetini üzerlerine alamamaktadırlar. Aziziyenin toplarına gelince, kıçtaki yirmi dörtlük topun hidrolik silindirinin kapağı çatlamış ve bataryasındaki Armstronglar aynı ile Osmaniyedeki tahribata uğrayıp altı fontlukların dahi milleri zedelenmiştir. Velhasıl mezkûr üç sefinenin silâhlarındaki perişanlık keder verici bir harabe manzarasını almıştır.

Toplarda görülen bu hallerden başka harb-ı fennî ve gemi selâmeti noktai nazarlarından birkaç ârıza daha dünkü seyir ve hareketimiz esnasındaki tecrübede meydana çıkmıştır. Şöyle ki, gemilerin en fazla sekiz milden ziyade bir sür'atle yol alamamaları ve dümenlerinin Mesudiyeden madasının buhar makinası ile müteharrik olmamaları hasebile mevkilerini tutamayıp geride kalmaları ve makinalarının ansızın istoper edivermeleri gibi mahsurlar olduğundan..."

Hasan Rami Paşa'nın tahriratı şöylece bitmektedir :

"Zırhlı Osmaniye, Aziziye ve Hamidiye firkateynleri hasaratının fen heyeti ile beraber muayenesinden sonra bütün kumandanlarla beraber Mesudiye zırhlısında toplaşılarak geçen vak'alar gözden geçirilmiş, neticede bu donanma ile düşmana karşı çıkılamıyacağı müşterek bir raporla Zât-ı Şahaneye de bildirilmiş ve yeni bir donanma satın alınması istirham edilmiştir."

Hâtırat devam eder. Biz ondan bu ibret verici satırları almakla yetindik.

(Tarih — 91)
(Basın — A — 9477)

Mithat Paşanın ilk sadaretinden azli ve Hidiv İsmail Paşanın 500.000 altını!

YAZAN : CEMAL KUTAY

Birinci sadrıazamlığı sırasında Mithat Paşa... Herkes onu, bir hürriyet mücadelecisi olarak gördü. Bu, O'nun sadece bir tarafı idi. Gerçekde en büyük ve erişilmez kişiliği, medeniyet savaşçısı olması idi. Bütün şimşekleri üzerine bu sebeple topladı. Bu topraklarda bir gün "Medeniyet Tarihi" yazılacak olursa, hakkı olan şerefe o gün kavuşacak...

YARALANAN BİR GURUR

Sultan Abdülâziz, Mithat Paşa'yı sadaret makamına, yâni Başvekilliğe, arzusu dışında başkatibi Hafız Mehmet Bey'in tâbiriyle *"mizâc-ı şâhanesini huzursuz eden emr-i vâki neticesinde..."* getirmişti: Mahmut Nedim Paşa'yı, bütün arzularını kayıtsız şartsız yerine getiren veziri olarak, saltanat müddeti içinde benimsemiş olan mağrur ve azametli Padişahı, kendisine daha o günlerde bile "Hürriyet Babası" denilen Mithat Paşa'yı İmparatorluğun büyük makamına getirtmenin zorlu şartları huzursuz etmişti. Tarihlerimizin, takip ettiği körükörüne Rus taraftarı politikayı hatırlatan tâbir olarak "Nedimof" adını verdikleri Mahmut Nedim Paşa, trajik vak'aların İstanbul'u dalgalandıran hâdiseleri içinde iktidardan düşmüştü. Yüzde yirmi faizle Küçükoğlu Sarraf Agop'dan on milyon altın lira borç alınması ve içinden 100.000 altının, bizzat Padişaha takdim edildiği malûm olunca, memleket karışmıştı. Sultan Aziz'in annesi Pertevniyal Valde Sultan, çok büyük nüfuzu olduğu oğlu Sultan Aziz'i, Mithat Paşa'nın aleyhine durmadan kışkırtıyordu:

"— Arslanım... Halk arasındaki güftü gûyü huzuruna arzeden bir sadık kulun dahi yok mudur? Cümle halk, kahvehânelerde, mesirelerde, mescidlerde, haneler derununda Saray-ı Hümâyunu-nun Mahmut Nedim kulundan rüşvet aldığını söyler. Bu mülk senin değil midir? Sarayında bulgur aşı mı yenilecektir? Bu Mithat Avrupayı taklid etmek ister. Taşradan halkın vekillerini toplayup sana ebâ an ced dedelerinden mevrûs hakları onlara vermek diler. Kanun-u Esasî dediklerinin ne olduğunu var dilersen Mahmut Nedim'den sor... Bu, taşradan gelecek kimselere Hanedânın kapıkulu olması demekmiş. Muradın bu ise şimdiden söyle, bir Hasekinin kalfalığını alalım, yoksa Padişah-ı Cihanın valdesimiyiz, bilelim..."

Mahmut Celâlettin Paşa'nın Mir'at-ı Hakikat'inde de kaydettiği üzere, annesinin, Sultan Aziz üzerinde büyük nüfuzu vardı. Mahmut Nedim Paşa'ya :

"— Padişahın ayağın öpmek, sadık kul için elbet de vazife-i ubudiyettir. Sen ol hizmet üzre daim ol. Mükâfatın görürsün..." tavsiyesi ondan gelmişti. Mahmut Nedim Paşa, huzurda iken, Sultan Aziz' in daima ayağının parmakları istikâmetinde bakarak konuşurdu. Yakın geçmişte, Âli Paşa'nın, Padişah entari ile iken huzuruna girip de, Haremağasına Sultan Aziz'in duyacağı yüksek sesle:

"— Efendimiz istirahat hâlinde iken neden beni huzurlarına sokuyorsunuz?" diye dışarı çıkması ve Padişah ancak giyindikten sonra yanına girmesi gibi, Bab-ı Âli'nin haysiyetini muhafaza hassasiyetinden sonra, başlamış olan bu lâübâlilik, alaturka mizâclı, mağrur, israfa bayılan, istediği paraların gelmesinden başka bir şey düşünmiyen ve kendi arzularını yerine getirecek vezirleri, uzun vâdeli ıslâhat ve derlenüp toparlanma emeklerine tercih eden Padişahı Mahmut Nedim Paşa'ya öylesine bağlamıştı ki, Mithat Paşa'nın vekarlı, ciddî, ancak Batılı bir devlet adamında görülecek nisbette hürmetkâr, fakat devletin haysiyetini ne bahasına olursa olsun koruyan hüviyeti ile, Sultan Aziz'in bağdaşması elbette mümkün değildi.

Azametli Padişahın yaralanan gururu, Mithat Paşa'dan kurtulmasını adetâ haysiyet meselesi yapmıştı. Ne varki, karşısındaki adamda da, iktidar hırsı değil, memlekete hizmet ve çökmekte olan imparatorluğu kurtarmak cehdi vardı. O da müstağnî idi. Bu makamda uzun zaman kalamıyacağını çok iyi biliyordu. Fakat bütün dâvası, arkasında şerefli ve güvenilir mirâs bırakmaktı. Nitekim ilk olarak, daha sonra Sultan Hamid'in meslek hâline getirdiği ve Mahmut Nedim Paşa'nın büyük eyâletler merkezinde kurduğu "Jurnal Memurları"nı kaldırmak, kanunsuz vergileri ilga etmek, devlet namına borç alınmasını durdurmak, sarayın tahsisatını bir bütçeye bağlamak, yüzde yirmi beşi bulan korkunç faizleri en çok yüzde sekize indirmek oldu. Oysaki bu faizlerden alınan ve hemen yarı yarıyı bulan komüsyonlardan Padişah ve Valde Sultan başta olarak bütün saray kadrosuna "hisse" çıkarılıyordu. Nizam-ı âlem zedelenmişti. Bu sarsılan düzen arasında Padişahın gururunun ve azametinin incinmesi, Tuna vilâyetinde yedi yıl içinde bütün Avrupa'nın hayran kaldığı neticeler almış olan Mithat Paşa'yı tasfiye için bir de, kudreti malûm yeni kuvvetin Saray ve Mahmud Nedim Paşa safına katılmasına sebep olmuştu: Osmanlı İmparatorluğunun ne bahasına olursa olsun kendisine gelmesine karşı olan Moskofluk ve Ortodoks Kilisesi... Nitekim, Rus Sefiri General İğnatyef, devamlı olarak el altından tahrikler yapıyor ve Mithat Paşa'nın Meşrutiyeti ilâna hazırlandığını söylüyordu. Bu ittiham, şüphesiz ki, doğru ve Mithat Paşa'nın *"Büyük Rüyası"* idi: Nitekim, Yeni Osmanlılar, bu rüyanın arkasından devlet ve inkılâp kadrosu olarak geldiler...

BEŞ YÜZBİN ALTIN (48,5 MİLYON LİRA)

Mithat Paşa, Mahmut Nedim Paşa'yı, bir milyon alın *(doksan yedi milyon lira)* rüşvet ve komüsyon almış olmasının müsbet vesikaları ile mahkemeye verdirme kararını alınca, Sarayda kıyamet koptu...

Çünkü, asıl büyük ve belki tarihte bir şahsın, bir tek ferman için vermiye hazırlandığı en büyük "rüşvet" i ödiyecek olan zat, Emirgândaki muhteşem yalısında, gözlerini Dolmabahçe sarayına dikmiş, oradan verilecek müsbet işaret bekliyordu: Bu zat, Mısır Hidivi olan İsmail Paşa idi...

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu çok kurnaz, çok zeki, mükemmel bir Yahudi mizâcına sahip torunu, Sultan Aziz'in ve annesinin "para" zaafını çok iyi kavramış, o mükemmel devlet adamı Âli Paşa'nın son nefesine kadar önlediği, *Mısır Hidiviyetine istediği istikrazı yapabilmek ve yabancı devletlerle gümrük ve malî müzakerelere girebilmek* müsaadesini veren fermanı, Mahmut Nedim Paşa ile mutabık kalarak tam alacağı zaman, İstanbulda *Talebe-i Ulûm* (yani bugünkü adıyla Üniversite kadrosu) ayaklanmış, Mahmut Nedim Paşa düşmüş, Mithat Paşa iktidara gelmişti... İsmail Paşa haberi aldığı zaman, baygınlık geçirmişti: Her biri, binerlik BEŞ YÜZ KESE ALTIN, takdim edilecekleri isimleri üzerinde yazılı bekliyordu :

İLK ÜNİVERSİTE HAREKETİ **Bizim "Medreseler" in son yüz yıldaki menfi hüviyetini bütün hayatları için düşünmek haksızlıktır. Medreselerimiz, yüzyıllarca, dünyanın en mükemmel üniversiteleri idiler. İlk politika ve rejim ayaklanması da onlardan geldi: 1872 de Mithat Paşa'nın ilk sadrıazamlığını, o zamanın ifadesi ile talebe-i ulûm devamlı baskıları ve şiddetli tedbirleri hiçe sayarak sonuna kadar yürüttüğü direnmesiyle temin etmişti. Yukarıdaki klişe, Padişah Sultan Aziz'i, Mahmut Nedim Paşayı fedâ ederek Mithat Paşayı sadrıazamlığa getirtmiye mecbur eden talebe-i ulûm ayaklanmasından bir sahnedir.**

Beş yüz bin altın, bugünkü değeriyle 48,5 Milyon Lira idi: Tarihin kaydettiği en pahalı ferman bedellerinden birisi id bu...

31 Temmuz 1872 Cuma günü sadrıazam olan Mithat Paşa, bir hafta içinde, Bağdad ve Vidin demiryollarının yapılması, Hicaz telgraf hattı, ölçü ve ayârların metrik sisteme bağlanması, Ziraat Bankasının şubelerinin çoğaltılması, Emniyet Sandığı teşkilâtının bütün imparatorluğa yayılması, Sanayi Mekteplerinin, İlk Tedrisat Mecburiyeti kanunun, Darüleytamların bütün eyâlet merkezlerinde açılması, Ordunun silâhlarının tipleştirilmesi için bir heyetin Almanya'ya gönderilmesi, limanların ıslâh ve inşası için Holanda'dan mütehassısların getirilmesi lâyihalarını Nazırlar Heyetinden geçirerek Padişahın tasdikine arzetmişti. Bunları gören Sultan Aziz kükremişti :

"— Bunlara para nereden bulur? Hani Hazine-i Hassa'da bir habbe akçe dahi yok idi?"

Bütün bu feveranın arka tarafında, Hidiv İsmail Paşa'nın, Dolmabahçe sarayını ışıldatması için bir işaret bekliyen altın torbalarının hayâli vardı.

"KULUNUZ BU GÜNAHA İMZA KOYAMAM!.."

Aradan birkaç gün geçmişti...

Mithat Paşa, Mahmut Nedim Paşa'nın sürdüğü bütün değerli devlet adamlarını bir araya toplamış, Bab-ı Âli'nin perişan hâlini kısmen ıslâh etmişti. Şirvanî Zade Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Cemil Paşa, Sadık Paşa kabinede vazife almışlardı.

Devamlı toplantılar yapan Kabine, Mithat Paşanın yıllar yılı vatan dâvalarının içinde olmasının verdiği haklı selâhiyetle hazırladığı projeleri tasvip etmişti. Bunların tatbik mevkiine konulması için Pâdişahın iradesine ihtiyaç vardı. Mithat Paşa, koltuğunda bu lâyihalar, huzura girdi ve Sultan Aziz'in saklamak ihtiyacını duymadığı çatkın yüzünün önünde, büyük bir gönül ferahı ile yapılacak ıslâhatı izah etti. Kendisini zor tutan gazablı Padişah, bu icraatın dayandığı maddî yekûnun hacmı karşısında bir de coştu:

"— Paşa... Mutad masraflar için akça bulunmaz dersin, bu nice nice haylâlâta altın nereden bulursun? Kendinden önce irade-i şâhanemize iktiran etmiş mesaile sed çekmek nice hadsizliktir? Evvelâ selefinden aldığın evamir ve mesaili intaç etmek gerekmez mi?"

Zeki Mithat Paşa, Padişahın zamanlardır derdi olan Mısır Hidivinin beklediği fermanı, bir pazarlık mevzuu yapmak istediğini anlamıştı. Eğer muvafakat etseydi, Padişah, hiç şüphe yok, diğer bütün lâyihaları kabul edecekti. Çünkü Sultan Aziz, bilhassa Fuad ve Âli Paşaların ölümünden sonra, Sarayın rüşvet almasını, bir çeşid iktidar hakkı telâkkisi içinde idi.

Mithat Paşa bir ân irkildi. Acaba hatırından, vatanın selâmeti namına yepyeni bir devlet görüşü ve anlayışı olan bu plânların tatbiki için böylesine alışılmış kötü yolda bir adım daha atmanın ukubeti ve günaha iştirâk duygusu geçmedi mi? Bilinmez...

Bu ân kısa sürmüştü. Mithat Paşa, ölecek, kovulacak, istırab çekecek, dertlenecek, hüsranlara uğrıyacak, zulme maruz kalacak ve nihayet âkibeti gibi hain ve alçak bir suikasda kurban olarak, vatan dâvalarına vakfedilmiş yorgun başını yağlı kemende tevekkülle uzatacak, fakat bütün bu zulümler, devrinin bu en büyük devlet adamını hak, hakikat, vatan dâvalarında hiç bir tâvize zorlıyamıyacaktı...

Cesaretle mevzua girdi ve Padişaha, Mısır Hidivinin istediği fermanı vermenin, Mısır'ı tamamen elden çıkarma mânasına olduğunu bütün delilleriyle izah etti... Sultan Aziz, bir kaç defa Mithat Paşa'nın sözünü kesmek istemiş, fakat karşısındaki ne bahasına olursa olsun, gerçekleri söylemeden ancak kovularak ve mühr-ü hümâyun elinden alınarak sözlerinin kesilebileceğini telkin etmenin rahatı içinde söyliyeceğini söylemişti. Ecdadı Yavuz Selim'in, o kızgın kum çöllerini fetihlerin azmi içinde aşarak Osmanlı ülkelerine kattığı ve Âli Paşa'nın güzelim tâbiriyle *"Hitta-ı Cesime-i Mısriyye"* dediği servet ve bâkir kaynaklar diyârının elden fiilen çıkışı ile Osmanlı İmparatorluğunun cihan devleti olabilme vasfını kaybedeceğini anlattı. Sonunda da şu cümle ile değişmez kararını bildirdi :

"— Kulunuz bu günaha imza koyamam!.."

MİTHAT PAŞANIN SUKUTU : 19 EKİM 1872

Mithat Paşa'nın sukutu, artık bir gün meselesi idi... O da bunu biliyordu amma, arkasından gelebilecek gerçek devlet adamlarına, neler yapılabileceği ve vatanın ne gibi temel hizmetler beklediği yolunda gerçek fikir verebilmek için, gece gündüz durup dinlenmeden uzun vâdeli büyük himmetlerin dosyalarını hazırlattı. Öyle ki, aradan devirler geçecek,

Mithat Paşa'nın vermek istemediği, Sultan Aziz'in de Mithat Paşa'yı azletme bahasına şahsen verdiği fermanla Mısır, Osmanlı ülkesi olmaktan fiilen çıkmıştı. Kurnaz ve cesur Hidiv İsmail Paşa, beş yüz bin altın (bugünkü kırk sekiz buçuk milyon lira) *lık rüşvetle, istediği devletle dilediği gibi malî muahedeler yapabilme hakkını elde ediyordu. Dünya değişmişti: Ekonomik haklar, diğer klâsik varlıkların önünde gidiyordu. Bunu bilen Hidiv, kızı Tevhide Hanımı da Sultan Aziz'in koynuna verme teklifi ile altınların akımını tamamlayınca, aklın ve mantığın yolu tıkanmış, istediğine kavuşmuştu.*

"... Kolunu kendi eliyle kesen..."

O sırada İran Şahı Nâsırüddin Avrupa seyahatinde idi. Berlin'de bulunuyordu. Oradan İstanbula gelecek, Sultan Aziz'in misafiri olacaktı. İranla Osmanlı İmparatorluğu arasında halledilecek çeşidli işler vardı. Alman İmparatoru Birinci Vilhelm kendisine dedi ki:

"— Siz öyle bir Padişahın misafiri oluyorsunuz ki, Mısır meselesinde kendi kolunu, kendi eliyle kesmiştir. Hidiv İsmail Paşa'nın yolunda yürüyebilirseniz Sizin de elde edemiyeceğiniz netice yoktur..."

Nasırüddin Şah İstanbul'a geldiği zaman, Mithat Paşa çoktan azledilmişti: Saray kadrosu, bu çeşid ziyaretlerin çıkarlarını elde edebilme bahsinde yarış halinde idiler. Basiretçi meşhur Ali Efendinin İstanbul'da Yarım asırlık Vakayi-i Mühimme *adını taşıyan hâtıralarının 45 inci sahifesinde kaydettiğine göre, Nâsırüddin Şah, Alman imparatorunun nasihatını tatbik etti ve askıda olan bir çok işleri, memleketinin menfaatine neticelendirdi.*

Öyledir: Kötü yolun kapısı, bir kere aralanmıya görsün!..

İkinci Meşrutiyet ilân edilecek, 1910 da Maliye Nazırı Cavid Bey Meclis kürsüsünden Anadolu - Bağdad demiryolu için izahat verirken, bunun İkinci Vilhelm Almanyasının değil, Mithat Paşa tarafından çok öncesinden düşünülmüş, fakat yabancı imtiyazların elinde değil, millî takat ve kudretin himmetiyle gerçekleştirilmeye hazırlanmış muazzam ve muhteşem bir himmet olduğunu söyliyecekti. Hattâ dahası da vardı: 1938 de, Cumhuriyet Türkiyesinin Başvekili Celâl Bayar, T. C. Ziraat Bankası sermayesin'n 300.000.000 liraya çıkarılmasını Büyük Millet Meclisine teklif ederken şöyle konuşacaktı:

"— Burada, büyük devlet adamı Mithat Paşa'nın namını hürmetle anarım. Ziraat Bankasını kurmuş olan Mithat Paşa'nın bu büyük müessese için koymuş olduğu inkişaf esasları tatbik edilebilmiş olsaydı bugün sermayesi milyarları aşardı."

Kî, o tarihte bütün devlet bütçesi bir milyar değildi...

Böylesine bir kafa ile, Sultan Aziz devri İmparatorluğunun anlaşabilmesine elbette imkân yoktu... Mithat Paşa huzurdan çıkarken, azledilmesinin işareti olan *"mühr-ü hümâyun'un geri alınışı"* nın artık kaçınılmaz akibet olduğunu anlamıştı.

Nitekim, ertesi gün Sultan Aziz, Mithat Paşa'nın vermediği fermanı, beyaz üzerine hattı hümâyunla, yâni bizzat yazdırarak verdi ve Hafız Mehmet Bey, aynı gün, yâni 19 Ekim 1872 de, Mithat Paşa'nın Bayazıt'taki Tavşantaşındaki mütevazi evine giderek, mühr-ü hümâyunu kendisinden alıyordu.

Hürriyet Babasının birinci sadrazamlığı 31 Temmuz 1872 - 19 Ekim 1872 arası, seksen gün sürmüştü. Kendisine tahammül edilebilmiş olsaydı, bu tahammül edebilenlerin neticede neler kazanacakları ve Sultan Aziz'in kanlı akibeti yerine, şerefli bir SON'un, bir çok dertlerinden kurtulmuş vatanın huzuru içinde mukadder olabileceğine tarih şehadet eder...

Cumhuriyetin ilânı arifesinde bâkir bir hatıra

Muzaffer Kılıç, Mustafa Kemâl'le beraber Samsun'a çıkan ve ölümüne kadar safından ayrılmıyan bir emektardı. En çetin devrede iki kişi, Başyaverliğini ve yaverliğini yapmıştır: Cevad Abbas Gürer ve Muzaffer Kılıç.

İkisi de, bilhassa ilk yıllara ait değeri büyük hatıralara sahip idiler. Bildiklerini, hiç bir siyasî yatırım yapmıya ihtiyaç duymadan, içine katıldıkları hâdiselerin tarih önünde gün ışığına çıkması dileği ile, samimî ve katıksız anlatmışlardır. Aşağıda okuyacağınız bâkir hatırada Muzaffer Kılıç, Cumhuriyetin ilânından önceki iki günü anlatıyor.

BÜYÜK BİR KARARIN ARİFESİNDEKİ SAATLER

"— Atatürk'ün emrinde ve yanında çalışmış olanlar için, büyük kararlardan önceki ruh hâleti meçhul değildir: Neticesi memleketi derinden alâkadar eden hâdiselere istikamet verecek temel kararlar arifesinde daha çok kendi kendisine düşünür, yalnız kalmayı tercih eder, bir karara varmadan evvel de, fikir ve düşüncelerinden istifade edebileceği kimseleri kabul eder, mutalâalarını alır, hâdiseyi tamamen aydınlığa çıkardıktan sonra ya en müsaid zamanı bekler veya bu müsaid havayı kendisi yaratırdı. Fakat ben, hiç bir zaman fevrî ve anî karar verdiğini hatırlamıyorum.

1923 senesi ekim ayının başında da, kendisinde aynı hava vardı. Garbi Anadolu seyahatinden yeni dönmüştü. Birinci Büyük Millet Meclisi kendi kendisini feshetmiş, yeni intihabat yapılmıştı. Halk Fırkası kurulmuş, intihabatı büyük bir ekseriyetle Halk Fırkası namzedleri kazanmışlardı. Buna rağmen, sebebini hâlâ sarahatle anlıyamadığım bir huzursuzluk havası vardı. Millî Mücadeleye beraberce başlamış ve başarmış olan zevat arasında, hakikî sebeblerini hâlâ izah edemediğim garip bir soğukluk ve ayrılık göze batıyordu. Çankaya köşkünün *"Papazın Evi"* denilen kısmına basit tadilâtla bir salon ilâve edilmiş kısmında oturan Gazi'yi ziyaret edenler bile değişmişlerdi. Eskilerin alıştıkları çehreler yerine yenileri kaim olmuştu. Bu arada, alışılmış olan hayatı değiştiren bir de başka hadise vardı: Gazi, İzmir'in tanınmış ailelerinden Uşşakî Zade Muammer Beyin kerimesi Lâtife Hanımefendi ile evlenmişti.

Çankaya'ya, çok bilgili, dirayetli, fakat disiplin sahibi bir hanımın girmesi, günlük hayatı değiştirmişti: Bilhassa Gazinin hayatını... Çünkü Lâtife Hanım, gece geç vakte kadar devam eden toplantıları, Millî Mücadelenin dertli ve mihnetli dört senesinden ne de olsa yorgun olan muzaffer başbuğun sıhhatına zararlı sayıyordu. O günlerde Ankara'ya davet edilen Dr. Neşet Ömer Bey de aynı teşhise varınca, Çankayada bir nevi sıhhî kontrol altında yaşama düzeni gelmişti.

Fakat, yukarıda da dediğim gibi Ekim 1923 ayının ilk günlerinde Gazi, yine büyük işlere karar vermiş insanın ruh hâleti içinde idi.

Ekim 1923 de hükûmet buhranı belirmişti. Başvekil olan Ali Fethi Bey, Meclisin devamlı tenkidleri altında bunalmıştı. Millî Mücadele Liderleri arasında büyük ünü ve mevkii olanların başında gelen Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Refet Paşalarla sabık Başvekil Rauf Beyin İstanbul'da Halife Abdülmecid Efendi ile yaptıkları tabiî temaslar ve ziyaretler bile çeşidli tefsirlere yol açıyordu. Memlekette İmar ve İskân, Mubadele, İhtiyat Zabitleri, vergi tahsilâtındaki elverişsizlik, işsizlik, harap yurdun imarı gibi muhtelif büyük işler yanında, hükûmetin istikrarlı ve kuvvetli olmaması zorluklara yol açıyordu. Gazi, Ekim ayının bilhassa ikinci yarısında, yine kendi âlemine çekilmişti. Bu sırada köşke en sık dâvet edilen zevatın başında, İkinci devrede İzmir Mebusu olan Seyyid Bey geliyordu.

Ben Seyyid Beyi daha evvel, Gazi henüz İstanbul'da iken ve Perapalas otelinin en üst katında otururken, Paşayı ziyaret edenler arasında tanımıştım. Malûmatlı, bilhassa dinî ve hukukî bahislerde bilgisi geniş bir zattı. Gazi'nin, bilhassa dinî mevzular üzerinde kendisinden istifade ettiğini söyliyebilirim. Mustafa Kemal Paşanın başlıca hususiyetlerinden birisi de, bir mevzu üzerinde malûmatına ve ahlâkına itimad ettiği şahsiyetlerin yanında açık konuşmalarını istemekti. Seyyid Beyle aralarında bir defa oldukça derin ihtilâf olmuştu. Gazi kendi görüşünde, Seyyit Bey kendi görüşünde ısrar ediyorlardı. Zannediyorum ki, bu ısrarda Mustafa Kemâl Paşa'nın muhatabını denemek gibi düşüncesi de vardı. Seyyit Bey nihayet dayanamamış :

"— Bu mevzu benim kırk senedir üzerinde emek verdiğim meseleler arasında dahildir. Mademki kendi nokta-ı nazarınızın isabetine bu kadar kat'iyyetle kâni iseniz bendenizi dâvet etmemeniz icab ederdi. Ben ilmî kanaatımın haricinde konuşmam ve fikir beyan etmem..." demişti. Bahsettiğim devrede ise Seyyit Beyle Gazi arasındaki mübahasenin mevzuu, İslâm Devletler Hukuku ve Halk İdaresi bahsindeki vakialarla, prensip ve kaideler idi. Seyyit Bey, zannediyorum Cumhuriyetin ilânına tekaddüm eden hafta içinde olacak, Gazi'nin huzurunda Ali Fethi Bey, Yusuf Kemal Bey, Halid ve Ali Said Paşalar varken, Hazret-i Muhammed'i takip eden dört halife devrinde İslâmiyetin tam bir Cumhuriyet olduğunu, Muaviye'nin tasallutu ile kurulan Emeviye devletinin, Yezid'le beraber ne Müslüman akidesi, ne de Müslüman devlet anlayışı ile alâkası kalmadığını o kadar veciz, o kadar mantıkî ve tarihî delilleriyle anlattı ki,

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadelenin devamınca bir insan gücünün son haddi içindeki hizmetlerini şevkle ifa etmiş Başyâveri Cevad Abbas (soldan birinci) ve bu sahifelerde bâkır bir hatırasını okuduğumuz yaveri Muzaffer Kılıç Beyler'in arasında.

Gazi, o sırada köşk'de olanların hepsini bahsi dinlemiye ve açıkça fikir beyanına dâvet etti. Hepimiz etrafına toplanmıştık. Arasıra duruyor, Seyyit Beye sualler soruyordu. Gayet neş'eli idi. Sualler sordukça şöyle diyordu:

"— Dikkat ediniz... İşte bu sualim, ... mebusu ..... Bey namınadır!"

"ÇOCUK... CUMHURİYETİ İLÂN EDECEĞİZ!.."

Sohbet sırasında hepimize de, bazı sualler sorduruyordu. Bir ân geldi ki, gayet ciddî olarak dedi ki:

"— Burada bulunuz kaç kişiyiz?.. Aramızda vekillik yapmış olanlar var, ordu kumandanları var, mebuslar var, kürsü sahibi ilim adamları var. Rica ediyorum, bu mevzu üzerinde hatırınıza ne geliyorsa, asla tereddüd etmeden sorunuz, münakaşa edelim, müzakere edelim... Çünkü bizim şu ânda hatırınıza gelmiş ve gelecek olanlar, memleketin düşüncelerine tercüman olacaktır."

Sorulan ve öğrenmek istenenler, Millî Mücadelenin başındanberi zaten, tatbik edilmekte olan halk idaresi sisteminin tam bir tatbikatı olması sebebiyle, bu rejime verilecek en ideal adın ne olabileceği bahsinde toplanıyordu. Zannediyorum bu arada, rahmetli Halid Paşa, CUMHURİYET tâbirin'n halk indinde nasıl karşılanacağını ve bunun izahının nasıl yapılacağı bahsine temas etti. Seyyit Bey bunun üzerine, Sultan Hamid'e kadar Siyer-i Nebî kitablarında ve İslâm Tarihlerinde *"Hulefay-ı Raşidîn = Dört Halife"* zamanına "İSLÂM TARİHİNDE CUMHURİYET DEVRİ" denildiğini izah etti ve bu tâbirin tarihlerden ve din kitablarından çıkarılmasının ismini de söylediği bir sansür müdürünün jurnaliyle olduğunu anlattı. Orada bulunanlar, hatırlarına gelenleri tam bir serbestlik ve rahatlıkla söylemişler, kendilerini tatmin eden cevapları da almışlardı.

Misafirler Gazi'den müsaade isteyip ayrıldıktan sonra bizler vazifemiz icabı köşkte kalmıştık. Benim vazifelerim den birisi de, mühim mevzular görüşüldüğü zaman, davetlilerin ayrılmasından sonra ortadaki notlar ve saireyi tasnif etmekti. Gazi çok zaman bu safhada bizzat bulunur, tekrar ele almak istediği mevzuları not ettirirdi. Bilhassa Seyyit Bey konuşurken notlar almıştı. Bunlar, daima tercih ettiği üzere kurşun kalemle alınmıştı. O gün fevkalâdeden bu notları bizzat topladı, tasnif etti, bazılarına hu susî işaretler koydu, sonra bana döndü, bir müddet düşündü, ve verdiği değişmez kararın tarih ve dünya önündeki değerini tesbit ettirmek istercesine dedi ki:

"— Çocuk... Cumhuriyeti ilân edeceğiz!.."

O günden itibaren, 29 Ekim tarihine kadar hâdiseleri adım adım takip etti. Hükûmet buhranı devam ediyordu. Zannediyorum ki, hâdiseyi ele almasıyla halledilebilecek olan bu buhranı hâd safhaya getirmekte serbest bırakmış olması, yâni müdahale etmemesinin asıl sebebi, mevzuun sadece bir kabine buhranı değil, rejim buhranı olduğu bahsinde Büyük Millet Meclisine açık ve aydın fikir verebilmek içindi.

Bu arada bir gerçek daha var ki, işaret edilmiye değer: O günden sonra meseleyi kendi haline bıraktı. Öylece ki, mevzu tam bir çıkmaza girdi ve ancak kendisinin çözebileceği bahsinde her çeşid fikir ve kanaatler birleşince, bana söylediğini, Meclis huzurunda tekrar etti:

"— Cumhuriyeti ilân edeceğiz!"

Nitekim, dediğini de yaptı..."

* * *

Muzaffer Kılıç'ın anlattıkları, bu anlatışa kadar bilmece kılıfına bürünmüş olan cumhuriyetin, âni bir kararın veya uzun sürmüş bir buhranın çıkmazdan kurtulması tedbiri midir, yoksa önceden, çok önceden verilmiş bir kararın sonucu mu sualini de aydınlığa çıkarıyor. Millî Mücadele liderleri arasında görüş ayrılığının sebeplerinden birisi olarak vasıflandırılan hâdisenin bir ucu "Kolağası Mustafa Kemal" e kadar dayanır.

Ve bu dayanışta, O'nun müstesna şahsiyetinin izine de, çapına da rastlarız.

Tek başına Hadiselerin önüne çıkan ihtiyar vezir

KÖPRÜLÜ MEHMET PAŞA SADARETİ ve ÖLÜMÜ

YAZAN : CEMAL KUTAY

Köprülü Mehmet Paşa... Değişmez zannedilen akışı, tek başına ve icabında adaleti de zorlıyarak durdurabilme tecrübesi yapmış, bunu da başarmış sayılı "ümmî devletlû" lardan birisi.

ADINI DEVİRLERİNE VEREN KİŞİLER

Tarih 14 Eylül 1656 *(25 Zilhicce 1066)* dır.. Osmanlı tahtında Dördüncü Sultan Mehmet var... Tarihlerimizin, aşırı av iptilâsından dolayı *"Avcı"* dedikleri Sultan İbrahim'in oğlu, altı yaşında tahta çıkmıştır. Gerçekte saltanatta olan annesi Hatice Turhan Sultandır. Hareme hâkim olan zenci ağalarla, ocak'dan yetişme cahil paşaların elinde devlet çöküntü halindedir. Tarihçi Naimâ'nın dediği gibi *"nizam-ı âlem muhtel olub, dude-i Osmanî maazallah-ı tealâ külsuf eyleme..."* tehlikesi ile karşıkarşıyadır.

Padişahın vekil-i mutlâkı olarak, her türlü kuvvet ellerinde olan sadrıazamlar, kendinden önceki değerli devlet adamlarıyla kıyaslanmıyacak kadar zavallı, tedbirsiz, çeşidli gizli emeller ve yollarla bu yüce makama yükselebilmiş kişiler idiler.

Padişah on dört yaşına girmişti. Hocası Reyhan Ağa'dan ilk öğrendiği cümle *"— Başın keserim..."* idi. Gerçekten de, onun adına verilen fermanlarla bir çok başlar kesilmişti. Anadolu, yer yer türeyen eşkiyanın ayakları altında eziliyordu. Venedikliler, Bozcaadayı almışlardı. Sadrıazam Boynueğri Mehmet Paşa, Çanakkale istihkâmlarını badana yaptırmış, bu garip tedbiri ile *"kâfire dehşet salmak..."* istemişti. Fatihlerin, Yavuzların, Kanunî'lerin torunları, bu acınacak çârelerle devleti kurtarmıya çalışan sadrıazamların yerlerine lâyık devlet adamları bulmak yerine, binbir yerden devşirilmiş güzel câriyeler arasında, zevk ve safa ile ömür tüketiyorlardı. Duraklama ve gerileme devrinde her padişahın kendisine mahsus zevk iptilâları olduğu muhakkaktı. Şehzadelik devrinde karanlık şimşirliğe kapatılarak, taht ve saltanat sırası kendisine gelmeden ya tahtta olanın fermanıyla *nizam-ı âlem* için ölüm, yahut saltanat sırası geldiği zaman korku ve tereddüd-

den, her ân ölüm tehlikesi geçirmekten bunalmış şahsiyet, hayatını ve ikbâlini devam için aynı yolda yürümeyi tek kurtuluş bilerek bir taraftan zevk ve safaya, öte taraftan zulüm ve istibdada dalıyordu.

1656 da durum, öyle ne tehlikeli bir hâl almıştı ki, müttefik Haçlı donanması Boğazları kapatmış, İstanbul'un ekmek yolunu kesmişti. Şehirde Sipahî isyanı kaynaşması başgöstermişti. Sadrıazam Boynueğri Mehmet Paşa acz ve çâresizlik içinde, kendisine rakib olabilecek kimseleri birer birer İstanbul'dan uzaklaştırıyordu. Biliniyordu ki, bu arada şahsiyetini ön plâna alabilecek çapta bir adam çıkar, iktidarı ele alırdı. Osmanlı İmparatorluğunun her devrinde böylesine hâdiseler olmuştu, olacaktı da...

KÖPRÜLÜ'NÜN SADRIAZAMLIĞI

Nitekim hâdiselerin böylesine kötüye sardığını görenler, ümid olarak bir ihtiyarı öne sürüyorlardı: Köprülü Mehmet Paşayı... Yazması okuması olmıyan bu *ümmî devletlû*'nun koskoca imparatorluğu kurtaracak başka meziyetleri vardı: Devlet otoritesini yerinde tutabilmek için zamanın icablarını anlamış olmak... Dostu Mimar Kasım Ağa vasıtasıyla, Padişahın annesi valde Turhan Sultan ile konuşmıya muvaffak oldu, memleketin fecî hâlini anlattı ve istediği selâhiyetler verilirse tehlikeyi önliyebileceğini söyledi:

"— Bir kuşca cânımız vardır. Mezar bize hayattan daha çok yakındır. Devlet yolunda kocadık. İkbâl gözümüzde yoktur. Amma ki din-ü devlete faideli olmak murâd ise, hayır bildiğimiz yolda yürümiye takat ve izin isterüz."

demişti. Bu "izin"i verebilmenin ne manaya geldiğini Valde Sultan anlamamış değildi: Çünkü devletin kudreti, Hasekiler, Cariyeler, Saray kadrosu, Kadızadeler gibi softalar, Yeniçeri Ağaları, Sipahî zorbaları elinde idi. Turhan Valde onbeşine basmak üzere olan oğlu Dördüncü Sultan Mehmed'le konuşmuş, yeni bir isyanın havasına bürünmüş İstanbul'u teskin etmek ve her ân Payitaht kapılarına dayanması beklenen Anadolu ve Rumeli eşkiyasını sindirmek için bu çapta bir şahsiyetin sadrıazamlığa getirilmesi kararlaşmıştı. Önce bazı tedbirler alındı: Yeniçeri Ağası, Silâhtar Paşa, Kethüda Bey değiştirildi, sadrıazamlık mevkiini hâlâ işgal eden Boynueğri Mehmet Paşanın birşeyden şüphelenmemesi için Köprülü gece geç vakit, kıyafet değiştirmiş olarak saraya tekrar dâvet edildi. Kızlar Ağası dairesine alınan Köprülü, Valde Sultanın perde arkasında olduğunu hissedince yer öptü. Genç Padişah, annesinin arkasında, konuşulanları merakla dinliyordu. Valde Sultan: *"— Paşa... Hoş geldin..."* iltifatından sonra mevzua girdi:

"— Padişah-ı âlempenâh hazretleri size sadaret mührünü ihsan buyurmak murad eder. Din ve devlete matlub olan hizmetin uhdesinden gelebilir müsün?"

Köprülü, böyle bir suali bekliyordu. Cevabı hazırdı.. Bu cevap, herkesin verebileceği alışılmış, sadece minnet ve dua dolu bir cevap değildi. Köprülü, Sarayın elindeki müdahaleyi almak, her dilediğini yapmak, hattâ Padişahın bile arzularını sınırlamış şekilde işe başlamak azmindeydi. Cesaretle cevap verdi:

"— Devletlû Sultanım... Taraf-ı Saltanat-ı Aliyyeden bir kaç şart ile himmet ve inayet buyurulursa, inşallah-u Teâlâ işlerin intizama avdeti mümkündür."

Köprülü'nün şartlarının neler olabileceğini Valde Sultan tahmin ediyordu, fakat, Tarihçi Naimâ'ya göre, bu verilen cevap, beklendiğinden daha çok sert, hattâ ağırdı. İhtiyar vezir bunları şöyle sıraladı :

"—Huzur-u Hümâyuna her ne telhis edersem infaz olunub hilâfına emir buyurulmıya. En küçüğünden en büyüğüne kadar memuriyet, rütbe ve sair tevcihat hususunda asla müdahale edilmiye. Vezirlerden ve devlet erkânından birisi malına rağbet edilerek veya doğru düşündüğü zannıyla, aşırı ümide kapılarak bu makama gelme vehmiyle istiklâlime halel verilmiye. Bu kulları hakkında garaz sahiblerine, münafıklara söz hakkı verilmiye... Zira herkes devletten hisse almak ister. Âlemi tamamen razı ve hoşnud etmek mümkün değildir. Onun için makam sahiblerine hased edüb ha-

sım kesilenler çoktur. Şahısların hücumunu kesmek ve fesadı defetmek için vesvese kapısını kapamaktan başka çâre yoktur."

Köprülü, bu şartlarını hiç çekinmeden sıraladıktan sonra, ümidini de esirgemedi :

"— Bu dört şarta riayet ile müsaade buyurulursa Allahın inayeti ve duanız berekâtı ile hizmet-i vezâretin uhdesinden gelmek mümkündür."

Valde Sultan bir müddet susmuştu. Perde arkasından fısıltılar duyuldu... Şu ihtiyar vezirin istedikleri tamamen tatbik edilirse, Valde Turhan Sultan bile, nüfuz ve iktidarından neler kaybetmiyordu? Fakat, memleket gerçek tehlikenin içindeydi. Kısa bir fasıladan sonra Valde Sultanın sesi duyuldu. Bu cevabda, kat'î kararın ifadesi vardı:

"— Vallahümazîm bu ricalarına müsaade olunur."

Ertesi gün, Boynueğri Mehmet Paşa Saraya dâvet edilmiş, Padişah, Venediklilere karşı seferde gösterilen acizden dolayı kendisini tekdir etti, mühr-ü hümâyun alındı ve Köprülü'yü davet etti. İhtiyar vezir, gözleri yaşlı, bir gün önce Valde Sultana söylediği şartları aynen tekrarladı. On beşine yeni basmış olan Dördüncü Mehmet, önceden varılan neticeyi kolaylıkla tekrarladı:

"— Bu şartlara rîâyet olunmak üzere seni müstak'llen vezir-i azâm eyledim. Göreyim ki, din-ü devletime nasıl hizmet edersin..."

BEŞ YIL İÇİNDE...

İhtiyar Köprülü, Sadrıazam olduğu zaman yetmişini geçkindi. Bu makamda, fasılasız olarak beş sene yedi ay kaldı. 31 Ekim 1661 de hayata gözlerini kapadığı zaman, İmparatorluk nisbî huzur ve sükûn içinde idi: Rüşveti kısmen önlemiş, zorbalığa karşı çetin bir mücadeleye girişmiş, isyanları bastırmış, aralarında haksız idamlar da dahil olarak otuz altı b'n kişiyi aşan insanın başını kestirmişti. Kendisine rakib olması muhtemel değerli şahsiyetleri de hissî sebeplerle yok etmemiş değildi. Bu arada, gerçek bir yiğit olan Seydi Ahmet Paşayı hile ile öldürtmüştü. Fakat bütün bu adaletsizlikler içinde, kökünden sarsılan imparatorluk, ancak onun çok sert, fakat demir iradesi ve azmi ile ayakta kalabilmişti.

Köprülüye, istediği selâhiyetleri veren ve kendisi "av zevki" ne dalan Dördüncü Sultan Mehmet... O'nun ve oğlu Fazıl Ahmet Paşanın ölümünden sonra boş kalan yerlerin acısını, vatanın binbir felâketi içinde tahttan indirilerek ödemişti...

Köprülü, memleket içinde bu tedbirleri alırken, dış politikada da başarı göstermiş, isyan eden Erdel Beyi'nin üzerine yürümüş, onu amâna mecbur etmiş, Lehistan Krallığı mevzuunda devletin itibar ve haysiyetini korumuştu. Ömrünün son iki senesinde, donanmayı kuvvetlendirmiş, Venedikliler bozmuş, Limni ve Bozcaadayı kurtarmış, Akdenize çıkan Osmanlı donanması Venedik gemilerini uzaklaştırmış, filomuz İmparatorluğun kıyılarını teşkil eden dünya denizlerinde yine şanla görülmüştü. İhtiyar vezir, Abaza Hasan Paşanın etrafına toplanan eşkiyaları da temizledikten sonra, büyük bir ordu ile Avrupa'nın içine sarkmak hazırlığında idi.

Sadık kalınan söz

Köprülü Mehmet Paşayı sadrıazam yapabilmek için Mimar Kasım Ağa, Turhan valde sultana diretirken şöyle demişti:

"— Sultanım, şol vezir kulun o nesne ademdir ki, mehd-i ülyanız huzurunda dahi baş verir, hakikati ketmetmez."

Avcı Mehmed'in annesi, saray içi ve dışındaki hâkimiyetinin bu ahlâk ve anlayışla nasıl devam edeceğinin tereddüdü içinde sustu: Öte yandan boğazları kapatıp İmroz'u ele geçiren Venedik donanmasının tehdidini hatırladı. Anadoludaki zorba isyanlarının tehditkâr nârâları Üsküdar kıyılarından duyuluyordu. Bir an düşündü. Sonra, kararlı ve azimli:

"— Vallahümazim kabul" dedi.

O gece sarayda el ayak çekildikten sonra bostancıbaşının odasına dâvet edilen ihtiyar Köprülü'den Kasım Ağanın ilettiği hakikati bir daha dinliyen Hatice Turhan Sultan, ona da, içinde kendi hâkimiyeti dahil bütün devlet nüfuzunu teslim andını tekrarladı.

Ve, hayata gözlerini kapayıncaya kadar sözüne sadık kaldı.

Tarih bazen böyledir: Oluk gibi akan kan, bir devri temsil edemez de, sadık kalınan bir tek söz bir devir açar.

* * *

Bunun için "İmmadiye" adı altında zenginlerden para toplamış, hazinedeki israfları kısmen önlemiş ve Edirne'ye gelerek birkaç ayını orada hazırlıklarla geçirmişti. Plânına göre, evvelâ Avusturya üzerine sefer yapılacak, diğer bir kol da, Lehistana yürüyecekti. Rusyadan bir hareket ihtimalini önlemek üzere Kırım Hanı, Rusya içerlerine büyük bir akın ile vazifelendirilmişti. Na'mâ, sefere ait tafsilât verirken, hazırlığın azameti için şöyle der: *"— İşbu cenk mümkün ve zaferyâb olabilseydi, nice zamandır mütehassırı olan nusret ve zafer müyesser olacak idi."*

İhtiyar Köprülü, Avrupa içerleri için hazırladığı savaş plânını tatbika fırsat bulamadan gözlerini hayata kapadı.

Ölümü bekleniyor gibi idi: Osmanlı devletinin yücelme devrinde bile görülen bir garib, hattâ hazin gerçek, bu sefer de kendisini gösterdi: Nizam-ı âlem denilen ve bazı göze gözüken ve gözükmiyen kuvvetlerin istikamet verdiği hayatı, kendi özel ölçüleri içinde değerlendirmiye çalışmış olan her devlet adamının ömrünün devamını arzuhyanlar olduğu gibi, onun hayat sahneşinden bir an evvel çekilmesini dileyenler de vardı. Köprülü için de mevzu böyle idi: Kendisine bunca selâhiyeti veren Padişah Dördüncü Mehmet bile, artık yirmi yaşına gelmiş olmanın havası içinde, kendi selâhiyet ve kudretine ortak gördüğü yaşlı vezirden kurtulmak dâvasında idi. Venediklilerin İstanbul boğazlarını kapadığı günler çoktan unutulmuştu. Köprülü de gerçeklerin farkında idi. Edirnede, büyük sefer hazırlıklarını tamamlama yolunda iken, âni olarak İstanbul'a gelmiş, Padişahın huzuruna çıkmış, şu niyâzda bulunmuştu:

"— Devletlû Hünkârım... Kulun kocadı. Çok ömrüm var sanmam. Senden dileğim şu ki, ben hakka intikal edince cenazemi Divanyolu camiinin kurbundaki türbeye defnettiresin. Makam-ı Sadareti de, oğlum Fazıl Ahmet Paşaya lâyık göresin. Din-ü devletine hizmet üzere yetişmiştir. Bu ihtiyar kulunun yürüdüğü yolda ömür tüketir. Ben cümle ettiklerimin hisabını Cenab-ı Hakka vermiye hazırım. Bana ikdam üzere himmetimde itibar eyledin. Var hakkın helâl et, benim şevketlû sultanım."

Dördüncü Sultan Mehmet, ülkenin huzurunu kanlı bir yol üzerinde elde etmiş olan ihtiyar veziri yaşlı gözlerle uğurlamış, ona, ölümü halinde oğlunu sadaret mevkiine getireceğini vaadetmişti. Köprülü Mehmet Paşa, beş sene yedi aylık çetin bir hizmet devresinden sonra 31 Ekim 1661 de, Edirne'de hayata gözlerini kapadı, cenazesi vasiyeti üzerine İstanbul'a getirildi, Divanyolu yakınındaki, hayatta iken yaptırdığı türbeye gömüldü ve o tarihte henüz yirmi altı yaşında olan büyük oğlu, Şam Valisi Fazıl Ahmet Paşa, sadaret makamına getirildi.

Onun şahsında tarihlerimizin *KÖPRÜLÜLER DEVRİ* dediği 1656 - 1691 arası yılları, en parlak devrini idrâk edecekti...

Sağda Karamanoğlu Kasım Beyin mezar taşı, solda Karamanoğlu İbrahim Beyin oğlu Âlâiddin Beyin Arapça kitabeli mermer mezar taşı.

Ne oldu o eşsiz sanat eserlerimize?

Karamanoğlu İbrahim Beyin mezar taşı çalındı. Konya, Karaman çevresinde talan son bulmuyor...

YAZAN : İBRAHİM HAKKI KONYALI

MÜZE ve MÜZECİLİK

Karaman'ın, eski adı ile Larende'nin çevresi içindeki toprakların üstü ve altı tarih yadigârlariyle doludur. Yakın ve uzak mazi, bu topraklara, tarlaya buğday serper gibi eski eser saçmıştır. Karaman toprakları baştan başa bir müzedir. Dağlarda, tepelerde, ovalarda, derelerde, sokaklarda eski eser doludur. Meraklı bir tarihci kısa bir zamanda büyük bir müze kurabilir.

Yaşı bir asıra yaklaşan bir (Âsâr-ı Atika Nizamnamesi) ne dayanılarak yürütülmek istenen müzeye (müze), imkânsızlıklar içinde idare edenlere de (müzeci) denemez.

Türkiye'nin bir müzeler ve eski eserler kanunu yoktur. Profesörlere tanınan haklar, Müzeler umum müdürüne, müze müdürlerine ve yurdun ilim adamlarına tanınmadığı için, müzeler umum müdürü ve müze müdürleri bulunamıyor. Müzeler umum müdürü hiç olmazsa şarkın münteşir üç dilini Arapça, Farsça ve eski Türkçe ile garp dillerinden bir kaçını, mesleklerinin emrine vermelidirler.

Türkiye Cumhuriyetinin bugünkü sınırları içindeki topraklar, gelip geçen medeniyetlere beşik olmuştur. Topraklarımızın altı üstü eski eserlerle doludur. Müzeler umum müdürünün, müzeler müdürlerinin ellerinde yeter derecede para bulunmadığı için kendilerine arzedilen şeyleri alamıyorlar. Bazı elçiliklerin dokunulmaz çantaları dahil olmak üzere yabancılar, yurd dışına eski eser kaçırıyorlar. Yurdumuzdan dışarıya eski eser oluk gibi akıp gidiyor. Müzeler umum müdürlüğünün bütçesine eski eser satın almak için yeter derecede para koymak lâzımdır; mütehassıslar tayin etmek lâzımdır; kendimizi aldatmıyalım, derhal bir müzeler

ve müzeciler kanunu çıkaralım. İş başlarına dört başı mamur uzmanlar getirelim; antikacılar, eski eser alıp satanlar hakkında müeyyideler koyalım. Halk ve eski eser alıp satanlar, müzeler umum müdürlüğünün her eski eseri hakikî değeriyle satın aldığına inansın. Eline geçen bir tarih yadigârını başka yere götürmeden müze müdürlerine, müze memurlarına göstersin. Mükerrer de olsa müzeler idaresi her eski eseri değeriyle satın almalıdır. Eşsizleri müzelerde teşhir edilir, mükerrerlerini de devlet, ya dünya müzelerine ve eski eser koleksiyoncularına satar, veyahut bizde bulunmayan eski eserlerle değiştirir.

Devletin dünya piyasalarına eski eser satışı bize muazzam döviz kaynağı sağlar. Bir daha tekrar edelim: Antikacı ve eski eser arayıcısı, müzelerin kendilerini aldatmıyacağına, ellerine geçen eski eserleri hakikî değerleriyle satın alacağına inandırılmalıdır. Bunların ilk müracat edeceği yer Türk Müzeleri olmalıdır. Ancak bu suretle eski eser kaçakcılığı önlenebilir.

Bunu yapalım, vakit geçirmiyelim, kendimizi aldatmıyalım.

YURD DIŞINA KAÇIRILAN TARİHÎ ESERLERDEN BAZILARI

Asırlardanberi Türk topraklarından eski eser kaçırılıyor. Dünya müzeleri bizim topraklarımızdan kaçırılan çoğu eşsiz tarih bergüzarlariyle dolup taşmıştır.

Elli - elli beş yıl önce, hiç bir siyasî ve iktisadî mevkii yokken, Konya'da bizim mahallemizde bir Alman, bir Rus konsolos vardı. Bunların vazifesi, eski Selçukiler ve Karaman Oğulları başşehrinden, Osmanlıların Karaman eyaleti merkezinden ve civarından eski eser aşırmak ve aşırtmaktı. Anadolu - Bağdad demiryolları umum müdürü mösyö Hügnen de, emrindeki Ermeni istasyon memurlariyle eski eser çalmaya ve aşırmaya memur edilmiş gibi idi. Âlâiddin tepesinin kuzey doğu köşesindeki ikinci Kılıçarslan tarafından yapılan ve Birinci Âlâiddin tarafından genişletilen meşhur Keykudbadiyye sarayı, benim küçüklüğümde Alman konsolosunun kılavuzluğu ve ihaneti ile - güya tamir ve restore maksadiyle - bir gece sabaha yakın yıkıldı. Kitabeleri ve çinileri, evimizden sekiz ev ilerideki Bafra'lı Talât'ın evinde oturan Alman konsolosluğuna taşındı.

Yine benim küçüklüğümde bir gece yıldırımla yerlere serilen ince minarenin çinileri de Alman ve Rus konsoloslukların taşındı. Konya'da Mevlânâ Celâleddin-i Rumî hazretlerinin tabibi Ekmel-üd-din'in yaptırdığı *Bey Hekim*, diğer adıyla *Sırçalı Mescid*'in bütün çinileri, bir gece sökülerek sandıklanmış ve Almanya'ya aşırılmıştır. Elli sene kadar evvel işlenen bu cinayet hiç bir takibe uğramamıştır. Âlâiddin caminde ceylan derisi üzerine yazılmış dokuz büyük Kuran-ı Kerim vardı. Ben çocukken bunların yapraklarını zor çevirirdim. Bunlardan hiç birisi kalmamıştır.

Âlâiddin türbesinde Sultan Âlâiddin'in gürzü asılı dururdu. Konya'da umumî valilik yapan şair ve sportmen Sultan Cem, bu gürze eklemeler yaparak ağırlaştırmıştı. Bununla pehlivanlık ve kahramanlık hünerleri gösterirdi. Kendisinin Sultan Âlâiddin I den daha kuvvetli olduğunu göstermek için gürze *siklet*'ler ilâve etmişti. Son yarım asır içinde o da yok olmuştur. Konya'da Sadreddin Kanevî kütüphanesinde Şeyh Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin hırkası ile bir Selçuk seccadesi muhafaza ediliyordu. Birinci Cihan Harb'nin ilk yıllarında İstanbul polis müdürlüğü bu teşebbüsden haberdar edilmiş, seccade ve hırka Sultan Selim camiine nakledilerek bir kasaya konmuş, o vakit askere alınan Mevleviler Bölüğünden nöbetçiler beklettirilmiştir. Sonra bu iki tarih yadigârı İstanbul'daki *Evkaf-ı İslâmiye Müzesi*'ne getirilmek üzere yola çıkarılmıştır. Hemşehrim Abdülkadir Erdoğan'ın müze muavinliği ve İbn-ül Emin Mahmud Kemal'in müze müdürlüğü zamanında bu baha biçilemiyecek kadar kıymetli eserlerin de yok olduğu, aşırıldığı hayretler içinde görülmüştür. Cumhuriyet hükûmeti bunları dünya müzelerinde arattı, bulamadı. Bu hırkayı ve seccadeyi gercekden ninemle beraber ben de görmüştüm. Mübarek günlerde hırkanın bir ucu suya batırılarak hastalara şifa niyetine içirilirdi.

YAKALANABİLENLER ve YAKALANAMIYANLAR...

Konya'dan ceylan derisi üzerine yazılmış birçok kitaplar da aşırılmıştır. Konya ve civarındaki mumyalar da birer suretle yurt dışına kaçırılmıştır. Konya Aksaray'ındaki bir Selçuk prensi mumyasının ecnebiler tarafından aşırıldığını eski Aksaray meb'usu merhum Ziya Beyden duymuştum. Akşehir'de Seyyid Mahmud Hayran türbesinde Selçuk devrinin tahta işçiliğinin şaheser örneği üç sanduka vardı. Kitabeli ve nakışlı bu üç sanduka Anadolu - Bağdad demiryolları Umum Müdürü Hügnen'nin demiryolu memurlarından Efkâryan isminde bir Ermeni vasıtasiyle çaldırılmış, sandıklara konmuş, Almanya'ya gönderilirken namuslu bir gümrük memuru tarafından yakalanmıştı. Şimdi bunlar İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde şâheserler arasında teşhir edilmektedir.

Akşehir'de Mâruf köyündeki İbrahim Mârufu'nin türbesindeki muhteşem tahta sanduka da, 59 yıl önce 1322 Rumî yılında Almanya'nın Konya'daki konsolosu tarafından aşırtılmıştır. Şimdi Alman müzelerindedir. (1) 1942 yılı Ekim ayında Mahmud Hayran türbesini ve çinilerini incelerken, şimdiki Mevlânâ türbesinin yeşil kubbesine esas olan Hayran türbesinin dış çinilerinden bir dilimin altındaki çinî levhada mimarının adı okunurdu. Kitabe şu idi :

Âmil Ahmed ibn-i Abdullah ibn-i Ali.

1945 yılı Nisanının 17 nci günü Akşehir'in hezarfen ihtiyarlarından dişçi Abdullah Ağa ile türbeyi tekrar gözden geçirirken, bu çinî levha ve yanındaki çinî bir panonun yok edildiğini hayretler ve dehşetler içinde gördüm. O vakit bu eşsiz mimar kitabesinin bir şimendöferci tarafından aşırıldığını öğrendim; âlâkalılara duyurdum. Aldıran olmadı. Bunu (Akşehir) kitabımın 420 nci sahifesinde olduğu gibi yazdım.

(1) Bu hırsızlıklar hakkında (Akşehir) adlı 1945 de yayınlanan kitabımın 374, 420, 425 nci sahifelerinde geniş bilgi vardır.

Karamanoğlu Mehmet Bey türbesi.

ŞİKÂYETLERE VERİLEN CEVAP : İŞ ÇIKARMA!..

Karaman'da, istasyonda, belediyenin kıymetli ve enerjik başkanı Kemal Kaynaş tarafından açılan geniş yolun sonunda pırlanta varlığıyla gözleri ve gönülleri büyüleyen bir irfan ve sosyal yardım sitesi vardır. Buna *Karaman Oğlu İbrahim Bey İmareti* derler. Bu, Karaman Oğulları devrinin eşsiz bir yapı manzumesi ve tarih yadigârıdır. Minaresiyle, türbesiyle iki kat imaretiyle, mescidiyle, çeşmesiyle, ihmal yüzünden bir harabe haline gelen bu mimarî külliyyeyi 22 yıl önce Abdülgaffar isminde bir öğretmenle beraber gezmiştim; notlar almıştım; âbidenin ikinci katının kanat kubbeleri çökmüştü. Burada büyük Türk hükümdarı İbrahim Beyin mermer mezar taşını enkaz arasında bulmuş, o vakit sözde buralara bakan evkafın bir adamına bunu iyi saklamasını tenbih etmiştim. Dört ay sonra ikinci gidişimde bu taşın yok olduğunu, bir yabancı devlet hesabına kaçırıldığını dehşetler içinde gördüm. Taş bir bavu-

la sığacak hacimde idi. Şimdi bu taş kimbilir hangi yabancı müzenin veyahut koleksiyoncunun koleksiyonunu süslüyor. Çalınan şey, ne vakit ve nerede bulunursa sahibine iade edilmesi lâzım gelmez mi?

Ben İstanbul kütüphanelerinden aşırılan eşsiz kitablardan ve minyatürlerden bazılarının Fransa'da ölen bir müsteşrikin metrukâtı arasında çıkdığını öğrenmiş, vaktin Maarif Vekili Hasan Âli merhuma müracaat etmiştim. Aldığım cevap şu olmuştu:

"— Başıma iş çıkarma!..."

Başa iş çıkmıyor ama eski eserler harıl harıl dışarıya çıkıyor, akıp gidiyor. Nerelerdesiniz ey müzeler umum müdürleri ve memurları?..

Karamanda İbrahim Bey imareti minaresi.

YOK OLMAKTAN KURTULAN TARİHİ İKİ MEZAR TAŞI

Vakıflar umum müdürlüğü bir kaç senedenberi İbrahim Bey İmaretini tamir ettirmeye başlamıştır. Restore hayli ilerlemiştir. 25 senedenberi üzerinde çalışdığım Karaman Tarihi'ni yazmak için Karaman âbidelerini bir daha gözden geçirirken bu sene Martın 23 ncü günü bu imareti bir daha incelcdim. Tamir devam ediyordu. Dışarıda müteahhidin yapı malzemesi olarak kullandığı hurda taş yığınları arasında Karaman Oğlu Kasım Âlâiddin Beyin çalınan ve yok olan taşına benzeyen mezar taşlarını gördüm. Bunları ellerimle enkaz arasından çıkardım. Yanımdakilere bunların pırlanta ile tartılacak kadar kıymetli olduğunu anlattım. Yanımda bulunan Karaman'ın kadirbilir belediye başkanı Kemal Kaynaş bunları kucakladı birer birer otomobiline koydu. Karaman müzesi memuruna getirerek teslim ettik. Adi taş gibi kullanılmak üzere iken, tarihin bu kıymetli iki yadigârını böylece kurtardık. Tecvid-i Karabaş müellifi Âlâiddin-i Rumî'nin mezar taşını, Karabaş Zaviyesinin yanında yapı enkazı arasında buldum. Onu da arabama alarak Karaman Turizm Derneğine getirdim. Torunu Nureddin'in iki parça halinde molozlar içinde bulduğum mezar taşını da getirerek müze memuruna teslim ettim.

Yok olmaktan kurtardığım Karaman Oğlu İbrahim Beyin iki oğlunun mezar taşlarının fotograflarını buraya koyarak ilk defa ilim dünyasına sunuyorum. Âlâiddin Beyin mermer mezar taşı 48 x 24 ebadındadır. Üstünde dört satır halindeki Arapça kitabesi dilimize şöyle çevrilir :

"Tanrı bâkidir. Said, şehid, merhum Karamanoğlu İbrahimoğlu Âlâiddin 870 yılında gurur evinden sürur (sevinç) evine göçdü".

Kitabe bize Âlâiddin Beyin 870 H., 1465 M. yılında öldüğünü öğretiyor. Kardeşi Kasım Beyin 59 x 27 ebadındaki beş satırlık Arabça kitabesini de dilimize şöyle çevirdim :

(Sonu 1760 ncı sahifede)

POLİTİKA PAZARI **Son günlerine ait bir klişesini yukarıda gördüğümüz Nuri Said Paşa, Osmanlı ordusunun yüzbaşılarındandı. Birinci Dünya Harbinin içinde, mensup oldukları milletlerin ayrılış hareketlerine katılarak, her türlü nimetini gördükleri İmparatorluğumuza karşı baş kaldıranların arasına o da katıldı. Harbden sonra kurulan Irak'ın en kuvvetli adamı oldu ve yurdumuza geldi, önce Sâdâbâd Paktının, daha sonra Ankara Paktının yapılmasında birinci derecede rol oynadı. Nihayet, Irak'daki Abdüsselâm Arif - Abdülkerim Kasım ihtilâlinin sonunda feci şekilde parçalandı.**

Nuri Said'in Sadrıazam İzzet Paşaya mektubu ve

İSLÂM FEDERASYONU TEKLİFİ

YAZAN : CEMAL KUTAY

BİR KEHANET HAKİKAT OLUYOR

Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey, Birinci Dünya Harbinde, Çanakkaleden daha az şerefli olmıyan ve İstiklâl Marşı Şairi Mehmet Akif merhumun güzel teşhisi ile: *"İmân ve kahramanlığın âfâkı dolduran av'aveye vérdiği şecaat dersi..."* olan Hayber cenginden sonra ağır yaralı, hain ve asî Şerif Hüseyin kuvvetlerine esir düştüğü zaman, kendisini Mekke'ye götüren isyan etmiş Arap kuvvetlerinin başındakiler arasında, bir de, yakın mazide maiyetinde bulunmuş *"Osmanlı Zabiti"* ne rastladı: Bağdatlı Nuri Es-Said... O zamanki rütbesi binbaşı olan bu zat, daha sonra, Irak'ın şeklen Başvekili, hakikatte ise diktatörü olan ve bütün kuvvetle-

ri elinde tutan Meşhur Nuri Said Paşa idi... Irak'da krallığı deviren ihtilâlde, saklandığı yerde bulunamıyan ve kadın kılığı ile kaçarken ele geçip param parça edilen Nuri Sa'd Paşa... İngiliz İntellicens Servisinin müseccel adamı olan Nuri Said Paşa... 1948 de Türkiye'ye geldiği zaman, o tarihte Orgeneral olan muhterem bir kumandanımızın karşılamayı reddedip: *"— Binlerce masum Türk askerini kahbece arkadan vuran bir hareketin içinde ve başında olan bu hain, Harbiyede benim arkadaşım idi. İkimiz birbirimizin yüzüne baktıkça o günleri hatırlıyacağız. Şimdi o devre kapanmıştır ve memleketimize, dost ve hattâ müttefik bir devletin Başvekili olarak geliyor. Ne ben nefsime böyle bir zülü, ne ona böyle bir hakareti lâyık göremem... Bu sebeble ben, onun karşılanmasında da, uğurlanmamasında da bulunamam..."* dediği Nuri Said Paşa...

Eşref Bey, üç sene evvel maiyetinde bulunan Nuri Said'i, kendisini Mekkeye harp esiri olarak götürecek kuvvetin başında gördüğü zaman, hiç bir şey dememiş, onun binbir mâzereti sıralıyan özürlerini dinledikten sonra, şu kısa cevabı vermişti:

"— Benim bildiğim bir tek hakikat vardır: Türk'ün Ah'ını, Allah, günah sahibinin boynunda bırakmıyor.."

Nuri Said, önce Hicaz kuvvetlerine kumandan oldu, daha sonra İngilizlerin himayesinde kurulan Irak ordusunun başına geçti, sonra siyasete atıldı ve memleketinin mukadderatını eline aldı. Bu safhaya kadar O'nu, Türk Makamları birçok defalar karşılarında gördüler: Dost olarak, düşman olarak... Fakat neticede Eşref Beyin kehaneti hakikat oldu: Türk'ün Ah'ı, bu adamın omuzlarının üzerinde de kalmadı. Biz, devlet olarak onu affettik, hoş gördük, itibar ve ikram gösterdik. Fakat Allahın Adaleti, yüzler değil, binlerce masum Türk'ün hayatına kahbece, arkadan kasdetmiş bir hiyaneti cezasız bırakmadı: Nuri Said'i kendi milleti param parça etti. Böylelikle Eşref Bey de, Söke'deki çiftliğinde, dünya ahvaline bakıp: *"— Zevk ânın mirsad-ı ibretten temâşasındadır..."* derken kendi kehanetinin sert ve kanlı isbatını da gördü.

MÜTAREKENİN DÖRDÜNCÜ GÜNÜ

İşte, bu Nuri Said Paşayı, Mondros mütarekesinin dördüncü günü, yine, sahnede ve çok mühim bir mevzuu ele almış, ona kendi görüşüne, daha doğrusu İngilizlerin görüşüne göre bir istikamet vermiye çalışırken görüyoruz.

Mondros mütarekesi 30 Ekim 1918 de imzalanmıştı. Aynı gün, Alman Generali Liman Von Sanders "Paşa" Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığından istifa etmiş, yerine Mustafa Kemal Paşa kumandan olmuştu. Yedinci Ordu Kumandanlığını da Ali Fuad Paşa almıştı. Ali Fuad Paşa'nın karargâhı Katma'da idi. İngilizler, müttefikleri adına hareket ediyorlar, bütün Osmanlı üslerinin, askerî tesislerinin, limanların, askeri karargâhların teslimini, en kısa zaman içinde askerlikten tecrid edilmesini istiyorlardı. Bu arada, İngiliz Generali Allenby, Kilikyanın teslimini istemişti. Ali Fuad Paşa, hemen Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmiş. İskenderun'a gelen iki İngiliz torpidosunun kıt'alarını kıyıya çıkmaktan men'etmiş ve Adana'da tekrar buluşmayı kararlaştırmışlardı. Bu hareketler, kuşkuda olan İngilizleri telâşlandırmış, İngiliz Kumandanı Brigat - General Thomas Helding'in riyasetinde bulunan beş kişilik bir heyet, mütareke şartlarını tesbit etmek şeklî sebebi içinde Ali Fuad Paşa'nın Katma'daki karargâhına gelmişti. Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Hayri *(Millî Mücadelede nakliye müfettişi rahmetli Hayri Paşa)* Yirminci kolordu erkân-ı Harp Reisi Kaymakam Naci *(eski İstanbul Örfî İdare Kumandanı ve Mill Müdafaa Vekili Orgeneral Naci Tınaz merhum)* ve, daha sonra Ankarada kendisine değerli yardımları olan Erkân-ı Harp Reisi Binbaşı Ömer Halis Beylerden mürekkep bir "mütareke heyeti" teşkil ederek müzakerelere başlattı. İlk temaslar, 3 Kasım 1918 günü oldu. Bu celsede İngilizler, tekliflerini bildirmişlerdi. Bu tekliflerin ağırlığından ürken Hayri Bey, ümidsizlik içinde Ali Fuad Paşaya koşmuş:

"— Paşam.... İngilizlerin teklifleri kabul edilir gibi değil... Kilikya tâbir

ettikleri Adana ve havalisini, taa Kayseri çevresine kadar istiyorlar. Bu mıntakadaki kuvvetlerimiz silâhdan tecrid edilecek ve harp esiri addedilecekmiş. Kıt'alarımızın esir olarak Haleb'e naklini ve bütün silâhların teslimi için üç gün mühlet veriyorlar.".

Ali Fuad Paşa için bu teklifler, asla sürpriz teşkil etmemişti. Hadiseyi sükunetle karşıladı ve Hayri Beye şu emri verdi:

"— *Zaman kazanmıya bakalım. Mevcud kuvvetlerin hattın gerisinde olduğunu iddia edelim. Bütün taleplerini tahkik ve tâmike bağlıyan mukabil tekliflerle oya'yınız. Ben Size, yarından sonra kat'î olarak takip edilecek hattı-ı hareketi bildireceğim.*"

Ali Fuad Paşa derhal Mustafa Kemal'le, Yıldırım Ordular Grupu şifresi ile temasa geçti, vaziyeti bildirdi ve Adana'da buluşma tarihini hemen ertesi geceye aldılar.

SADRIAZAM İZZET PAŞAYA NURİ SAİD'İN MEKTUBU

Gelen İngiliz heyetinin içinde Nuri Said de vardı: İngiliz heyetinin içinde... Ve daha o tarihte sadece *"Hicaz Kraliyeti"* adını almış olan, fakat bir taraftan Fransız taraftarı Suriye iftirakcileri, öte taraftan Vehabî hareketi dolayısiyle karmakarışık olan Arap Yarımadasında hükümranlığını kuramamış olan asî Şerif Hüseyin'i temsil ederek heyette bulunuyordu.

İkinci celse, öğleden sonra toplanmış. İngilizlere mukabil cevaplarımız bildirilmişti: Heyetimiz, kumandanlarının talimatına göre zaman kazanıyordu. Müzakerelerin fasıla verildiği bir sırada, Nuri Said, Ömer Halis Beye yaklaşmış, kimsenin görmediği bir ânı kollıyarak şunları söylemişti:

"— *Biz sizinle Harbiye'de beraber okuduk. Kader bizi birbirimizden ayırdı. Fakat menfaatlerimiz müşterektir. Bu iştirâk bana hâlâ bazı vazifeler veriyor. Size, hâlen Sadrıazam olan Müşir Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine takdim edilmek üzere hususî bir mektup vereceğim. Bu mektubun muhteviyatı, hâdiselerin tecellisini ve istikametini değiştirecek kadar mühimdir. Çok mahremdir. Meşli malûm olursa ben mahvolurum, fakat bu imkânı da kaybetmiş olursunuz. Bunu size versem, emin bir vasıta ile kendisine iletebilmek mümkün olur mu?*"

İngilizlerin kurulacak İslâm Federasyonu için hazırladıkları Şerif Hüseyin Paşanın 'mutemed' büyük oğlu Faysal (Birinci Faysal adıyla önce Hicaz, daha sonra Irak kralı oldu.)

Ömer Halis Bey bu teklifte bir mahzur görmemiş, mektubu almış, gece, yalnız kalınca da kumandan Ali Fuad Paşaya takdim ederek, olup biteni anlatmıştı.

Ali Fuad Paşa, kendisine uzatılan mektubu tereddütsüzce açtı...

Merakla göz gezdirdi, dudaklarında bir tebessüm dolaştı: Nuri Said, Osmanlı devletinin de iştirâki ile bir *"Müslüman Federasyonu"* teşkilini teklif edi-

yordu... Bu teklif, belli idi ki, Şerif Hüseyin ailesinden geliyordu. Ham, asî, merdud ve hiçbir gerçek sebebi olmadan, harbin en buhranlı safhasında ettiği binbir yemini ayaklar altına alarak Osmanlı Türklerinin son ordularını arkadan vuran, Filistin cephesinin yıkılmasının hakikî müsebbibi olan Şerif Hüseyin'den hayırlı bir haber ve teklif gelemiyeceğini bilen Ali Fuad Paşa, mektubu dikkatle okudu: Nuri Said mektubunda, teklifden İngiliz makamlarının haberi olmadığını teyit ediyordu. Ali Fuad Paşanın dudaklarında meraretli bir tebessüm dolaştı: Böylesine hayatî bir teklif Şerif Hüseyin ailesinden gelsin de İngilizler bilmesin!.. Hadiselerin içinde olanlar için bu öylesine çocuksu bir masal idi ki, sadece tiksinti veya merhamet sebebi olabilirdi.

"— ARZUSUNUN YERİNE GETİRİLDİĞİNİ SÖYLERSİNİZ!.."

Ömer Hâlis Bey, açmadan verdiği Nuri Said'in mektubunun muhteviyatını merak eden bakışlarla kumandanının izahatını bekliyor gibi idi. Paşa dedi ki:

"— Mesele basit.. İngilizlerin yeni bir oyunu ile karşı karşıyayız zannediyorum. Böyle bir teklifin İntellicens Servisin bilgisi dışında olmasına elbetteki imkân yok. Yoksa bu adam, bu heyete ithal edilir mi idi? Şimdi, Arapların da dahil olduğu bir vaziyet için Osmanlı devletini idare edenlere yeni bir imkân yaratılmış olduğu hissi verilmek isteniliyor. Tabiî beklenen gaye, ciddî bir tedbir almayı düşünmeden, basit ve külfetsiz, fakat hiçbir zaman ciddî neticeler vermiyecek vaziyetler üzerine eğilmiş ve zaman kaybetmiş olmak..."

Ömer Hâlis Bey, bu izahatı dikkatle dinledi. Sordu:

"— Paşam... Nuri Said Bey bana mektubunun âkibetini soracaktır. Kendisine ne cevap vermemi emredersiniz?"

Ali Fuad Paşa bir düşünme vakfesi geçirdi: Menfî cevap vermek, aynı teklifin başka kanallarla tekrarlanmasına yol açabilirdi. Ali Fuad Paşa bunu asla istemiyordu. Çünkü İstanbuldakiler, her ihtimale bağlanmak havası içinde idiler. Bu da ancak düşmanlarımızın işine yarardı. Çünkü daha o ânda, Ali Fuad Paşa, Türk milletinin kaderini ancak kendisinin değiştirebileceği inancında idi. Bu görüş tarzı içinde Bab-ı Âli zihniyetini devam ettirme yolunda olan bir intikal iktidarına, çok tehlikeli vâhî bir ümidi aşılamanın tehlikesini Ali Fuad Paşa bilmez değildi. Bu sebeple, Ömer Hâlis Beyin sualine şu cevabı verdi:

"— Tekrar görüştüğünüz zaman Nuri Said Beye, arzusunun yerine getirildiğini söyleyiniz."

HADİSELER NEYİ İSBAT ETTİ ?

Aradan geçen zaman, Nuri Said'in teşebbüsünün neticesini ortaya koydu : İngilizler, Osmanlı İmparatorluğunun dış siyasetine istikamet vermiş temel prensibler ve inançlardan olan *"İttihad-ı İslâm"* fikrinin kafalarda ve gönüllerdeki yerini ölçmek istiyorlardı...

Çünkü İngilizler o günkü şartlar içinde, müstemlekeleri ve mandaları altındaki topraklarda en çok Müslümanı barındıran emperyalist devlet idi. İslâm âlemine asırlarca yön vermiş olan Hilâfet makamının tazyikinden kurtulmak, Londra için zamanlardır özlenen netice idi. Hattâ denilebilirdi ki, İngiltere, Hilâfetin manevî nüfuzu elinde olan yarı - sömürgeleşmiş bir Müslüman - Türk devleti yerine, hudud ve imkânları daha geniş, fakat Osmanlı İmparatorluğunun manevî miraslarından hiç birisi üzerinde hak iddia etmiyen bir devleti tercih ederlerdi. Loyt Corc'un şahsî kaprisleri ve sakatlık dolu siyasetiyle tıkadığı bu yol daha sonra İngiltere'nin takip ettiği politikada tipik örneklerle beliriverdi .

Ertesi günkü Adana mülâkatında Ali Fuad Paşa, Mustafa Kemal Paşaya olup biteni anlattığı zaman, Mustafa Kemâl, arkadaşının koyduğu teşhisde mutabık idi.

Ve, Nuri Said Paşa, yıllar sonra, Türkiye'nin müttefiki Irak'ın Başvekili olarak Ankara'ya geldiği zaman, acaba, bu yakın mazinin neticesini öğrenemediği hadisesinin safhalarını merak etmiş mi idi?..

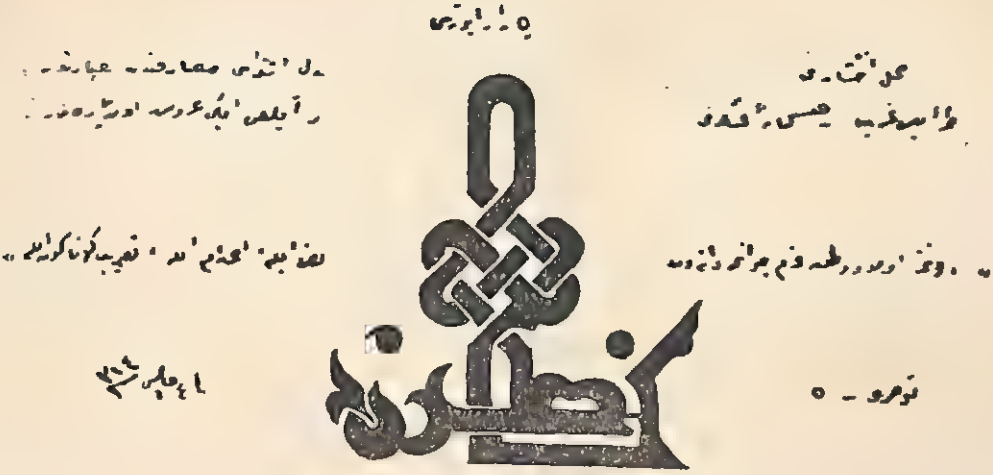

ZİNDAN GAZETESİ **Jön - Türklerin zindanda çıkardıkları gazetenin başlığı. Adı: HATIRA... Bin bir mahrumiyet içinde, vatanı kurtaracaklarına inandıkları hürriyete erişebilme yolundaki mücadelenin hatırası.**

Jön-Türklerin Trablusgarb zindanlarında çıkardıkları mücadele gazetesi: HATIRA...

YAZAN : FERİDUN KANDEMİR

SULTAN HAMİT İSTİBDADINA KARŞI BİR AVUÇ AYDIN

Sultan Hamit zulüm ve istibdadına karşı İstanbul'da ilk fiilî tepki Tıbbiye mektebinde kendini göstermiş ve genç tıbbiyelilerden doktor İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Hüseyin zade Ali ve Reşit Beylerin gizlice kurdukları Cemiyet, kısa zamanda faaliyetini arttırarak, yaydığı fikirlerle etrafında, Harbiye, Bahriye mektepleri gibi diğer yüksek okullar öğrencilerini de toplamağa muvaffak olmuştu. Bunlar yeminle katıldıkları Cemiyetin fedaileri halinde halk ve bilhassa asker ve subaylar arasında istibdada karşı propagandalar yapmak ve bu maksatla geceleri duvarlara beyannameler asıp, dağıtmak suretile çalışmalarına hız verdikleri sırada, durumu haber alan Sultan Hamit de müthiş bir korku ve telâşla, derhal bütün hafiyeler ve bendeleriyle pek şiddetli bir takibe koyularak, bir çoklarını yakalatıp envai türlü tazyikler ve işkencelerle İstanbul'un çeşitli zindanlarına tıktırmış ve daha sonra hepsini topladığı "Taşkışla" da yine kendisine körü körüne birer sadık köle olan Maiyet-i Seniyye Müşirlerinden Şakir, Tophane Müş'ri Zeki Paşalarla Cevdet ve Hakkı Beylerden mürekkep Divan-ı Harb'in verdiği çeşitli cezalarla Trablusgarba sürmüştü. Bu sürülüş, bir nevi ölüme, yok edilişe atılıştan farksızdı.

Divan-ı Harb'in mazbatasını tasdik eden Padişah İradesinde, Saray Başkâtibi Tahsin Paşa'nın imzasını taşıyan şu satırlar da vardı: *"Çoğu genç ve henüz tahsillerini bitirmemiş bulunan bu mücrimleri iğfâl ile bu tehlikeli uçuruma iten fesat ve cinayet erbabı kasas-ı İlâhî'ye havale buyurularak... Velinimet-i bimennetimiz Sevketmeap Efendimiz Hazretlerinin ulüvvü şefkat ve merhamet-i*

Seniyye-i Mülûkâneleri iktizasından olduğu üzere bunlardan bilâhare hüsn-ü hâl ve hareket edenler lutuf ve inayet-i Şâhânelerine mazhar olacaklarından, cezalarının devam veya hafifletilmesi ve büsbütün yüksek affa mazhar olmaları kendi ellerinde olup, hallerini ıslaha çalışmaları ve mahz-ı merhamet-i âli olan bu büyük nimetin kadrini bilmeleri gerektiğinin kendilerine anlatılması lâzımdır."

Yani Sultan Hamit, yuvalarından, ana babalarından ve bilhassa okullarından alıp kimini idama, kimini müebbet kalebentliğe mahkûm ettirerek İstanbuldan uzaklaştırmak için sürdürdüğü bu bir çoklarının bıyıkları henüz terleyen gençlerden o kadar korkuyordu ki, onları en ağır cezalara lâyık görerek mahvetmek yoluna gittiği anda, "Belki bana karşı düşmanlıklarından vazgeçirebilirim" düşüncesiyle, adetâ yapmayın, etmeyin, diye yalvarıyordu. Çünkü, bu derece ağır ceza kararlarının hiç birinde böylesine bir (ama bir daha yapmayacağınızı, bana karşı hâlinizi ıslah edeceğinizi anlarsam af ederim.) kaydi görülmüş şey değildi. Fakat bu gençler, öylesine tepeden tırnağa (Hürriyet âşıkı) idiler ki, kendini Allahın gölgesi saydırmak isteyen müstebit Padişahın bu pek cazip vadini kaale almak şöyle dursun, hep bir ağızdan (Kahrolsun istibdat) nidalariyle karşılıyorlar, hattâ, yola çıkarılacakları "Şeref" vapurunun zindandan farksız ve pis anbarlarına birer yük gibi atıldıkları anda bile avazları çıktığı kadar

"Bir belâdan bin belâ icat eder hain yezit"

"Âdemiyet, din ve millet düşmanı Abdülhamit!"

diye bağırıyorlardı.

BERBERİYE KALESİ ZİNDANLARINDA...

Şeref vapuru yetmiş sekiz kişilik Jöntürk'ler kafilesiyle 1897 yılı eylülünün üçüncü günü Trablusgarba vardı. Süngülü muhafızlar ortasında vapurdan çıkarılarak, hiç kimse ile temas ettirilmeden bir hayli dolaştırılan gençler, yine öyle pek sıkı bir muhafaza altında "Berberiye Kalesi" denen askerî hapishaneye sevk edildiler. Onlardan biri olan ve arkadaşları arasında en yaşlıları olduğundan Ağbaba diye sevilip anılan - Rahmetli babam - Bahriyeli Ali Fahri Bey hatıralarında, bu zindana tıkılışlarını şöyle anlatır: *"Bazı girintili, çıkıntılı, harap yerlerden dolaşarak iki ayak taş merdivenle çıkılır bir kapıdan girdik. Ağır bir küf kokusu... ve kimbilir hangi asırın yıkıntı artıklarına benzeyen kalın kemerler, içinde bulunulmaktan korkulur, bir heybetle karşımıza çıktı. Bunların o sessiz heybetinden bir buz gibi hava ile üşüyerek ve üşüdükçe metanet bularak yürüdük. Kovukların içi, ortası, iki tarafı kerevet idi ve nihayetinde kalın duvarlara gömülmüş, kalın demir parmaklıklı dar, küçük pencereler... Pencerelerin çerçeveleri, kerevetler, duvarlar kırık dökük, düşmüş taşlar, parçalanmış sıvalar, örümcek ve bin türlü haşarat ile dolmuş delikler var. Koca koğuşun ortasında tek bir fener lâmbası.. Kırık çerçeveli, demir parmaklıklı küçük pencerelerden çıldırmış, coşmuş denizin kayalarla çarpışarak köpükler ve uğultular saçtığını ve koğuşun arzın ka'rından gelen derin bir sarsıntı ile inlediğini işitiyoruz."*

Bu koğuşta, yirmi dört kişidirler, diğerleri başka koğuşlara yerleştirilmişlerdir. Aralarında, 1908 Temmuz inkılâbı ile kurtuluştan sonra Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde vali, mebus, vekil ve profesör de olarak yüksek mevkilerde bulunan doktor Süleyman Emin, Çerkez Reşit, Şam'lı Salih Sait, Edirne'li Mehmet Sami, Ankara'lı Mahir Sait, Resmo'lu Ahmet Cevat, Kuruçeşme'li Fazlı, Kazanlı Yusuf Akçura, Fâtih'li Ethem Ruhi, Kütahya'lı Ferit gibilerin de bulunduğu gençler bu loş, rutubetli ve kasvetli koğuşlarda, dünyadan uzak, her işlerini kendileri görerek, tam bir zindan hayatı yaşamağa başlarlar. Bu bin türlü mahrumiyet içindeki yaşayış esnasında kimi veremden, kimi kahrından sönüp gidenlerden artakalanlar, gizlice ve çeşitli zorluklarla ele geçirebildikleri kitapları, gazeteleri okumakla bir dereceye kadar a-

vunurlarken günün birinde, hem diş bildikleri istibdat ile Padişahtan bir dereceye kadar olsun hınç almak, hem de dışarıya seslerini duyurabilmek için bir de gazete çıkarmağa karar verirler.

İçlerinden Yusuf Akçura, Ali Fahri, Ali Tevfik, Saffet Tevfik, Hasan Safi ve Ahmet Cevat Beyleri bu işe memur ederler.

ÇİLELİ GÜNLERİN "HATIRA"SI

Gazetenin ismi (Hatıra) olarak tesbit edilir. Gazete, (Şapirograf) = Müstensih'de basılacaktır. Bu işi de Ahmet Cevat Bey yapacaktır. Yazıları, hattı (kaligrafisi) güzel olan Ali Tevfik Bey temize çekecektir. Makaleleri Yusuf Akçura ve Ali Fahri Beyler kaleme alacaklardır. Şimdi baskı işinin nasıl yapıldığını bizzat Ahmet Cevat (Dilemre) den dinleyiniz :

"Bir esericelit kâğıdı büyüklüğünde teneke kutu içine, parça parça dışarıdan getirttiğimiz balık tutkalına gliserin de karıştırarak bir pelte yapmıştık. Anilin boyasiyle yazılmış yazıları işte bu pelte üzerine aldıktan sonra, her birinden 10 - 12 sahifelik yirmi otuz sayı çıkarıyorduk. Haftalıktı. İlk sayıyı 1 Mart 1898 günü çıkardık ve diğer koğuşlardaki arkadaşlarla, gayet gizli olarak hariçte Romanya, Fransa, Bulgaristan ve sair yerlerdeki arkadaşlara göndermeğe başlamıştık.

Bir müddet sonra öteki koğuştaki arkadaşlar da. fakat el yazısı ve ikiçer sayı olarak (Merhale) isimli bir gazete çıkarmağa başlamışlardı. Umumî kütüphanelerimizin hiç birinde maalesef tek sayısı bulunmadığı gibi, bir çoklarımızca varlığı dahi pek bilinmeyen, halbuki İkinci Meşrutiyeti hazırlıyan günlerin seyri içinde - bilhassa Jöntürk'lerin "Şeref Kurbanları" denen kısmının daha zindanda bulundukları zamanki - fikir ve düşüncelerini belirtişi ile kendine mahsus bir yer alması bakımından artık tarihî bir vesika mahiyetini kesbetmiş olan (Hatıra) gazetesinin arşivimde mevcut beş sayısından başkasını ben de bilmiyorum"

(Hatıra) nın, klişesinde görüldüğü gibi, yayınlandığı yer olarak *(Trablusgarp - askerî hapishanesi)*, bedeli: *"Masrafından ibarettir: bir aylığı iki kuruş on paradır."* Başlığı yanındaki dövizi de :

"Dönmez evlad-ı vatan azm-i civanmerdaneden"
"Nefy ile, idam ile, tâzib-i gûnâgûn ile" dir.

HATIRA'nın cefâkeş muharrirlerinden Ali Fahri Bey (Ağbaba).

ZAFERE İNANÇLARI

Şimdi, (Hatıra) nın beşinci sayısındaki *"Buradan hizmet edebilir miyiz?"* başlıklı yazısına bir göz gezdirelim:

"— Biz, esaret içinde inleyen koca bir milletin hürriyetini istirdat (geri almak) için aczimize bakmayarak cihat meydanına atıldık; zalimlerle pençeleş-

mekten çekinmedik. Zahiren zebun olduksa da, hakikaten galebe bizde kaldı. Evet insafsız düşmanımız bizi bundan berbat zindanlara da atsa, elimizi ayağımızı demirlere vursa da, dilimizi susturamıyacağından muzaffer sayılamaz. Farz-ı muhal olarak lisanımızla kalemimizi de iskâta muvaffak olsa vicdanımızı, bu rahmanî mürşidi, ilâmımızı, bu salim rehberi asla mağlûp edemiyeceğinden zafer yine bizdedir.

Evet, vazifemiz milleti malûm girdaba doğru sürükleyip götüren istibdadı izale etmeğe çalışmaktır. Bu derece kararlı olan istibdadın izalesi ise gafil milletin fikirlerini aydınlatmağa mütevakkıftır.

Yüz yıllardan beri cehlin karanlığı içinde vakit geçirmiş bir kavmi aydınlatmak, marifet güneşinin doğmasına mani olan istibdat dağlarını yıkmak gi-

Hatıra yazarlarından Yusuf Akçura Bey (Ayakta kılıçlı olan), sağındaki zindan arkadaşı Ferit (eski Dahiliye Vekili Ferit Tek), ortada oturan sonraları Yusuf Akçura ile Ferit Tek'in kayınbiraderi olan meşhur hürriyetsever Trablusgarp Kumandanı Recep Paşanın yaveri Şevket Beydir.

bi bir müçtehidâne himmete ihtiyaç gösterir ki, buna yirmi dört kişinin çalışması kifayet etmez. Fakat ne beis var? Bu bizi çalışmaktan, vazifemizi yapmaktan alakoyamaz. Bu öyle mukaddes bir vazifedir ki, yolunda ölmek, kendini insan bilenler için ahass-ı âmâl olsa becâdır. Bu uğurda canımızı feda etmek mazhariyetini hepimiz temenni eyleriz. İşte bu şiddetli arzunun sevki ile (Hatıra) yı çıkarıyoruz.

Bizden evvel de, memleketin uğradığı mezalimi teşrih ederek Türkleri hürriyetlerini istirdada teşvik edenler vardı. Bizim onlardan fazla yapacağımız bir şey var, o da esas maddeye daha esaslı girişmektir. Bugün millet iki sınıfa ayrılabilir. Birinci sınıf, çokluğu teşkil eder ki, memleketin velinimetleri, hâdimleri, mazlumlar, mağdurlar onlardır. Diğeri de zalimler heyeti erkânıdır. Mazlum sınıfının çoğu tabiî haklar, hürriyet, hükûmet, hükümdar, terakki, medeniyyet, istibdat, meşrutiyet ne demek olduğunu bilmediklerinden başka, zalimler heyetinin büyük kısmını da bilmez. Bu sefiller ya cehaletlerinden veyahut hırs ve tama'larından dolayı zalime hizmet etmeğe cesaret ve inhimâk ediyorlar. Bunlardan, milletin mahvını bildiği halde, para toplamak sevdasından vaz geçemediğinden eski habaset dolu mesleklerinde devam eden pek çok mel'unlar vardır. Bu habislerden artık ümit yoktur. Fakat onlar zaten ekalliyeti teşkil eden zalimler heyetinin küçücük bir cüz'üdür.

Demek istiyoruz ki, buradaki yazılarımızı umuma mahsus ve esaslı yazacağız."

TÜRKİYE İÇİN TEHLİKE

"Evvela insanların Allahın nimetlerinden olan tabiî haklarını, aklî ve naklî isbatlarla anlatacağız. Hükûmetin teşekkül sebebini, hükümdarın vazifesini ve ondan sonra hükûmetimizin sakîm idaresini, zulümlerini, tecavüzlerini, bu idarenin vahim akıbetleri olan sefil halimizi ve hürriyetperver hükûmetlerin terakkilerini anlatacağız. Ve daha sonra zalimler heyetine hitap ederek,

Trablusgarbde Berberiye kalesi. Hürriyet mahkûmlarının barınağı olan askerî hapisane idi.

zalime hizmet aklen ve dinen ne kadar fena olduğunu. bugünkü idare usulünün devamından çıkacak meş'um neticeyi, bu neticede bunları ayda üç dört yüz kuruşa hizmet eden hafiye haşaratı değil, bizzat efendileri ile yüzlerce, binlerce liralar haksız ihsanlara mazhar olan bendegân bile evlât ve ayâl'leriyle bir dilim ekmeğe muhtaç kalacak derecede sefalete giriftar olacaklarını anlatıp, iknaa çalışacağız.

Hülâsa; milleti şiddetle hürriyetini istirdada, istibdadı imhaya teşvik etmeliyiz. Bununla beraber, ihtilâli yapmak için bir yol gösteremiyeceğiz. Bir ihtilâlin olabilmesi için bir Suavi ile bir kaç taraftarının olması yetmez; evvela bütün milletin bugünkü idare aleyhinde bulunması lâzımdır. Çünkü İstanbul'da bir ihtilâl çıktığı esnada Rumeli, Anadolu, Irak veya Kürdistan'da bir vali, bir bey veyahut bir kavim ayrılık ve istiklâl davasına düşerse, zaten sarsılıp duran hükûmet binasının yıkılması kolaylaşır. Çünkü böyle bir ihtilâlin zuhurunda, cihet-i askeriyye hâlâ esas meseleden habersiz ise, şüphesiz maksadın husulünü zorlaştırır, ve belki muhâl kılar.

Bundan başka, bütün milletin hüsn-ü teveccühünü kazanmış, Avrupa'nın meşhur siyaset adamlarından üstün ve hiç olmazsa onlar ayarında, ihtilâl esnasında hükûmet teknesini idareye kudretli ve hamiyetli zatların çıkması lâzımdır.

Çünkü ihtilâl hengâmında dahilen husule gelecek iğtişaşları sür'atle def' ve yerine sulh ve âsâyişi iade edecek ve Avrupa büyük devletlerine karşı haklarımızı koruyacak, hattâ iktiza ederse birkaç yüz binlik bir orduyu silâhlandırıp en kuvvetli düşmanımızla bile muharebe etmeğe iktidar gösterecek ehliyet erbabı bulunmazsa, Türkiye için tehlike melhuzdur.

Bu gibi adamların bugünkü günde bile Türkiye'de mevcut olmaları, lâkin lüzumlu anda, umum milletin uyandığı zamanı beklemekte oldukları ihtimali vardır. Bununla beraber bu gibi kimselerin azlığını tasavvur etsek bile, çıkmaları mümkündür. Bunun için hiç bir vakit meyus olmamalıyız. Daima maksadın husûlü için çalışmalıyız. Biz burada idadî (lise) tahsili görmüş lisan aşina (dil bilir) yirmi dört genç varız. Kendimizi büyük bir maksada hizmet için hazırlamak vakıa gayet zor ise de muhal değildir. Her müşkülü yenen gayretten, beşerin himmet ve azminden hiç bir şey kurtulamaz."

Zaman oluyordu ki, Devlet, Yahudilerin menfaatleri için harekete geçiyordu...

— 9 —

YAZAN: CEMAL KUTAY

TÜRKİYE'YE AKIN

Sokakta, iki katolik papazına dişlerini gösteren bir atın, Yahudiler tarafından katolik dinine hakaret için büyülendiği gülünç ve inanılmaz iddiasiyle, Katalonya'daki Yahudilerden beş yüzünün yakılmak suretiyle ölüme mahkûm edildiği faciasının cereyan ettiği günlerde yapılan bu teşebbüs, Hıristiyan taassubunun şâha kalktığı İspanyada, Endülüs Türk - Arap Medeniyetinin o müstesna şaheserlerinin de bu korkunç ve kapkara taassubun kini ve hıncı ile yakılıp yıkıldığı, onbinlerce Müslümanın toptan imha edildiği devri takip eden bu *Yahudiliğe saldırış,* Musevi tarihçilerinin en büyüklerinden birisi olan Salomon Reinach'ın dediği gibi: "— *Osmanlı Hükümdarının şefkat ve müsamahasına mazhar olmasaydı, dünya yüzündeki Yahudiliğin kültür ve sanat sahasında en ileri gitmiş ve en eski Yahudi ailelerini bir araya toplamış olan İspanya Yahudilerinin nam-ü şânı cihan üzerinden silinecek ve Yahudilik, bugün işgal ettiği mevkie erişebilmesi imkânsız rüya olacaktı. Osmanlı tâcidârının, bu zulüm ve vahşet tufanı karşısında gösterdiği âlicenâb müdahale, dünya tarihinde eşi olmıyan hâdisedir. Çünkü, ortadaki şekli sebepler, Katolik Ferdinand'ın giriştiği imha hareketine, Osmanlı Padişahının müdahale değil, onu teşvik ve tergib etmesini icap ettiriyordu. Çünkü Müslümanların tarihindeki vesikalara göre, İslâmiyetin ilk çıkış senelerinde, karşısındaki mukavemet hareketi, Yahudilerden gelmişti. Osmanlı Devleti ise, o asırlarda en kuvvetli Müslüman hâkimiyeti idi. Fakat İkinci Bayezid, hâdiseyi böyle dar bir çerçeve içinden mütalâa etmemiş, bilâkis, İslâmiyet ve Türklük namına şerefli ve asil bir neticeye isâl etmiş, zulüm ve vahşet tufanı içinde yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmış olan masum kitlelere şefkat ve fazilet elini uzatmıştır.*"

İkinci Bayezid'in saltanat devrindeki devlet anlayışının, İslâmî gayelere ve dinî ölçülere böylesine yaklaşmasına rağmen, Yahudi mevzuunda gösterilen liberal zihniyet, asil ve insaniyetçi davranış, İslâmiyetin fazilet, şefkat ve müsamaha prensiplerinin Türkler elinde nasıl şâhikasına erıştiğinin en tipik misalidir.

İspanyadan gelen Yahudi mültecilerinin sayısı, ilk anda onbini aşmıştı. Padişah, gelenlere şefkat ve adaletle muamele edilmesi, kendilerinden "*habbe cizye alınmayub, taşe ve ibâteleri için, cümle tedbirin diriğ edilmemesi bâbında...*" ardı ardına iki ferman gönderdi.

İspanya Yahudilerinin tamamen mahvolma tehlikesiyle karşı karşıya bulundukları bir devrede, eriştikleri bu hu-

zur ve koruma, dünyanın diğer yerlerindeki Yahudileri de harekete getirdi ve Rus, Leh (Polonya), Alman, Rumen, Macar Yahudilerinin Türkiye'ye hicreti başladı. Bütün bu hareketler, aynı geniş müsamahanın koruyucu havası içinde cereyan etti ve Tevrat'taki ilham, Osmanlı Türklerinin âtıfetinde hakikat oldu.

OSMANLI DEVLETİNİN HİMAYELERİ

Dünyanın dört bir yanından kovulan ve hakaret gören Yahudiler, Osmanlı devletinin kudret ve nüfuzunun her devrinde, en geniş himayelere mazhar olmuşlardır. Bu korunmalar, çok zaman, kendilerini *"imtiyazlı bir ırk"* haline getirmişti.

İmparatorluğumuzun duraklama ve gerileme devrinde, İstanbuldaki ayaklanmalarda en az zarar görmüş olanlar, en zengin halk sınıfını teşkil etmelerine rağmen Yahudilerdi. Vesikalar şunu isbat etmektedir: Sebebi çeşidli olan bu ayaklanmalar içinde İstanbul'da toplanmış ve memleketin dört bir yanına dağılmış olan Yahudi kavminin sadece dinî değil idarî ve siyasî kaderini de eline alan Haham Başılık, gelebilecek tehlikelere karşı siyanet edilmesi bahsinde öylesine aşırı hassasiyet göstermiştir ki, meselâ, 1839 Tanzimatında Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı sınırları içinde yaşıyan çeşidli din, ırk ve milliyetlerin müsavatına ait esasları tesbit ederken Museviler için *"yeniden yapılacak bir hizmet"* bulamamıştır!

Hakikat şudur: Türkiyede Yahudiler, her zaman ve her devirde, daima hâkim kuvvetler safında yer alabilmeyi temin etmişlerdir. Yahudiler, müstakil devlet olma vasfını kaybederek, boşalmış olan değeri, iktisad, ticarî, malî üstünlük yollarından telâfi değişmez ve ebedî kararı içinde bu prensib tatbikatının nasıl güç inanılır neticeler verebileceğini, Alman Yahudilerinin en ünlü tarihçilerinden Graetz'in *Geschichte der Juden* adlı kitabında bulmak mümkündür. Musevî müverrih bu kitabında şöyle diyor:

"— Eğer dünyanın muhtelif yerlerinde

TEK YOL **Yahudilik, hür bir devletten mahrum kaldığı yüzyıllar boyunca, nesillerini, sadece dini inançlarla yetiştirdi. Bugün bile, İsrail'de hâkim olan manevî kuvvet Hahamların safındaki muhafazakârlardır. Temsil ettikleri teknik ve medeniyete kavuşmalarını bile bu yoldaki gayret ve sebatlarına bağlarlar... Kilşemiz, ilkokul çağındaki dört Yahudi çocuğunu Tevrat'ın sahifelerine eğilmiş gösteriyor. Liselerde İbranice bellenmesi mecburî "Din Dili" dir.**

yaşıyan Yahudiler, Osmanlı Türklerinin o büyük, o asırlarca cihana hâkim imparatorluğundaki şerait içinde yaşamış olsalardı, kendilerinin arz-ı mev'udu hasretle yâd etmeleri ve istiklâl için gizli ve açık gözyaşı dökmeleri lüzumsuz olurdu. Çünkü Osmanlı idaresi altında Yahudiler, Filistinde İsrailiye ve Yahudiye devletlerinin ikbal ve haşmet devirlerinde mazhar olduklarından daha çok büyük imkânlar içinde nesillere şâmil saadet ve bahtiyarlığa nail oldular. Bu sebeplerdir ki, başka memleketlerin hudutlarından içeri girebilmeyi hayâl dahi edemiyen Yahudi aileleri, memâlik-i Osmaniyenin en mu'teber sahillerine, en büyük beldelerine kendi öz vatanlarına yerleşmenin serbestisi içinde mukim oldular. İstanbul'un Türkler tarafından fethinde, Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler kadar mazhar-ı müsaade idiler. Fâtih, Uzun Hasan'la Otlukbelin'de büyük bir muharebe yaparken, Ulah Beyi Beşinci Vlad, bazı Yahudileri hapsetmişti. Fatih, İstanbul'a avdet ettiği sırada Hahambaşı, Yahudilerin uğradığı zulmü anlatarak:

"— Siz dünya yüzündeki Musevilerin de fazilet, hamiyet, merhamet ve ulüvvucenâbına mevdû bir Padişah-ı cihânsınız. Bizim sizden başka kimimiz vardır?"

demiş ve Fatih, Beşinci Vlad'a derhal name-i hümâyununu göndererek hem Yahudileri esaretten kurtarmış, hem de zararlarını tazmin ettirmişti."

DAİMA AYNI ŞEFKAT ve KORUMA

Fâtih bu himayesinde ilk ve son değildi: Daha evvel, Yıldırım Bayazıt da, Bursadaki Yahudi ailelerinin din ve ırklarından dolayı farklı bir muamele görmemelerini Bursa kadısına bir fermanla bildirmiştir. İkinci Sultan Beyazıt ise, sadece Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerine Yahudilerin rahatça yerleşmelerini teminle kalmamış, o tarihte, Osmanlı devletine resmen bağlı olmıyan ve fakat sadece vergi veren Sakız adası Beyine de ferman göndererek, Ada'da yerleşecek Yahudilere iyi muamele edilmesini emretmiştir. Ancak bu fermandan sonra Yahudiler Sakız adasında yerleşebilmişlerdir.

Fakat, Yahudilerin Osmanlı sarayından nasıl himaye gördüklerine dair en dikkatdeğer hâdiseler, Kanunî Sultan Süleyman ve oğlu İkinci (Sarı) Selim devrinde cereyan etmiştir: Kanunî devrinde İtalya'da Angona şehrinde ticaret yapan ve Türk tabiiyyetinde olan bazı Yahudileri Papa Dördüncü Pol, dinî sebeplerle hapsetmiş, mallarını da zaptettirmişti. Bu haksızlığa uğrıyan Yahudiler durumu İstanbul Hahambaşısına bildirince Hahambaşı, Kanunî'nin hekimbaşısı olan Yahudi Moşe Amon'un delâletiyle huzura kabul edilmiş ve Yahudilerin başlarına gelenî anlatmıştı. Kanunî, 1556 yılı Temmuz ayında, Papaya şiddetli bir mektup göndermiş, Yahudi tebeasının serbest bırakılmasını ve zararlarının ödenmesini ferman etmişti. O tarihte, Fransız Kralı Birinci Fransuvayı Şarlken'in elinden esaretten kurtaran, Andrea Doria'nın donanmasını perişan ederek Haçlıları Akdenizden tamamen sürmüş olan cihan padişahının bu fermanı karşısında Papa derhal istenenleri yapmış, bir yanlışlık olduğunu bildirerek özür dilemişti.

Bu tarihte bazı Yahudi şahsiyetlerinin Osmanlı Sarayına kadar nüfuz ettiklerini görüyoruz. Bunların arasında Valde Sultanlığa kadar yükselmiş Yahudi güzelleri, Hasekiler, Sarayın alış verişini eline alan Hırra Kadınlar vardır. Fakat asıl dikkate ve incelenmiye değer olan şahsiyet, meşhur Yasef Nassi'dir.

Nassi, Portekiz'den gelmişti ve İberik Yarımadasının en asîl ailelerinden birisine mensuptu. Çok zengindi. Öyle ki, Fransa krallığına 150.000 altın İskod *(altın değeri olan 300.000 Duka altını. Gram kıymeti halinde bugün dört yüz milyon lirayı aşan)* borc vermişti. Yasef Nassi'nin Portekiz hükûmetinden tazyik görerek Türkiyeye iltica etmesinden sonra Fransa bu borcunu vermek istememişti. Yasef Nassi, Kanunî'ye başvurarak himaye istemişti. 1565 de Kanunî, 1568 de halefi İkinci Selim Fransaya bu paranın ödenmesini bildirmişler, yine gecikince Osmanlı limanlarında Fransız bayrağı altındaki Fransız gemi-

Osmanlı İdaresinde Filistin beldeleri... Hazze'de büyük cami... Din hürriyeti, İmparatorluğumuzun her köşesinde olduğu gibi, Yahudilerin "arz-ı mev'ut = vaadedilmiş topraklar" dedikleri Kudüs sancağımızda da Musa Oğullarına diledikleri yarınları istedikleri gibi hazırlama imkânı bahşetmişti. Bizim bir camiimize karşı O'nların kaç havrası olduğuna, bugün bile göz atmak ibret verir...

lerinin malları zaptedilerek satılmış, bu büyük alacak Yasef Nassi'ye ödetilmişti.

Yasef Nassi, kısa zaman sonra *(Yusuf Nasuh)* adını almıştı. Kendisine Musevî olduğunu resmen ve şeklen hatırlatılmasını hiç istemezdi. Nihayet Sarayda, öylesine nüfuz sahibi olmuştu ki, tarihlerimizin *(sarhoş)* veya *(sarı)* olarak kaydettikleri, değersiz, şahsiyetsiz, hâdiselerin iç yüzünü bilmekten mahrum bir Padişah olan İkinci Selim'e, şarablarını vesile ettirerek Kıbrıs'a sefer yaptırmayı telkin etmiştir. Bu Yusuf Nassi'nin kardeşi Samuel Nassi, İtalya'nın Ferrara şehrinde ticaret yapıyordu. Resmî muamelelerinde o da, (Samuel) yerine *(İsmail)* adını kullanıyordu. Ferrara şehri kardinal'nin tahrikiyle hapsedilmesi üzerine, Yusuf Nassi, İkinci Selime başvurmuş, Padişah da Ferrara şehrinin hâkimi olan Dük Ercole Este'ye ferman göndererek Samuel Nassi'nin bütün servetin'n iadesini ve kendisinin ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmesini ferman etmiştir. Bu emir, en kısa zamanda yerine getirilmişti. Yine İkinci Selim zamanında, Sarayın, Musevî arzu ve emellerini nasıl hassasiyetle takip ettiğinin bir başka delili de, 1568 de, Leh stan Kralı İkinci Segizmond'a yazılan nâmedir. Katolik Lehistan'da Yahudilere zulüm yapıldığının hatırlatılması üzerine Padişah çok şiddetli bir üslûb ile Kralı ikaz etmiş ve *"— Dünya yüzündeki bütün Yahudilerin Osmanlı himayesi altında olduğunu..."* bildirmiştir. Daha çok sonra, 1774 de, Avusturya İmparatoriçesi Maria Terezza Madris Başrahibinin tesiriyle, Avusturya'daki Yahudilerin, bu arada Osmanlı tebeası Yahudilerin memleketten çıkarılmasını kararlaştırmıştı. Osmanlı Devleti, bu karar üzerine yine harekete gelmiş ve sadece Osmanlı tebeası değil, Avusturya tebeası olan Yahudilerin de yerlerinde kalmalarını temin etmişti.

Yahudilere gösterilen bütün bu alâkanın dayandığı mesned, kendileri hakkında kullanılan *"millet-i sadıka"* tabiri idi.

Bu tâbirin bir klişe olmaktan daha çok ve daha başka neleri ifade ettiği hiç bir ciddî tetkike tâbi tutulmamıştır.

(Devam ediyor)

ÜÇÜNÜN DE ARKASINDAN... **İkinci Dünya Harbinin üç ünlü siması: Soldan sağa doğu: İngiltere Başvekili Çorçil, Amerikan Başkanı Ruzvelt, Rus Diktatörü Stalin, Yalta'nın ilk celsesinde... Şimdi üçü de hayatta değil, fakat bıraktıkları mirasın çilesi hâlâ dünyanın omuzlarında...**

Yalta'da, Ruzvelt'in dünyayı Stalin'e teslim edişine dair ibretli ifşaat

YAZAN : M. ŞEVKİ YAZMAN

BİR YANLIŞ HAREKETİN MENFİ SONUÇLARI...

Seçim dolayısiyle memleket sathında artan, yoğunlaşan siyasî faaliyetler fazla yersiz, arasız, halka hoş görünmek için artan sol'a doğru ceryanlar, dünya ve memleket realitelerini bilenlerin kafasında şüphesiz büyük endişeler yaratmaktadır. Anayasamıza dahi girmiş olan sosyal adalet, fakir halkın sömürülmemesi bahsinde tek bir diyeceğimiz yoktur. Keza, kapı komşumuz Rusya ile dostluk münasebetlerinin kurulmasına aklı başında kimse karşı olamaz. Bunların hepsi doğru ve yerindedir. Ancak, ortada bir hakikat vardır ki, hiç bir yerde büyük kitlenin ve milletin hakkı reyine değil, insafsız diktatoryaya dayanan, saadete, refaha götürecekleri-

ni söyledikleri memleket menfaatlerini sefalete ve açlığa götüren ve bunların içersinden nasıl sıyrılabileceklerini arar gibi, meselâ Sovyet Rusya'da olduğu gibi hürriyetin, demokrasinin ve ufak da olsa memleketin esas imhası lâzımgeldiği kanısına varılan solcu idarelere karşı hangi sebeple olursa olsun tâviz vermeyen insanları ve memleketleri nasıl bir felâkete sürüklediğini de tarihten öğrenmemiz lâzımdır. Bugün Avrupa'da, Asya'da ve hattâ bütün dünyada yüz milyonlarca halk felâketin, sefaletin uçurumuna yuvarlanmış ve buradan kendisini kurtarmıya çalışırken bunun tek sebebinin İkinci Dünya Harbi sırasında Amerika Cumhurbaşkanlığı yapmış Rusvelt'in saf ve acemice bir davranışla Rusya'da dahi bir kaatil ve cani olduğu kabul ve ilân edilmiş bulunan Stalin'i bir solcu kahraman görerek onu desteklemiş ve dünyanın başına bir belâ olarak getirmiş olması gösterilebilir.

Rusvelt ne komünist ve hattâ ne de sosyalistti. 1932 senesinde Amerika'yı malî krizden, milyonlarca insanı işsizlikten kurtaran, milyonlarca insanın sempatisini kazanmış iyi niyetli bir insandı. Şüphesiz ki, dünyaya yalnız iyilik yapmak niyetinde idi. Fakat 1945 senesi Şubatında gittiği Kırım'ın Yalta şehrinde iyi niyetle işlediği hatalar bugün Polonya, Macaristan, Romanya, Baltık memleketleri ve Almanya'nın yarısından başka fena bir stratejik duruma düşürülmüş olan garbî Avrupa'yı da içinden çıkılmaz meselelerle karşı karşıya getirmiştir. Yalta'da ceryan eden müzakereler, burada söylenen sözler işte bugün dahi ibretle dinlenecek niteliktedir. Bir yalnış hareketin ve bir caniye karşı duyulan sempatinin menfî sonuçlarını bir daha insanlığın gözü önüne sermek yersiz olmasa gerektir. Kafalarımızda uyanan solcu hareketlerin bir zaman Tatarların diyarı olan ve şimdi Tatar'dan eser dahi kalmıyan Kırım'da oynanan sahnesini ne kadar tekrarlasak yeridir.

STALİN'İN KİM OLDUĞU MEÇHUL DEĞİLDİ...

3 Şubat 1945 de Amerika Cumhurbaşkanı Rusvelt ve Çörçil Yalta'ya geldikleri zaman karşılarındaki insanı çok iyi tanıyorlardı. 1939 senesi ağustosunun ikinci yarısında güya garblıları birlikte Almanya'ya karşı bir harbe sokmak için Moskova'da müzakerelerle İngiltere ve Fransa'yı avuturken, can düşmanı Hitler'le Polonya'yı taksim etmiş, Almanya garba doğru saldırırsa hiç bir harekette bulunmayacağına söz vermiş ve bu suretle İkinci Dünya Harbi'nin patlamasını körüklemişti. Yalnız bu kadarla da kalmamış, Polonya ve Baltık memleketlerinin işgâlinde Almanya'ya yardım ettiği gibi Japonya'nın da Amerika'ya karşı saldırısını daima desteklemiştir. 1945 senesine kadar devam eden altı senelik mücadele sonunda Almanya'nın şarktan ve garpten ablukasını tamamlamış, Japonya'yı dize getirecek Atom bombalarının imalâtına geçilmiş, bu sırada Alman'ların saldırısına uğrayan Rusya büyük kayıplar vermiş, takatsız düşmüş, iktisaden güç duruma gelmiştir. Şimdi bu vaziyette akla gelen şey Rusya'ya: *"Başına gelenler, yaptığın fenalıkların cezasıdır. Bunu çekeceksin."* demek olur ki, Amerika'nın Alman denizaltılariyle büyük mücadele ve zayiat neticesinde o vakte kadar denizden Rusya'ya gönderdiği yardımın aklın kolayca alamıyacağı yekûnu şu idi: 16 milyon ton harp malzemesi, 2600 den fazla vapur, 500.000 otomobil, 10.000 den fazla tank, 35.000 motorsiklet, 3.000 adet top nakliye kamyonu, 1045 demiryolu lokomotifi, 10.000 kapalı, 1.000 açık demiryolu vagonu, 2,6 milyon ton akaryakıt, 4,5 milyon ton yiyecek maddesi.

Denilebilir ki, Rusvelt, Rusya'yı Almanya'ya ve Japonya'ya karşı savaşta bir müttefik olarak gördüğü için bu yardımları yapmıştır. Ve hattâ yapmıya mecburdu. Olabilir. Fakat, ne Yalta'dan evvel ve hattâ ne de Yalta'dan sonra Japonya'ya karşı zerre kadar bir hareket geçmediği gibi Almanya'ya karşı hareketi de yalnız ve yalnız kendi çıkarına, kendi menfaatına göre hareketlerini ayarlamış, hattâ bazı noktalarda ve cephelerde garplılar ve bizzat Amerika'lılarla çatışma haline geldiği zaman da bunların aleyhinde bulunmaktan asla çekinmemiştir. Dünyanın çok evvelden bilip tanıdığı Stalin'i ve Sov-

yet idarecilerini bu mertebe gafletle bağrına basmış, hâlâ Amerika'nın dahi içinden çıkamadığı siyasî bataklıklar meydana getirmiştir. Bu gafilâne davranışların iç yüzünü anlıyabilmek için Yalta müzakerelerinin bazı teferruatlı noktalarını ve orada konuşulanları ibretle dinleyebiliriz:

YALTA'DA İLK TOPLANTI

İlk toplantı Yalta'da ve Çarların eski yazlık sarayı Livadya'da 4 Şubat 1945 günü saat 16.15 de oldu. Stalin'in Rusvelt'e sorduğu sual:

"— Garp cephesinde durum nedir?"

Rusvelt:

"— İyidir. Yakında ilerlemeler başlıyacaktır." diye atlatmak istedi. Onun asıl maksadı Rusya'yı Japonya'ya karşı harbe tahrik etmekti. Almanya meselesi aşağı yukarı halledilmiş görülüyordu.

Fakat Stalin ısrar etti :

"— Garp cephesinde halen kullandığınız kuvvetin miktarı nedir? Bunu sarih olarak söyleyin."

Rusvelt, birlikte gelmiş olan Ayzenhover'e söylemesini işaret etti. O da cevap verdi:

"— 89 tümen, bunun üçte biri zırhlı tümendir. Yalnız Ren cephesinde 10000 zırhlı, ayrıca 4000 bombardıman tayyaresi faaliyet halindedir."

Stalin bu rakamları küçümser şekilde tebessüm ederek:

"— Biz Alman'lara karşı tam 180 tümenle savaşıyoruz." dedi.

Çörçil bu cevap üzerine dayanamadı, sert bir karşılık verdi:

"— Yalnız başına tümen sayısının manası yok. Tümenlerin vurucu kuvvetleri arasındaki farkı hesap ediyor musunuz? Malzeme farkını nazarı dikkate alıyor musunuz?"

Stalin sert bir eda ile cevap verdi:

"— Benim bildiğim Sovyet topçusunun gayet iyi olduğudur."

Rusvelt arayı bulmak için lâfı değiştirmek istedi. Rus ordusunun topçusunun mükemmel olduğunu biz de biliyoruz. Yalnız bilhassa Amerikan birliklerinin çok ağır ve pahalı malzeme ve toplarla techiz edilmiş olduğunu unutmamak lâzım. Bu suretle bu münakaşa burada kesildi. (Bu enteresan konuşmanın dikkate değer bir bahsi vardır. 1939 ağustosunda İngiliz ve Fransız delegasyonu Moskova'dan sepetleneceği sırada Stalin İngilizlere sormuştu :

"— Garp cephesinde bir muharebe olursa ne kadar kuvvet gönderirsiniz?"

İngilizler düşündüler, taşındılar, Fransızlarla konuştuktan sonra şu cevabı verdiler:

"— Başlangıçta Fransızlar 40 tümen, İngilizler 5 tümen çıkaracağız."

Bu cevap üzerine Stalin hakaret edici bir eda ile:

"— Haydi canım, bu kadar kuvvetle hepinize karşı harp edilir mi? Biz Rus' lar daha ilk günden 180 tümenle harp edeceğiz." demiş ve toplantıyı terk ederek Ribbentrop'la anlaşma imzalamıştı. Ne varki bu 180 tümenin büyük kısmı ilk karşılaşmada Alman'lara esir olmuş ve yenilgeye uğramıştı.)

STALİN'İN GÖZÜ İLE KÜÇÜK DEVLETLER

Yalta'da ikinci gün, yani 5 Şubat toplantısında Amerika, İngiltere ve Rusya'nın diğer devletlere karşı hareket tarzı tartışıldı. Bir defa Stalin Fransa ve de Gaulle diye bir şey tanımak, Ona bir işgal sahası vermek istemiyordu. Keza Londradaki Polonya hükûmeti, hattâ Yugoslavya'nın filân lâfını dahi etmek istemiyordu. Rusvelt ve Çörçil bu hususlarda ısrar edince Stalin şöyle buyurdu:

"— Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya'nın yanında olarak küçük devletlerin hakkını tanımıya hazırım. Fakat, bu devletlerden hiç birinin bizim vereceğimiz kararlara karşı gelmelerine tahammül edemem."

Rusvelt cevap verdi :

"— Üç Büyükler sulh esaslarını tayin edeceklerdir. Fakat küçük devletlerin de hakkı tanınacaktır."

Stalin öfke ile müdafaa etti:

"— Şu masada sulhu hazırlıyacak Üç Büyüklerin yanında Arnavut'luğun, Yugoslavya'nın Birleşik Amerika Devleti mertebesinde bir söze ve hakka sahip olmasını ister misiniz?"

Bu söz üzerine Çörçil yine dayanamadı. Pürosunu ağzından çıkardı ve:

"— Kartal, küçük kuşların şarkı

YALTA'da, hasta Ruzvelt, bir Moskof jib'i ile konferans binasına giderken bir tarafında asker kaputlu Çorçil, öte tarafında Mareşal üniforması içinde Stalin.

söylemesine mani olmaz. Onlardan bunun hesabını sormıyacak mıyız?" dedi.

Bu esnada Rusvelt'in tercümanı Bohlen de yanındaki Vişinski'nin kulağına:

"— Amerikan milleti buna müsaade etmez." deyince Vişinski:

"— Amerikalılar biraz da kendi şeflerine itaata alışsınlar." diye alay etti.

Başka bir defa küçük devletlerden ve onların Büyüklere kafa tutmalarından bahis açıldığı vakit Stalin fikrini ortaya koydu:

"— Şükretsinler ki, bunlar Rusya'nın komşusu değildir. Yoksa ben haklarından gelirdim."

Çörçil ile geçen bir konuşma da çok dikkate değer. Her defasında Çörçil'in mensup olduğu Muhafazakâr Partinin politikasını beğenmediğini söyliyen Stalin'e karşı Çörçil :

"— Bak dedi. *Ben muhafazakârım. Beni, Sizce geri kafalıyım diye suçluyorsun. Üçümüz içinde tek adam, parlâmentonun reyi ile düşecek kimse yalnız benim. Modern insan ve teşkilâtının nerede olduğunu takdirinize bırakıyorum."*

Stalin bu çıkışı alaya aldı:

"— Düşeceğim diye çok mu korkuyorsun?"

Çörçil cevap verdi:

"— Bilâkis iftihar ediyorum. Bu hürriyet içinde, bu sıkı vaziyette, demokrasiyi bu mertebe hürriyet içinde tutan bir milletin mensubu olduğum için gurur duyuyorum."

HESAPSIZ BİR SEVGİNİN NETİCELERİ

Günlerce müzakereler devam etti, kararlar verildi, dostluk gösterileri yapıldı. Rusvelt Amerika'ya döndükten sonra bunlar Amerikan parlementosuna intikal ettiği zaman Rusvelt ayakta tam 27 dakika alkışlandı. Fakat netice: SIFIR. Ne Avrupa'da ve ne de Japonya'da Rusların Amerikalılara en ufak bir yardımı dokunmadı. Bu kadar garip sözlere ve hareketlere rağmen Rusvelt'in Stalin'e karşı dilinden düşürmediği *"— I like him and I think he likes me."* yani (Ben Ondan hoşlanıyorum, Öyle zannediyorum ki O da beni seviyor.) Bu yüzdendir ki, ona büyük tâvizler verildi. Berlin'e evvelâ Ruslar sokuldu, garp devletleriyle anlaşmak isteyen Alman Generallerine Hitler öldükten sonra da evvelâ Ruslar ile anlaşın dendi ve kayıtsız şartsız teslim istendi. İşte bu hesapsız sulh sevgisinin bir alâmetiydi. Ve insanlığın başına getirdiklerini siz düşünün...

Stalin öldükten sonra kaatil ve cani olarak ilân edildi. Onun yerine gelenler bugün için mutedil ve insaflı olabilir. Yarın geçenlerin geleceğini nasıl tahmin edebiliriz? Öyle bir camiada ki, milletin reyi dahi bu esnada çevrilecek dalaverelarla iş başına gelebilir. Yarın bir Beria'nın daha çıkarak bir Stalin meydana getirmiyeceğini nereden biliriz?

Onun için sol ile ahbaplıkta çok dikkatli ve itinalı olmak mecburiyetindeyiz...

45 inci yıldönümünde
Millî Mücadelemizin
ilk ve temel zaferi

Karsın Kurtuluşu ve Gümrünün teslimi

YAZAN : CEMAL KUTAY

MİNNET Şark Cephesinin muzaffer kumandanı Kâzım Karabekir Paşa... Ruhların zafer için susadığı, ümidlerin ışık aradığı o buhran günlerinde, bütün sorumluluğu üzerine alıp, ihtiyatkâr tereddüdleri iterek Millî Mücadelenin ilk ve temel zaferini kazandıran cesur ve değerli asker.

NAZARİYEDE KALAN BİR ANLAŞMA

Brest - Litovsk'da, Bolşevik Rusyanın murahhaslarıyla sulh masasına oturan Sadrıazam Talât Paşa, rejim kavgası içinde olan Ruslardan, 1877 - 1878 Osmanlı - Moskof harbinde elimizden çıkmış olan ve adlarına *elviye-i selâse (üç şehir)* denilen Kars - Sarıkamış - Ardahan'ın ana topraklarına dönmesini kabul ettirmişti amma, bu anlaşma nazariyede kalmıştı: Çünkü bizim Maveray-ı Kafkas ordumuz, Kars - Ardahan - Sarıkamış'ı kurtardıktan sonra, asıl bizim olan Batum'a da girmişti: Buna, hukuken hakkımız da vardı. Çünkü Brest - Litovsk anlaşması ile Batum da BİZİM' di... Nitekim, Birinci Büyük Millet Meclisinde Türk Batum'u ÜÇ MEBUS temsil ediyordu.

İngiliz politikası, Mondros anlaşması ile beraber bizim ayakta kalabilmiş bütün kuvvetlerimizi silâhtan tecrit etmek plânını tatbike başlayınca, Maveray-ı Kafkas ordumuzun da silâhları elinden alınmış, İngiliz arzularını tatbiki, mütarekenin devamı için tek şart sanan Saray ve Bab-ı Âli, durumu görebilen kumandanlarımıza rağmen, bu *silâhlardan tecrid* oyununun baş tatbikatçısı idiler: Türk milletinin mes'ud taliidir ki, ÜÇ kumandan, bu ard düşünceye karşı yiğitçe koydular: Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuad Paşa, Kâzım Karabekir Paşa... Mustafa Kemal, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı, ordular tamamen dağılıp, kadrolarını kolordulara bıraktığı zaman, yerini Ali Fuad Paşaya bırakıp İstanbul'a geldi, Kâzım Karabekir o meşhur Maveray-ı Kafkas ordusunun on beş bin sağlam silâhını muhafaza mucizesini gösterip Onbeşinci Kolordunun temelini attı, Ali İhsan Paşayı ise İngilizler *"İsmen ve şahsen"* tevkif ettirip, herkesten önce Maltaya sürmüşlerdi.

Bolşevik ihtilâli ile Kafkaslarda bir de "Ermeni Cumhuriyeti" kurulunca, Brest - Litovsk'daki anlaşmanın, Batum, Kars, Ardahan ve Sarıkamışın Türk hududları içinde yer alması ümidi de hayâl oldu...

Ermeniler, BÜYÜK ERMENİSTAN hayâli içinde Kars'ı ellerine geçirdiler.

Karabekir'in o meşhur "ŞARK ZAFERİ", inanalım ki, Millî Mücadelenin temel hâdisesidir: Yine o meşhur tâbirle "milletin mâkus talii", Kars'ı kurtaran muzaffer Türk sün güsü ile yenildi.

Bu zafer, Ermeni - Gürcü - Rus kuvvetlerinin müşterek cephesinden önce, bedbîn ve karamsar düşüncelerin yıkılması sonunda elde edilebilmiştir: Şark Cephesi Kumandanı ile Ankara arasındaki yazışmalar, sözlü tartışmalar, ayrı ayrı görüşmelere ait otantik vesikalar,

Yeri boş bir himmet

hepsi eldedir: Yâni, resmî arşivlerde!..

Bütün diğer zaferlerimize ait birçok eserler yayınlandı, asker ve sivil bir çok kalem sahipleri bu zaferlerin örgüsünü millete ve tarihe anlattılar. Hattâ onların menkibesi okul kitaplarında da yer aldı. Yıldönümlerinde çocuklarımız geleceğin zaferleri için bu yakın geçmişin nimetleri üzerinde şükranla eğiliyorlar.

Fakat...

Fakat, Türklerin varlığı için Yunan Megalo-İdeası kadar tehlikeli olan ve bütün Doğu'nun kendi sınırları içinde görülen "Büyük Ermenistan" rüyasını tasfiye eden bu "ilk ve temel" zafer için elde ne var?

Zaferin hazırlayıcısı ve başarıcısının asıl hâtıraları, üzerinde rötuşlar yapılmadan hâlâ yayınlanamıyor... Bu gerçekleri esas olarak almış himmetler de ortada görünmediğine göre tarih ve hakikat namına içimiz rahat mı?

İddia bu kadarla da kalmıyordu: Adana'ya kadar iniyorlar, bütün Doğu illerimizi sınırları içine alıyorlardı. Bu tarihler, Yunanlıların İzmir'i işgal edip, Anadolu'nun bağrına uzanma teşebbüsüne geçtikleri zamandır. İki eski tebeamız, Ermeniler ve Rumlar, ikisi de aynı ihanet yolunun üzerinde idiler ve Doğu'da tehlike, Batı'dan da büyüktü. Çünkü Doğu, Batı'nın kurtarılması için insan, iklim, tabiat, coğrafya, malzeme bakımından daha çok elverişli bulunuyordu.

Aslında mevcud olan bu imkân, 30 Ekim 1920 tarihinde, Kars'ın düşman işgalinden kurtarılması ile hayâl olmaktan çıktı ve Doğu'daki zafer, Batı'dakine temel oldu: Sağlam, kuvvetli bir temel!..

KARABEKİR TAARRUZ PLÂNINI GÜÇ KABUL ETTİRİYOR

Bir tarih hakikatıdır ki, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, taarruz tarihi üzerinde, Ankara ile uzun zaman ihtilâfta kalmıştır...

Ankara, bir başarısızlıktan ürküyor ve bunun maddî manevî bakımlardan nasıl feci bir çöküntü yaratacağının endişesi içinde kıvranıyordu. Kâzım Karabekir hazırlığının bir zafer için yeteceğine kani idi. Ermenilerin, ileride Gürcülerle bir ittifak yapmaları ve müşterek bir cephe kurmalarını önlemek istiyordu. Azerbaycan Türklerinin kaynakları bu hususta kendisini ikaz etmekte idiler.

Nihayet Ankaraya, Ordu ve Cephe Kumandanı olarak selâhiyetlerini kullanacağını sarahatle bildirdi. Bu sırada, başta Celâlettin Arif Bey, Albayrak Necati ve Hüseyin Avni Beyler olarak bir grub, Erzurumdaki hâdiselerin Büyük Millet Meclisinin daha yakın alâkası içinde olması fikrini müdafaa ediyorlardı. Mebuslar heyeti ile, Fırka Kumandanı Halid Bey *(Meclis önünde Afyon Mebusu Ali Çetinkaya ve Rize Mebusu Rauf Beyle Cebelibereket Mebusu Avni Paşa tarafından öldürülen kahraman Halid Paşa merhum)* arasında bir münakaşa olmuş ve asabî bir zat olan Halid Bey, ağır bir mukabele ile Kâzım Karabekir Paşanın bir hâdiseye sebebiyet vermeden idare ettiği mevzuu kronik bir hale getirmişti. Bütün bu hava ve hâdiseler, bir taarruz için daha müsaid zamanı beklemek fikrini Ankara'ya telkin ederken Karabekir, önce taarruz kararını almış ve plânını geciktirmeden tatbik mevkiine koymuştu.

Daha sonra ortaya konulan hakikatlerden anlaşılıyor ki, Millî Mücadelenin sadece maddî bakımdan değil, bilhas-

sa maneviyatı çok yükseltmiş, ümid ve itimad vermiş ve Doğu'daki tehlikeyi kökünden silip süpürerek Garp cephesini malzeme bakımından da ihya etmiş olan Şark Zaferi, Kâzım Karabekir'in şahsen ve çok cesaretli bir kararla başardığı muazzam ve muhteşem neticedir. Tarih de, millî vicdan da, Türk Milletin'n vefa ve kadirbilirlik duyguları da, bu inkâr edilmez hakikatın tabiî neticesi olarak, rahmetli Karabekir'e ebediyen minnettardır.

ZAFERİ KAZANANDAN DİNLEMEK...

Bütün gözler, Erzurumdan gelecek haberlere çevrilmişti: Rus kaynakları, Türklerin Ermeniler ve Gürcüler üzerine bir taarruz hazırlığında olduğunu haber veriyorlardı. Haberlerin veriliş tarzında açık bir tehdid havası da vardı. Şimdi Karabekir'i dinliyelim: *"— 17 Ekim 1920 de aldığımız haberlerden Gürcülerin Ardahan'a kuvvet sevkettikleri anlaşıldı. Bunların Kars'a yardım edeceklerine ihtimal vermiyordum.*

19 Ekim'de Beşkaya mevkiinde kumandan ve erkân-ı Harbiye heyeti ile esaslı surette tarassutlar ve keşifler yaptırdım. 29 Ekimde de icab eden emirlerimi verdim. Karargâhımı Berna'ya aldım. Kars'ın ileri mevzilerinden Ermeni kıtalarını tamamiyle Kars kalesine kadar sürdükten sonra cephede fazlaca top ve piyade alayı bıraktıktan sonra iki fırka ile cür'etli bir çevirme hareketine girerek 28 Ekim 1920 de Yahniler Tepeleri ile Vezinköy - Üçler Tepesi hattını baskınla işgal ettik.

30 Ekimde Üçler Tepesindeki tarassud yerinden idare ettiğim bir taarruz ile Ermeni ordusu üç saat içinde perişan oldu. Sıkı bir takibe koyulduk ve Şark cephesindeki tabyaları ele geçirdik. Kale dışındaki Ermeni kıt'aları Karsın kuzey cephesinde karşı taarruza başladılarsa da, iki yıl önce yine kumandam altında Kars'ı kurtarmış olan kıt'alarımın sür'atli ve cesur hareketi ile, sarp araziye en modern vasıtalarla yerleştirilmiş ve her tip hücuma karşı savunma hazırlığı tam ve yeterli olan cepheyi, süngü takarak yapılan kahramanca savaşdan sonra düşman kuvvetlerinden temizledik. Bir taarruz ihtimaline karşı, Rus erkânı harp lerinin iştirâki ile tanzim edilmiş Karadağ - Arap Tabyaları *cephesinin böylece sukutundan sonra Kars, fiilen elimize geçmiş sayılabilirdi. Sağ ve sol cenahdaki kuvvetlere ihata hareketini tamamlama emrini verdim; şehirde sokak muharebeleri başladı. Tahmasp bataryası hâlâ mukavemet ediyordu. Şehri harap olmaktan korumak için burasını da sür'atle susturmak gerektiğinden döküntüleri temizlemeyi ve küçük mukavemet noktalarını olduğu gibi bırakarak, karargâhımdaki kuvvetleri de bu noktaya bizzat sevkettim. Saat öğleden sonra 3.30 da Tahmasp bataryasına da şanlı sancağımızı dikmiştik. Karanlık çökünciye kadar, bir ân durmadan devam eden sokak savaşları sonunda, bu tarihî Türk beldesinin, dört yanının düşmanlardan kurtarılmış olmasının saadeti içinde idik. Düşmanlardan diyorum, çünkü Kars'da karşımıza çıkanlar, münhasıran Ermeniler değildi: Dost gözükme çehresi içinde Doğu cephemizin bir ân önce yıkılmasına çalışanlar hep el ve gönül birliği halinde idiler.*

Zaferimizin dolgun ve tatminkâr neticelerini, ancak geceleyin tesbit edebilmek mümkün olabildi: Üç general, 6 miralay (albay), *12 kaymakam* (yarbay), *16 binbaşı, 59 yüzbaşı ve teğmen, çok sayıda sivil memur ve 1150 er.. Sayılan Ermeni ve diğer müttefik düşmanlar ölüsü sayısı 1112 idi. İstifade edilebilecek 337 top, tamire muhtaç 339 top, çok miktarda makineli tüfek, her türlü mühimmat, mermi, harp âlet ve vasıtaları, projektör ve bizde olmıyan, ihtiyacını derinden duyduğumuz savaş araçları ele geçirmiştik. Esirler arasında Harbiye Nazırı Araratof ile Erkân-ı Harbiye Reisi Vekilof, Kars Kale Grup Kumandanı Primof ve iki sivil nazır vardı. Bizim, dokuz şehid ve 47 yaralımız vardı: Millî Mücadelemizin ilk büyük ve kat'î zaferini, Türk ordusuna hâs bir dirayet, basiret, cesaret ve kahramanlık içinde başarmıştık. Modern müdafaanın bütün icablarını haiz, zamanlardır müdafaaya hazır ve bir taarruz üssü olarak kullanılmanın istihzaratı içinde, elimizden ebediyen a-*

YETİMLER BABASI

Karabekir, gerçekten yetimler babası idi. Kars, Ardahan, Sarıkamış, Erzincan, Erzurum ve çevresindeki yetim ve öksüzleri, din ve milliyet farkı aramaksızın ölümden ve sefaletten kurtaran yurtlar kurdu. Buralardan yetişenler içinde daha sonra, şahsiyetleri memleket idaresinde ön plâna geçmiş kişiler vardı.

Karabekir, "öz evlâtlarım" dediği bu kimsesizler için güftesi ve bestesi kendisinin olan marşlar da hazırlamıştı:

Ya İstiklâl, ya ölüm
Ya İstiklâl, ya ölüm
Vatanım, milletim, sancağım, evim
İstiklâlsiz yoktur yerim.

Zencir vurdurur mu Türkler boynuna,
Varlığı fedâdır vatan yoluna,
Biz tarihin TÜRK dediği yılmaz milletiz,
Hür yaşar, hür ölür, nurlu ümmetiz.

Daha, İstiklâl Marşımız yoktu o günlerde... Karabekir "şarkılı ibret" adlı kitabında topladığı bu marşları, bağrına bastığı çocukların armağanı olarak vatanın dört köşesine dağıtırdı.

lındığı sanılan, hattâ sokaklarının isimleri bile değiştirilmiş bir Türk beldesini, bayrağımıza iade etmenin hazzı içinde idik. Kars o tarihte Ermeni halkının çoğunluğu altında idi. Sivil halka, onların bizim, müdafasız, masum ırkdaşlarımıza gösterdikleri zulme karşılık, en mükemmel ve beşerî duyguların tecellileri içinde muamele ettik. Bir tek burun kanamadı. Kars'daki Amerikan Kızıl Haç Heyeti ile Muavenet Cemiyeti ve askerî müşahidleri müştereken çektikleri telgrafla, Amiral Bristol'a bu hakikatı itiraf etmişlerdi.

31 Ekim 1920 tarihinde Kars telgrafhanesinden görüştüğüm Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, elde ettiğimiz malzemenin İstiklâl Savaşımız için on sene yetecek kadar bol olması karşısında duyduğu sevinci ifade edecek tâbir bulamıyordu. Ferikliğe (korgeneralliğe) *terfi ettiğimi müjdelediler. Askerlik hayatımın dikkat değer tecellisi olarak, iki yıl evvel, Kars, Batum, Gümrü'yü kurtardığım zaman, Osmanlı Ordusunun en genç* Tümgenerali *(liva paşası) idim.*

Harekâtım devam etti: Ertesi günü Gümrü (Onların verdiği adla Aleksandrapol) *üzerine yürüdüm, düşman burada müstahkem mevzilerinin içine çekilmişti. Ankara, Gürcü Ordusunun arkadan taarruzu ihtimali karşısında müttereddid idi. Dinlemedim. Bozgun halindeki bir düşmanın derlenip toparlanmasına imkân bırakmamak şarttı. 6 Kasım 1920 günü, Erivan Hükûmeti, sulh şartlarını bildirdi. Gümrü kalesi bize teslim edilmedikçe, sulh masasına oturamıyacağımı bildirdim. 7 Kasım 1920 de teklifimizi kabul ettirdiklerini bildirdiler. Gümrü'yü de kurtarmıştık. Bu sırada Nahcivan cephesindeki taarruzumuz da başarı ile devam ediyordu. Şahtahtı'da esaslı bir savaş vermiş, bir çok esir, malzeme, vasıta ele geçirmiştik."*

Bundan sonrası, bir başarılar silsilesi halinde devam eder...

Doğu'daki zafer, Batı için maddî manevî bakımlardan mes'ut bir kaynak oldu. Bugün Türk Kars'ın millî hududlara dönüşünün KIRK BEŞİNCİ yıl dönümüdür. O günlerden bugüne hatırlıyabildiğimiz ne kaldı ?

(Basım: 13850 - A - 8905)
(Tarih - 92)

Birinci Dünya Harbinin unutulmaz acıları :

Altıncı Ordumuz ve ikinci düşman

YAZAN : NUREDDİN PEKER

DİNDAŞLARIMIZIN İHANETİ

Tarih Konuşuyor mecmuasının onaltı ve onyedinci sayılarında "Musul Petrollerini nasıl kaybettik?" başlıklı yazılarımda belirttiğim gibi, Türklere ihanet ve İngilizlere yardım edenlerin çoğu Şii Araplar ile İbrani Yahudilerdi. Bu iddiamı sözde bırakmamak için başımdan geçen bir hâdiseyi anlatmakla yetineceğim:

1916 yılında Altıncı Ordumuz Irak'ın Felâhiye cephesinde İngilizlerle savaşırken, aldıkları İngiliz altınlarıyla bizi arkadan vurmak istiyen Hille sancağı Arapları, Altıncı Ordunun menzil anbarlarını basarak muhafızlarını öldürmüşler ve ordunun bir senelik cephane ve yiyeceğini yağma etmişlerdi. Irak'ın anbarı sayılan ve bir mutasarrıflık merkezi olan Hille şehrini basan âsilerin kırk bin civarında olduğu söyleniyordu.

Asilerin yağma ettikleri ordu ihtiyacını kurtarmak ve suçluları cezalandırmak lâzımdı. Albay Posbıyık Ahmet Bey kumandasında Kastamonulu 2800 kişilik 156 ncı alay ile, Çankırı topçu taburu, Kazan Türklerinden Binbaşı Ramazanof kumandasındaki 950 kişilik Dördüncü Asya Taburu, Mızraklı 31 ve 33 ncü süvari alayları ve Necit Müntefik Jandarma Taburundan ibaret beş bin kişilik bir vurucu kuvvet, âsilerin tenkiline memur edilmişti.

Bu kuvvetlerin toplandığı Müseyyip kasabasındaki Araplar bize, sanki ailelerini ve vatanlarını ellerinden almağa gelmiş düşman askerleri gözüyle bakıyorlar ve alış veriş yapmamak için dükkânlarını kapıyorlardı.

Altıncı Ordumuzun harbin son senesinde savaş sahası olan Kut-ul-Emmara'dan, esir bir İngiliz zabitinin evrakı arasında çıkan çizgiler

ASİLERİN TENKİLİ ve YAĞMA EDİLENLERİN GERİ ALINMASI

Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa uçakla Bağdattan Müseyyibe geldi. Şehir dışında toplanan asker, memur ve halka bir top arabasına çıkarak yüksek sesle :

"— Mukaddes vatanımıza saldıran İngilizlerle iş birliği yapan âsi Araplar, ordumuzun bir senelik yiyecek ve ikmalini yağma etmişlerdir. Menzil teşkilâtındaki asker, zabit ve ailelerini öldürmüşlerdir. Size emrediyorum, başınızdaki âmirleriniz yeter deseler dahi, bu hâinleri yok edin: sığınak ve meskenlerini yıkın; taş taş üstünde bırakmayın, yağma ettiklerini geri alın" dedi. Ve,

Araplara kısa bir mühlet verdi. Alay sancağımız önde, süngülerini takan alayımız, millî ve askerî marşlar söyliyerek borazanlariyle Müseyyip çarşı ve sokaklarında geçit resmi yaparken, Halil Paşa da, şehir dışında topçu ve makineli tüfeklerimize hakikî mermilerle hedeflere atışlar yaptırdı. Ölüm kokusu alan silâhlı âsiler pan.k halinde çöle kaçtılar. Ordu kumandanı bu kuvvet gösterisinden sonra Bağdada döndü.

Müseyyip'teki bu kuvvetler, Şahturlarla (altı düz kayık) Hilleye geldi. Âsi Şiilerin mevzilendiği Garbiyyeyi çevirerek mevzilendik. Âsilerin teslim olmaları için mühlet verildiyse de, şiddetli ateş açmaları üzerine savaş başladı. Silâhlı âsiler temizlendi, bir kısmı da nehir yoluyla kaçarlarken, Şarkıyyedeki Sünni Araplar tarafından ateşle kovalandı. Mazgallı taş sığnakları ve meskenleri dinamitle yıkıldı. Elebaşı Belediye Reisi Şeyh İbrahim ile şeriki, Divan-ı Harp kararıyle idam edildi. Casusluk yapan bir Arap jandarması da kurşuna dizildi.

HALKI SOYAN ŞEYHLERİN BİLİNMEYEN SERVETLERİ

İdam edilen belediye reisinin sarayında heyetçe yapılan arama esnasında gözleri kamaştıran gümüş ve altın işlemeli ipek takımlar, altın kaplamalı karyolalar, mobilyalar, som altın şamdanlar, semâver ve nargileler, som altın sofra ve yemek takımları tesbit ve tâdât edildi. Bunlar menzil nakliyesinden getirilen elliden fazla at arabasiyle kışla ve hükûmete taşındı. Kaba eşya ve zahire anbarları buna dahil değildi. Müsadere edilen cins dört arap kısrağı, Ordu Kumandanı Halil Paşa, Başkumandan Vekili Enver Paşalarla Sultan Mehmet Reşad ve Alman İmparatoru Vilhem'e gönderildi. Bunlardan al kühevlan ile bakla kır saklâvi kısrağın güzelliklerini hâlâ unutamam. Devletimizin banknotuna değer vermeyip altına tapan bu şeyhin yatak ve misafir odalarının duvarları, tamamen bir ve beş liralık banknotlarla kaplanmış ve elli, yüz liralıklarla aralarının ve ortalarının süslenmiş olduğunu havretle gördük. Yüz binlerin duvar kâğıdı gibi harcandığını tesbit ettik.

Türk ordusu, gerek Suriye ve gerekse İran'ın ileri gelenlerini sebepsiz olarak idam ed'p de kabile ve aşiretlerini ihanet ve isyana sevk etmiş değildir. Hattâ bazı hallerde gevşek bile davranmıştır. Araplar, 1914 ten önce Lavrens ve Kuks'un oyunlariyle İngilizlerin vaad ve altınlarına kapılarak iş birliğine girişmişlerdi. Kendi vatanlarında, kendi dindaşları ve koruyucuları olan Türk ordusuna çok kanlı ihanetlerde bulunmuşlar ve onu âdilâne savunmaya zorlamışlardır. Eğer Türk ordusunun yerinde İngiliz ordusu olsaydı, Hindistan ve diğer sömürgelerinde yaptıklarından daha ağırını yapardı. Tek taraflı ve insafsız hüküm verenler samimî değillerdir.

İHANETLERİN EN KÜÇÜĞÜNÜN HİKAYESİ

Dicle boyunda Garraf kesimine İngilizler büyük kuvvetlerle saldırdıklarından, 156 ıncı alayımızın bir ve ikinci taburlarıyla süvari 33 üncü alay ve bir batarya sahrâ topu yardıma gönderildi.

Binbaşı Ramazanof kumandasında Dördüncü Asya Taburu ile iki sahra topu ve makinelilerimiz Hille'de muhafız bırakıldı. Üçüncü taburumuzla altı sahra topu ve köprücülerle Semâveye geldik. Nehir boyundaki köy ve nahiyeleri Arap haydutlarından temizledik. Çölden gelen İngiliz ve Arap kuvvetleriyle günlerce savaştık. Ordumuzla iş birliği yapan Uceymi Paşa süvarilerinin yardımı ile düşmanı bozup kaçırdık. Ben, sağ köprücük kemiğimden girip kol altımdan cıkan bir kurşun ile ağır yaralandığımdan, diğer yaralılarla beraber gambotla Hille hastahanesine gönderildik. Bir buçuk ay süren tehlikeli bir tedaviden sonra iyileştim. Hille olayının intikamını almak üzere bir gece çölden gelen Şii aşiretler, yirmi bine yakın bir kuvvetle Hille'ye saldırdılar. Hastahanede yaralı ve hastalarla çok korkulu saatler yaşadık. İyi mevzilenen Asya Taburunun savunması ve gün ışırken süngü hücumu üzerine Araplar, bir çok ölü ve yaralı bırakarak kaçtılar. Topçularımız ateşle kovaladılar. Beş aşiretin bayrağı ele geçirildi.

Arap Yarımadasındaki harekâtı, bir mıntaka başkumandanı selâhiyeti ile idare eden Cemal Paşa, dini merasimde.

BAĞDADIN DÜŞMESİ VE HİLLEYE İNTİKAM BASKINI

İngilizler Fırat boyunda bizi oyalarken, Dicle boyunda taarruza geçmişlerdi. 13 ncü Kolordu İran'da Ruslarla meşgul iken, 18 nci Kolordu İngilizlere karşı savunuyordu. 13 ncü Kolordu yardıma yetişmeden önce, on misli kuvvetle taarruza geçen İngilizler, 18 nci Kolordumuzu çekilmeğe mecbur etmiş ve 10 Mart 1917 de Bağdad'a girmişlerdi. Bağdad'ın Batı güneyinde ve Fırat nehrinin çok aşağısında kalan müfrezemiz, esir düşmemek için cebri yürüyüşle gece Hille'ye geldi. Asya taburuyla Fellûce'den Remadiye savunma hattına çekilmesi emrini aldığı sırada Hille hastahanesinde idim. Müfrezemizin, Asya Taburundan bir bölüğü ardçı bırakarak makinelileri ve topları alıp Hille'den çekildiğini öğrendik. Hastanede yürüyebilen hasta ve yaralıların da geri getirilmesi, hastane idare memuru arap üsteğmen Abdullah Efendiye emredildi. Ağır yaralı ve hastaları, şahtorlara yerleştirdik. Bir kaçı sedyeye taşınırken öldü.

Bu sırada çöldeki silâhlı aşiretlerden yaya ve atlı binlercesi Hille menzillerini yağmaya ve kalan Türkleri soyup öldürmeğe gidiyorlardı. Başımızda bir Iraklı subay bulunacağı için bizi koruyacağını düşünüyor, sevinçle bekliyorduk. Çünkü, Hille şehrinin içi karışmış, Şarkıye ve Garbiye mahallelerindeki Sünni ve Şii Araplar mazgallı evlerinden birbirine ateşe başlamışlardı. Abdullah Efendi gelmeyince endişelerimiz arttı. Yürüyebilen 21 kişiyi topladım. Anbardan giydirdim, silâhlandırdım, iki - üçyüzer fişek dağıttım. Tabanca, dürbin ve meçimi aldım. Dakikalar saatler kadar önemli idi. Arkadaşları bahçede topladım. Şahturlar, muhafızlar gitmişler, Hillede bir avuç biz kalmıştık. Tam hareket ederken, koşarak Abdullah Efendi geldi, sevinmiştik. *"— Emrinize hazırız, buyrun hemen gidelim"* dedim ise de, sigarasını yaktı ve: *"— Aziz dostum Nu-*

Altıncı Ordumuzun savaş bölgesi içindeki Selmanpâk yakınında, eski İran Hükümdarlarından Dârâ'nın kışlık sarayından kalan meşhur Tak-ı Kisrâ.

rettin Efendi, Arap varsa kalsın, Türkleri al götür; ben gitmiyeceğim; Osmanlıya hizmetim buraya kadardır" dedi. Elimi sıkmadan, vedalaşmadan, oynıyarak, zıplıyarak yanımızdan kaçıp gitti. Şaştık. Bizbize kalmıştık. Hemen 21 silâhlı Türk arkadaşı emrime alarak Hille'den en son ayrılan fedâiler olduk. Nehir boyundan gidiyorduk. Bizden önce giden şahturlardan öldü diye bırakılan iki Türk askerinden birinin ölmediğini ve yattığı yerden yalvardığını gördük. Çok üzüldük. Ne çare ki, teselliden başka bir şey yapamadık. Yolda eli destili yaşlı bir kadına rasladık ve gördüğümüzü anlattık. Kadının ağlıyarak yardıma gittiğini gördük. Ah... Arapların erkekleri de kadınları gibi duygulu olsaydı, İngilizler ilerliyebilir miydi?..

Müfrezemde güvendiğim Kilis'li Yahya Çavuş, Kastamonulu Şükrü Çavuş, İnebolu'lu Mesedden Mustafa çavuş idi. Bunlarla Çanakkale savaşında da beraberdik. Dicle nehrini sağımıza alarak avcı kolu hal'nde emniyetle bir buçuk saat yürümüştük ki, ilerden silâh sesleri ve acı acı bağrışmalar işittik.

Yüzlerce Arabın bizden önce giden şahturları basarak yağma ettiklerini, Asya Bölüğü ile çarpıştıklarını ve esir aldıklarının bileklerini kestiklerini, içlerinden kurtularak bize katılan bir Kazanlı askerden öğrenince, bu baskının bizim de başımıza geleceğini düşünerek hazırlandım ve süngü taktırarak hepsine ayrı ayrı, hiç bir köye, eve, çadıra uğramamalarını, her hangi bir Arabı yanlarına sokmamalarını, avcı kolu halinde kulakları bende, parmakları tetikte, etrafı gözetliyerek yürümelerini ve kumandama dikkat etmelerini emrettim.

Gelecek sayıda

- **GÖRDÜĞÜMÜZ FECİ MANZARA.**
- **ŞEHİTLER ARASINDA SAYIM.**
- **SUSUZLUK.**
- **ARAP GELENEKLERİNE GÖRE DEHALET.**

İkinci Meşrutiyetten Günümüze Kadar :

SİYASÎ CİNAYETLER

31 Mart hadisesinin masum şehidi :

Âsârı Tevfik süvarisi Ali Kabulî Beyi Sultan Hamid'in gözleri önünde nasıl öldürdüler ?

YAZAN : CEMAL KUTAY

İşte Ali Kabulî Bey... Gözleri dönenlerin nasıl canavarlaşacağının daima hatırlanacak örneklerinden birisi...

HAVA BULANDIRILIYOR

İkinci Meşrutiyet ilân edileli ancak dokuz ay olmuştu. Mebusan Meclisi toplanmış, rejim değişikliğinden mucize bekliyenler, Parlâmentonun içinde bulunduğu havadan ümidsizliğe düşmüşlerdi: Haklı bir ümidsizliğe!.. Ortada, binbir vatan davası varken bu Meclis, sayısının yarıdan çoğu Türk olmıyan ve çoğu da, ard düşüncelere sahip olduğu hakikati daha sonra vak'aların isbatında bulunan Meclisden gerçek şifa getirecek tedbirlerin çıkamıyacağı inancında idiler. Ki, bu kanaatle önce 31 Mart gericiliği oldu, sonra Halâskâr Zabitan hükûmet darbesi...

Tarihlerim'zin kısaca *"31 MART İRTİCAI"* dedikleri hadise, bugünkü takvim dili ile 13 - 14 Nisan 1909 da vukua geldi. Bu, İkinci Meşrutiyetle beraber İstanbul'a Rumeli'den getirilen Avcı Taburlarının, Medrese'den politikaya atlamış olanlar tarafından *"Şeriat elden gidiyor"* sloganı ile ayaklandırılması idi!.. Fakat muhakkak olan şu idi ki, askerin arasına asıl karışanlar, kendilerine *"alaylı"* denilen ve Harbiyeden çıkmadıkları için tasfiye edilen askerlik bilgisinin mertebelerinden geçememiş zabitlerdi. *"— Şeriat isteriz.."* avâzeler'nin arkasında. Meşrutiyet'in getirdiği Batılı olma iddiasındaki düzene karşı ve iktidarı ele geçirme davasındaki Medrese kadrosu ile, hizmetlerine ve yerlerine iadelerini isteyen, sayıları hiç de az olmıyan bu zabitlerin şahsî düşünceleri vardı.

Hava, bir silâhlı ayaklanma için elverişli hâle getirilmişti. İktidarı temsil eden İttihad ve Terakki ise, böylesine tehlikeli ânları yatıştırabilmenin tecrübe ve mazisine sahip değildi. Hattâ öylece ki, şartların elverişsizliğini görenlerden bazıları, İstanbul'u terketmişler, *Meşrutiyetin beşiği* dedikleri Selânike çekilmişlerdi.

Bir taraftan Derviş Vahdetî'nin VOLKAN'I, (şeriat namına) ateşler püskürürken, öte taraftan Hasan Fehmi Beyin SERBESTÎ adlı gazetesi, hürriyet namına insanların birbirleriyle rahatça sövüştüğü, hattâ sokak ortalarında dövüştüğü şartları bile yetersiz buluyorlardı. Hadiselerden dertli olanların en büyük günahı, noksanların ve yetersizliklerin asıl kaynağına el atamamış olmaları idi. Kısacası, memleket, daha sonra yapılan rejim denemelerinin çoğunun çilesi ve illeti olan, *sokaktaki vatandaşın hazırlıksız olması* hastalığının nöbeti içindeydi ve hava, bir patlamanın ağırlığı ile bunalmıştı.

BİR CİNAYETİN ARDINDAKİ TAŞMA

Böylesine gergin sinirleri, 6 Nisan 1909 da, Galata Köprüsü üzerinde, asıl faili adalet dosyalarına hâlâ geçememiş olan bir cinayet, büyük bir ayaklanmıya yol açacak kadar coşturdu, kabında taşırdı: Serbestî gazetesi Başmuharriri Hasan Fehmi Bey, Köprü üzerinde giderken vuruldu ve kaatil tutulamadı: Gözler ve ittihamlar, İttihad ve Terakkiye çevrildi. Bu iddia boş da değildi.

Cenaze töreni, ihtilâlin ilk işaretlerinin tehlikesini taşıyordu. Sadrıazam Hüseyin Hilmi Paşa, İttihad ve Terakki'ye "çok yakın" olmakla beraber, şahsiyet ve mizâç olarak böyle bir tehlikeyi önliyecek çapta insan değildi. Bu acz, karşı tarafa daha geniş cür'et verdi: Derviş Vahdet', VOLKAN adlı gazetesine *"İttihad-ı Muhammedî Cemiyetinin naşir-i efkârıdır"* diyor, Ayasofya camiinde yüz bine yakın insanın bulunduğu mevlidler okutuyor, kurbanlar kesiyordu. Yeşil Bayraklar, İstanbul sokaklarında dolaşmıya başlamıştı. Harbiye Nazırı Rıza Paşa, Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın, Avcı taburları askerleri arasına sızan lardan şikâyetini dinlemiyordu. 7, 8, 9, 10, 11 Nisan 1909 günleri ve geceleri, İstanbulda büyük fırtınalardan evvelki ağır sessizlik vardı. Öldürülmek için ısrarla aranan ve ancak kendisine pek benziyen talihsiz ve masum Lâzikiye Mebusu Emîr Arslan Beyin o zaman Meclisin toplandığı eski Darülfünun binası'nın önünde feci şekilde parçalanmasından sonra kaçab len Hüseyin Cahid Yalçın, hatıratında şöyle demektedir: *"— Hiç bir insan, otuz bir Mart hailesi kadar bağıra bağıra ve gelişini ilân ede ede vukua gelmiş değildir. Fakat ne Hüseyin Hilmi Paşa, ne de bütün memleketin ve bilhassa İstanbul'un asayişi ile meşgul ve mes'ul bulunanlar, bu yaklaşmış tehlikenin üzerine gidebilecek kudret ve cesareti kendilerinde görmemişlerdi. Atalet ve meskenetin sebebleri daha çok ruhî idi. Nitekim memleket benzer bir çok felâketlere bu ruhî kifayetsizliğin boşluğu içinde uğradı."*

12 Nisan'ı 13 Nisan 1909 a bağlıyan gece, önlerinde sarıklıların bulunduğu asker gruplarının Ayasofya meydanında toplandıkları görülüyordu. Bu sarıklılardan çoğunun, kılık değiştirmiş "alaylı zabitler" olduğu anlaşıldı. Ellerindeki beyannameleri askere okuyanların onlara öğrettiği tek cümle şu idi:

'Şeriat istiyoruz!.."

ÖLDÜRÜLMELER, KANLI HADİSELER BAŞLIYOR

Şehir halkı sabahın çok erken saatlerinde tüfek sesleri içinde uyanmıştı. Patlamalar, hattâ ne istediği bilinmez feryatlar ve gittikçe kesafetini artıran homurtulu bağrışlar, Sultanahmet - Ayasofya meydanından geliyordu. Burası, Osmanlı Padişahlarının Topkapıda asırlarını geçird kleri mazide de, ayaklanmaların kaynağı idi: Tarih, rejimin değişmiş olduğu iddiasına rağmen bir daha tekerrür ediyordu!..

Hiç kimse, Avcı taburlarının katılacağı bir gerici ayaklanmayı hatırına getirmiyordu. Çünkü bu kuvvetler, Rumeliden, *Meşrutiyeti muhtemel tehlikelere karşı korumak* için getirilmişlerdi. Dükkânlar kapalı idi. Çoğu ne olduğunu anlamak merakında olan halk, Ayasofya meydanına doğru akıyordu.

Hareket Ordusu İstanbul'u ayaklananlardan kurtarmış, suçlular Divan-ı Harbe verilmişlerdir. Yirmiye yakın idam kararı verilmiştir. İşte ilk asılanlardan üçünün Galata köprüsünün Eminönü başındaki sehpaları.

Meydanda duyulan sesler, bir tek cümleye sıkıştırılmıştı: *"— Şeriat isteriz!.."* Taşkışla ve Taksim kışlaları boşalmıştı. Üç kişinin asker kalabalığı içinde dolaştığı, onlara emredecek durumda oldukları anlaşılan kişilerin kulaklarına emirler verdikleri görülüyordu: Bunlar, Hamdi Çavuş, kamacı ustası Arif, Bölükemini Mehmet idiler. Mebusan Meclisine toplanan mebuslara giden "askerî heyet" içinde, ya Hoca, ya Nefer kılığına girmiş "alaylı zabitler" olduğu anlaşıldı. Bunların istekleri şunlardı: 1) Hükûmetin çekilmesi, 2) Bir kısım mebusların uzaklaştırılması, mahkemeye verilmesi, ve bazılarının kendilerine teslimi, 3) Şeriat hükümlerinin tamamen tatbiki, 4) Alaylı zabitlerin hizmetlerine iadesi.

Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi: *"— Şeriat hükümlerinden tatbik edilmiyen nedir?"* diye sormuş, kılığını değiştirdiği anlaşılan bir alaylı zabit şu cevabı vermişti: *"— Bak, Hoca Efendi, bu talimatnameler Almanca'dan tercüme edilmiş..."*

İsyan, böyle bir ruh taşıyordu.

Kısa zaman sonra, şahsî tecavüzler, öldürmeler başladı: Mebusan Meclisi Reisi Ömer Rıza Beye benzediği için Adliye Nazırı Nazım Paşa, Hüseyin Cahid Bey'e benzediği için Lâzikiye Mebusu Emir Arslan Beyler fecî vaziyette öldürüldüler. Ele geçen, bilhassa genç "mektepli" zabitler ya öldürülüyor veya ölüm haline getiriliyordu. Hiçbir şeyden haberi olmıyan genç bir Erkân-ı Harp yüzbaşısının köprü üstünde öldürülmüş, yerde kalan cenazesini iki gün, kimseler almıya cesaret edememişti: Ağzı köpüklü, cehalet ve taassubla yuğurulmuş bir kin, böylesine ayaklanmalara çoook sahne olmuş İstanbul sokaklarında kol gezmiye başlamıştı.

BİR BAHRİYE ZABİTİ ABDÜLHAMİD'in GÖZLERİ ÖNÜNDE PARÇALANIYOR

Ertesi sabah, ayaklanma Donanmaya da sirayet etti. Asiler, önce, daha sonra Hamidiye hareketi ile Balkan Harbinin facialarına bir teselli havası geti-

Ali Kabulî Beyi kurtarmak için didinen ve bu uğurda yaralanan iki sadık bahriyeli: Şûray-ı Bahriye Çavuşlarından Niyazioğlu Mehmet ve Mustafaoğlu Cemal.

rebilmiş Rauf Kaptanı *(rahmetli Hüseyin Rauf Orbay)* aradılar, bulamadılar. O sırada kulakdan kulağa bir fısıltı dolaştı:

"— Âsâr-ı Tevfik korveti, Yıldız Sarayını topa tutarak yıkacak ve Sultan Hamid'i öldürecekmiş..."

O geceyi gemisinde geçirmiş olan Âsâr-ı Tevfik gemisinin süvarisi Ali Kabulî Bey, faziletli, vatanperver, münevver bir bahriye zabiti idi. Vak'ayı haber aldığı zaman, maiyetindeki efrada nasihat etmiş, meşrû hükûmete karşı ayaklanmanın Allah ve kanun huzurundaki mes'uliyetini anlatmıştı. Efrad ikiye ayrılmıştı: Bir kısmı, namaz vakti kendilerine tâlim yaptırdığı için *"bu dinsiz ve gâvur"* kumandanın Padişaha sû'kasd yapabileceğini haykırıyorlar, bir kısmı, kumandanlarının önüne geçerek onu savunuyorlardı. Coşan ve çığırından çıkan kin tuğyanı, bu vefakâr kadroyu saf dışı etmiş, Ali Kabulî Beyi yakalamış, binbir hakaret içinde:

"—Seni topa tutacağın Yıldız'a götürüp Padişahımızın önünde parçalıyacağız. Ancak o seni affeder... diye haykırarak sürüklemiye başlamışlardı. Aralarına düşen ve sayısı binleri aşan kalabalık, Beşiktaş'dan Yıldız'a yönelmiş ve Büyük Mabeyn önlerine kadar gelmişti. Vak'ayı önceden bildiği, fakat netice alınıncaya kadar tarafsız kaldığı bir tarih hakikatı olan Sultan Hamid, Başkâtibi Ali Cevad Bey vasıtasıyla asîlere ne istediklerini sordurmuş, Padişahın kendilerine görünmesini istiyenler, yüzü gözü kan içinde bedbaht zabiti iteliyerek öne sürmüşler:

"— Padişahımızın Sarayını topa tutacak hain işte budur. Kendisini velinimetimizin huzurunda pâreliyeceğiz. Mübarek yüzünü bize göstersinler..."

Ali Cevad Bey, asîlerin bu sözlerini Padişaha arzetmiş, Sultan Hamid askere görünüp görünmemekte tereddüt etmişti. Saray önlerinde, havaya kurşun sıkılmıya başlanması üzerine, Padişah şahneşînin önüne gelmiş, ne haykırdığı bilinmeyen askere eliyle işaret etmişti. İşte facia bu sırada vukua geldi: Sultan Hamid'in eliyle dağılın diye verdiğini daha sonra söylediği işareti, isyancılar, *"— Parçalayın..."* mânasına almışlardı: Merd, faziletli, vatanperver, münevver bir deniz zabiti olduğu, sicilinde de, kendisini tanıyanların tasdikinde de, bütün meslek hayatı boyunca da bir hakikat olan Ali Kabulî Bey, süngü ve dipçik darbeleri önünde vahşice paralandı. Bu facianın Sultan Hamid'in gözleri önünde cereyan ettiği, aksi asla iddia edilememiş olan acı gerçektir.

İkinci Mabeyinci Nuri Paşa facianın böylece cereyanını anlatırken, şu ihtimali de söylemek cesaretini gösterir : *"— Eğer Şevketmeâb, asîlerin elebaşlarını huzurlarına kabul ve Ali Kabulî Beyin kendisine teslimini irade etmiş olsa idi vak'a-ı müessifenin vuku bulmaması muhtemeldi."*

Ali Kabulî Beyin hüviyetini kaybetmiş olan cenazesi, ancak, ertesi gün facianın vuku bulduğu yerden alınmış, sandukaya konulmuş, fakat Hareket Ordusu İstanbul'a girinciye kadar Yıldız'ın o tarihte metruk eski mutfak binalarından birisinde muhafaza edilmişti.

POTEMKİN ZIRHLISININ İSYANI VE SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD

— 3 —

YAZAN : A. CEMALETTİN SARAÇOĞLU

★★★

ÇIKAN KISMIN ÖZETİ

Japonya İmparatorluğuna karşı 1904 yılında giriştiği savaştan 1905 yılında Baltık filosu ile Uzak Doğu sularındaki bütün deniz kuvvetlerini kaybetmiş bir halde çıkan Çarlık Rusyasında mağlûbiyetin tepkisi ile halk tabakaları ayaklanmıştı. Nihayet 14 Haziran 1905 de Karadeniz donanmasının en yeni zırhlısı "Kniaz Potemkin" in mürettebatı da isyan etmiş, subaylar öldürülmüş, geminin kumandasını mürettebattan Matiuçenko adında bir başçavuş alarak korsan gemisi olarak denize açılmıştı.

Bu kanlı olayları "Potemkin" in gedikli onbaşılarından biri, başından sonuna kadar yaşamış ve gördüklerini günü gününe not alarak yayınlamıştır. İki sayıdır yayınladığımız bu hatıraları neşre devam ediyoruz.

★★★

İHTİLÂLCİLER ARASINDA GEÇİMSİZLİK BAŞLIYOR

19 Haziran (2 Temmuz 1905) — Az daha "Pobiedonoçef" zırhlısiyle dövüşecektik; çünkü bu gemideki bahriyelilerin çoğunluğu isyan aleyhtarı imişler, bu yüzden de gemilerini Odesa limanına sokup, resmî makamlara teslim ettiler.

Bu durum karşısında, Matiuçenko, arkadaşımız "Pobiedonoçef" e ateş açılmasını bile teklif ettiyse de bizimkiler buna yanaşmadılar. Bunun üzerine, Matiuçenko da öfkeli bir tavırla:

"— Madem ki, bizden ayrılmak istiyorlar, bırakalım, ne halleri varsa görsünler, diye haykırdı; esir olmakta, köle olmakta ısrar edenleri zorla hürriyetlerine kavuşturmak mümkün olamıyor!.."

İhtilâli idare edenler, subaylar salonunda toplanıp, gemiyi Romanya'nın Köstence limanına sevketmeyi kararlaştırdılar.

Şimdi Köstence rotasında yol alıyoruz.

Bu sabah, yolumuzun üzerinde rastladığımız bir buhar gemisinden kömür istedik. Attığımız kuru sıkı toptan korkan vapur, kömürünün yarısını bize devretti.

Odesa'dan ayrılmazdan evvel, Matiuçenko, liman makamlarına hitap eden ihtilâlci bir beyanname tevdi etti ama, bu beyannamenin muhtevasını öğrenemedik.

20 Haziran (3 Temmuz 1905) — Romanya resmî makamları teslim olduğumuz takdirde, bizi ağırlıyacaklarını söylediler ve teslim olmayınca da erzak ve yakıt vermiyeceklerini bildirdiler. Matiuçenko, Romen subaylarına, teslim olduğumuz takdirde, ihtilâlcilerin Rusyaya iade edilip edilmiyeceklerini sordu. Onlar da askerî şerefleri ve namusları üzerine söz vererek teslim olunmıyacaklarını bildirdiler. Lâkin Matiuçenko, bir tuzaktan çekindiği için, teslim olmak istemedi ve Köstenceye de bir ihtilâlci beyanname bırakıldıktan sonra, "Potemkin" yeniden denize açıldı. Buraya bırakılan beyannamenin de muhteviyatını öğrenemedim.

Artık uçsuz, bucaksız denizde seyredip duruyoruz. Hedefimiz neresidir? Gayemiz nedir? Bunu kimseciklerin bildiği yok. Belki de bu soruya Matiuçenko dahi kesin bir cevap bulup verecek durumda değil. Bakalım kanlı cinayetler pahasına elde edilmiş olan zoraki hürriyetimiz, daha kaç gün, hattâ kaç saat sürecek?..

Acaba hakkımızda neler diyorlar? Karadenizde subaysız, gayesiz, hedefsiz dolaşan bu koca zırhlı hakkında kim bilir neler düşünüyorlar? Kaçıkların ida-

resinde gezip dolaşan, dümen başında çılgınların bulunduğu bu hayalet gemi etrafında ne efsaneler uydurulmaz ki... Bize iltihak etmiş olan 267 numaralı torpidobat da kör yeder gibi, provamızda seyir ediyorlar, bize yol gösteriyor.

İHTİLÂLCİLERİN FECİ DURUMU

21 Haziran (4 Temmuz 1905) — Artık gemide uyku, yemek, içmek hepimize haram oldu. Herkes gizli gizli birbirini kontrol ediyor; en yakın arkadaşlar bile birbirlerinden şüpheleniyorlar. Matiuçenko taraftarları ile aleyhtarları arasında bir patırtı çıkması her an bekleniyor.

Bu sabah güvertede dolaşırken bir kenarda kanlı bir parmak gördüm, dehşetten tüylerim ürperdi. Kesik parmakta altın bir nişan yüzüğü vardı. Bu nişan yüzüğün eşini parmağında taşıyan genç kız acaba şu saatte nerededir, ne yapıyordur? Herhalde nişanlısını, yahut kocasını bir daha dünya gözü ile görmeyeceği için kanlı göz yaşları döksün bu zavallıcık... Zira kocası, yahut da nişanlısı bu korkunç ihtilâlin sayısız kurbanlarından biri olmuş, öldürülmüştür.

22 Haziran (5 Temmuz 1905) — Kamaralardan birinde bu hâtıraları not ederken Matiuçenko içeri girip bana doğru ilerledi :

"— Hatıralarını yazıyorsun; inkâra kalkışma; bunu biliyorum. Şimdi beni iyi dinle de hatıralarına şu satırları da yaz dedi: Ben Matiuçenko'nun ağladığını ve hürriyetin elzem olduğunu gördüm. Cahil bir kafaya sokmanın, yalçın kayalardan bir dağa tünel açmaktan daha zor, daha meşakkatli bir iş olduğunu söylediğini kulaklarım ile işittim... Unutma bunları yazmayı, sakın unutma!.."

Arkama dönüp baktım, Matiuçenko gerçekten ağlıyordu.

23 Haziran (6 Temmuz 1905) — Dün gece geç vakit Teodosya'ya varmıştık. Sabahleyin erkenden bir sandal sahilden bize doğru yaklaşmaya başladı. Teknede Liman Reisi, bir hekim, bir de gazeteci vardı.

Doktor hasta bir kaç bahriyeliyi tedavi etti. Liman reisi de ne istediğimizi sordu. Matiuçenko da şu cevabı verdi:

"— Patates, et, dört canlı sığır ve kömür."

Bu istek karşısında liman reisi:

"— Bakalım ne yapabiliriz? Hele bir düşünelim" dedi.

Bir saat sonra liman reisinin cevabını öğrenmek üzere Matiuçenko kasabaya bir filika gönderdi. Lâkin filika sahile yaklaşınca, kazak askerleri filikaya ateş etmeye başlamışlar, teknedeki arkadaşlarımızdan Nikişkin, İvanof, İvanoviç'i öldürdükten başka yedi bahriyeliyi de yaralamışlar.

Matiuçenko bu kahbeliğin intikamını almak için Teodosya'nın topa tutulmasını emretti ise de mürettebat itaat etmedi. Saat onbirde de Köstenceye gidip zırhlının teslimi müzakerelerine başlamak üzere limandan uzaklaştık. Bunu Pogosnetz söyledi, amma ne dereceye kadar doğrudur bilemem.

Acaba yolda bizi top ateşi ile karşılayacak bir Rus zırhlı fırkasına rastlamayacak mıyız?

Büyük Allahımız hepimizi korusun, zira işimiz gerçekten Allaha kalmıştır.

ASİLER NİHAYET TESLİM OLUYORLAR

24 Haziran (7 Temmuz 1905) — Bu gece gemide yine dövüş oldu: Matiuçenko taraftarları ile aleyhdarları birbirlerine girdiler. Bu durum karşısında ne yapacağını şaşırmış gibi öteye beriye koşan Matiuçenko, bir taraftan hüngür hüngür ağlamaya, bir taraftan da *"böyle heriflerle ne yapılabilir ki..."* diye söylenip duruyordu.

25 Haziran (8 Temmuz 1905) — Artık herşey bitti. İşte Romanya topraklarındayız. Potemkin'den çıktık. Acaba Matiuçenko'nun istediği bu mu idi?

Dün gece Köstence limanına girmiştik; liman reisi gemiye gelmiş, teslim şartları müzakere edilmeye hemen başlanmıştı. Pakovski adlı bir Bulgar doktoru da aramıza karışmış, bize teslim olmamızı tavsiye etmeye başlamıştı. Onun yeminle verdiği sözlere bakılırsa Rusyaya teslim edilmeyecek imişiz.

Nihayet Matiuçenko kararını verdi:

"— Pekâlâ, teslim oluyoruz işte" dedi.

Bu karar üzerine eşyalarımızı paket edip karaya çıkmaklığımız emredildi.

Potemkin'in isyan eden kadrosundan bir grup

Güvertede toplandığımız vakit halk bizi çılgınca alkışlamaya başladı.

Neyimizi böyle alkışlıyorlardı yarab?

Karaya ayak basmamızdan bir saat sonra Pogoisnetz hepimize seksener frank dağıttı. Bu para bizlere üniformalarımız mukabilinde veriliyordu. Bir manav da beni çırak olarak yanına aldı. Yemem, içmem, yatacak yerim dükkân sahibine aitti. Fazla olarak günde üç frank da yevmiye alacaktım.

27 Haziran (10 Temmuz 1905) — Biraz evvel Potemkin'in Köstence limanından uzaklaşıp gittiğini ve biraz sonra da gözden kaybolduğunu gördüm. Bana öyle geldi ki, vatanım, sevgili yurdum, bir daha avdet etmemek üzere, ebediyen uzaklaşıyordu. Bol bol ağladım, ağladım...

30 Haziran (10 Temmuz 1905) — Bugün Mat'uçenko İsviçreye, Cenevreye gitmek üzere Köstenceden ayrıldı. Belki de Fransa'ya gidecek. Acaba ben de bu hürriyet ülkesine gidebilmek için ne yapsam, ne etsem? Param yok, ebeveynim para gönderecek olsa bile mutlaka hudutta bu parayı tutarlar, bana ulaşmasına mani olurlar. Demek oluyor ki, bu yabancı topraklarda, şu gurbet diyarında kut-lâ-yemut yaşamak zorunda kalacağım.

Benim güzel, zavallı Potemkin'im. Senin kurtlu etin meğer ne güzel, ne tatlı bir nimet imiş."

★ ★ ★

İşte Çarlık Rusyasının Karadeniz donanmasına mensup Kniaz Potemkin'in isyanı macerası bundan ibarettir. Bundan sonraki olayların daha esaslı bir şekilde anlaşılması, bu ihtilâlin Rusya Çarından ziyade, vehimli Osmanlı Padişahı İkinci Abdülhamid üzerinde yaratmış olduğunu yıkıcı tesirlerin derecesin'n daha iyi kavranması için, âsi zırhlının eli kalem tutan gedikli onbaşılarından birinin günü gününe tutmuş olduğu notlardan iktibasla olayları kısaca anlatmış oldum.

Netice itibarile yabancı bir devlet bahriyesine mensup bir harp gemisinde patlak vermiş, on gün içinde âsi zırhlının teslim olması ile sona ermiş bu kanlı isyan olayının bizde, Osmanlı bahriyesinde yarattığı tepki ve bilhassa vehimli, bütün kaygusu hayatı ile taç ve tahtının korunması olan İkinci Abdülhamid'in hasta dimağında husule ge-

tirdiği telâş ile başvurulan çocukca, hattâ gülünç tedbirlerden bahis sırası artık gelmiş bulunuyor.

Şimdiye kadar kısmen gizli kalmış bir takım olayları, o zamanın ilgili makamları ile, ünlü hafiye paşaları ile Mabeyn, yani Yıldız Sarayı arasında geçen resmî şifreli ve şifresiz muharebelerini ibret nazarlarımıza sunarken o devirdeki Osmanlı bahriyesinin durumunu aydınlatacak bir sürü gizli belgeleri ortaya atmak suretiyle denizcilik ve gemicilik tarihimize de, karınca kaderince fehvasınca, önemli bir hizmette bulunmuş olacağıma da inanıyorum.

Bakın *Moskof Potemkin Zırhlısının* isyanı Yıldız Sarayının vehimli müstebidi üzerinde ne tesirler yaratmıştır ve onu ne gibi gülünç tedbirlere, çocukca çarelere baş vurmaya sevketmiştir?

PADİŞAH İSYAN HABERİNİ NASIL DUYDU ?

Odesa limanında Kniaz Potemkin Moskof zırhlısının isyanı haberini Yıldız Sarayına ulaştıran ilk haberci, saltanat-ı Osmaniyenin Sen-Petersburg Sefir-i kebiri oldu.

O devirde İmparatorluğun menfaatlerinden ziyade müstebit Abdülhamid'in şahsı ile ilgili meselelerle ilgilenmek en başta gelen vazifelerinden sayılan bütün büyük küçük Elçiler gibi, Rusyadaki Osmanlı Sefiri, Petersburg'dan Yıldız Sarayı Başkâtipliğine (doğrudan doğruya Padişaha hitabetmek caiz olmadığından İkinci Abdülhamid'e bildirilecek bütün hususlar Padişahın başkâtibi Tahsin Paşa merhum vasıtası ile yapılırdı. Gereken cevaplar da yine o makamdan, yahut da Şifre Dairesi Reisi Asım Beyden alınırdı) şu şifreyi çekmişti:

Başkitabet-i celileye:

14 Haziran 1321 (27 Haziran 1905)

Sivastopol'da Bahriye ve Berriye askerleri ile limanda bulunan eski Potemkin ve diğer bir zırhlı mürettebatı ittifak ederek isyan ettikleri, kale ve donanma kumandanları ile zabitanın çoğunu ve şümendöferleri katettikleri (yani kestikleri) ve kendileri üzerine gelecek askere karşı durmak üzre lâzımgelen mevkileri tuttukları havadisi burada devran etmekte olduğunun hakipay-i kerem ihtiyay-ı cenab-ı Hilâfetpenahiye arz ve iblâğı müsterhamdır olbabda...

Sefir: Hüsnü

Dikkat buyuruluyor mu? Abdülhamid'in Rusya Çarı nezdindeki büyükelçisi, efendisinin vehmini bildiği için, isyanı haber vermekle beraber, isyan eden Potemkin zırhlısının o sıralarda Rusyanın Karadeniz Donanmasının en yeni, en kuvvetli, en modern bir harp vahidi olmasına rağmen, eski olarak vasıflandırmakta, bu suretle Padişahının endişelerini kısmen olsun hafifletmeye uğraşmaktadır amma, bir taraftan da isyan eden harp gemisinin bir değil, iki tane olduğunu bildirmektedir ki, bunun da gerçeğe uymadığını, ihtilâl olaylarını günü gününe evvel takib etmiş olduğumuz için bunun yanlış ve uydurma olduğunu, zira Pobiedonoçef zırhlısının ihtilâle bir kaç gün sonra katılmış bulunduğunu biliyoruz. Bu itibarla iki zırhlının birden isyan ettiği ya Rus payitahtında yanlış duyulmuş, yahut da sefir paşa hazretleri bunu kendiliğinden uydurup memuriyetine, dolayısı ile de şahsına daha fazla bir önem verdirmek gayesini gütmüştür.

Bu ihtimallerin o devirde her ikisinin de varit olabileceğini kaydedip geçelim. Olayları takibe devam edelim:

YILDIZ SARAYINDA TELAŞ BAŞLIYOR

Bir harp gemisinde isyan!.. Hattâ bir tane değil, iki zırhlıda ihtilâl görülmesi!..

Fazla olarak subaylarını kesip denize atacak kadar işi azıtan ihtilâlciler... Hem de nerede? Karadenizde... Yani Saray-ı Hümayunun, Mabeyn-i Mülükânenin burnu dibinde denecek kadar komşu bir ülkede...

Aman Allahım? Sakın âsi Moskof zırhlısı Karadeniz boğazını geçip Türk sularına da gelmeye kalkışmasın...

Ya bu korkulu rüya gerçekleşir de âsi Moskof harp gemileri Osmanlı sularına gelip Halicin durgun sularında yavaş yavaş çürüyen ve harp gemilerinden ziyade yosunlu gövdeleri, tütmez bacaları ile birer zerzavat dubasına dönmüş donanmay-ı hümayunu da isyana, ihti-

lâle sürükleyecek olurlarsa... Artık vehimli İkinci Abdülhamid'in zihni muttasıl bu kötü ihtimallerle bulanıp durmaktadır. Şevketli amcası Abdülaziz Hanın tahtından indirilmesinde, Dolmabahçe Sarayını denizden abluka etmek suretiyle başlıca rollerden birini oynadığını sandığı Osmanlı Zırhlı Donanmasını Halic'in durgun sularına hapsederek, yavaş yavaş çürütüp meflûç bir hale getiren Padişah korktuğuna uğrayacağını vehmediyordu. İsyan, bir Moskof, binaenaleyh yabancı bir zırhlıda patlak verdiğine göre, bu işin öyle selâm-ı şahanelerle, bol nişan ve atiyye-i seniyyelerle önlenmesine de imkân tasavvur edilemezdi. O, bu vehmi uğuruna öz deniz kuvvetini yok etmekten çekinmemişti amma, komşu bir devletin bir zırhlısında baş göstermiş bir kanlı ayaklanmayı nasıl bertaraf edebilirdi?

Diğer taraftan zihnen hasta efendilerinin marazi ruh haletini iyi bilen, bu çocukca vehimden de göze girmek, yaranmak, dolayısile şahsî menfaatlerini bol bol sağlamak bahislerinde şeytana külâhını ters giydirecek bir ustalıkla hareket eden bendegân-ı şahane tabii boş durmuyordu: Jurnaller, muhbir-i sadık imzalı raporlar, bu isyan ve ihtilâlin yakında donanmay-ı mehabet makrun-u hümayuna da sirayet edeceğine dair elde ettikleri delilleri hasbelsadaka arzedildiğini bildiren ihbarlar birbirini kovalıyorlardı. Öyle ki, Potemkin'in isyanı Petersburg saray-ı imparatorisinden ziyade Yıldız Sarayını yerinden oynatmıştı.

Bir Moskof zırhlısında ihtilâl çıktığına dair Petersburg'daki Osmanlı Elçiliğinin 14 Haziran 321 (27 Haziran 905) tarihli şifresine Yıldız Sarayı şu şifreyi göndermek suretiyle artık uzayıp gidecek, şifreli şifresiz bir muharebe zincirinin ilk halkasını perçinlemiş oldu:

Petersburg sefaretine:

16 Haziran 321 (29 Haziran 905)

Odesada bulunan Rusya donanmasındaki askerin ihtilâl ederek zabitanı telef ettikleri ve haklarında muamele icrasına gidildiği sırada şehri topa tutacaklarını beyan ettikleri ve orada bu a h v a l d e n dolayı pek ziyade karışıklık olduğu hakkında bir rivayet devran edüb bunun ne dereceye kadar sıhhata makrun olup olmadığının ve gemilerinin nerede ve ne halde bulunduklarının tahkik ve işarı iradei seniye-i cenab-ı Padişahi icabı âlisindendir olbabda...

Serkâtib-i hazret-i şehriyari
Tahsin.

Sadece bu şifreli telgrafla Petersburg elçiliğinden gönderilmiş olan ilk haber üzerinde dikkatle durulacak, birazcık da muhakeme yürütülecek olursa, vehimli Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatı süresinde koca imparatorluğun hangi şartlar altında idare edildiği, Yıldız Sarayında hüküm süren ruh haletinin mahiyeti ve hasta Hünkâr-ı kuşatmış olan çanak yalayıcı, riyakâr, müfsit bendeğanın, karinlerinin, mabeyincilerin, hafiye güruhunun engin habaset ve şenaatleri hakkında esaslı bir fikir edinilmiş olur.

Dikkat buyuruldu ise, 27 Haziran 1905 de isyan eden Moskof harp gemisi Potemkin zırhlısıdır, yani bir tek harp vahididir. Petersburg'daki Osmanlı elçisi, Padişaha bu isyanın iki zırhlıda patlak vermiş olduğunu ihbar ediyor, yani bire bir daha katıyor. Padişah, Serkâtibi Tahsin Paşa vasıtası ile iki gün sonra verdiği talimatta ise, bütün donanmanın ihtilâl ederek zabitlerini telef ettiklerinden dem vuruluyor.

Tabiî çığ gibi yuvarlandıkça büyüyen ve önem peyda eden bu gidişten anlaşılıyor ki, ilk haberin alınmış olduğu 27 Haziran ile Başkâtibin çektiği 29 Haziran tarihli şifre arasında geçen iki gün içinde zaten vehimli ve yaradılış itibarile korkak Hünkâr, Karadenizdeki bütün Moskof donanmasının ihtilâf halinde bulunduğuna inandırılmıştır. Bundan şu mânâ çıkar ki; bu iki gün içinde kimbilir ne jurnaller birbirini kovalamış, ne dolaplar çevrilmiştir? Fakat Hünkârın vehmi arttırılmış, biçare ve komşu devletin Karadenizdeki bütün deniz kuvveti ihtilâl bayrağını çekip subaylarını öldürdükleri telkin olunmuştur? *(Devam ediyor)*

Birinci Dünya Harbinde Cerablus'tan Fırat nehri ile yapılan nakliyattan bir görünüş

1914 - 1918 Birinci Dünya Harbinde

"Irak Cephesi„ nde Çarpışan Bir Zabitin Günlük Hatıraları

— 2 —

NİYAZİ AHMET BANOĞLU

Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesindeki askerî harekâtı anlatan bu yazı, bu harbe iştirak eden ismini dahi tesbit edemediğimiz bir Türk subaymın ilk defa neşrettiğimiz hatıralarıdır. İngilizlere esir düşerek Rangoon esir kamplarına götürülen subayımızın günlük hatıralarından Irak Cephesine dair bilmediğimiz bazı hususları tarihe mal etmek için almağa devam ediyoruz.

26 Kânunusani 1330 Pazartesi

Bugün hava güzeldi. Sabah ve akşam talimlerinden sonra sağ cenah kumandanlığı tarafından Osmancık taburu şerefine verilen ziyafette, kızartılmış kuzu pilâvı, sebze, hanım göbeği tatlısı vardı. Geceyi gayet hoş geçirdik. Düşmanla savaşmazdan önce bu gibi ziyafetlerin askerlerimizin üzerinde iyi tesiri oluyor.

27 Kânunusani 1330 Salı

Akşam taliminden sonra çarşıya gidip biraz gezerek döndüm. Yol üzerinde her gün kesilen koyun ve inek gibi hayvanların işkenbeleri açıkta bırakıldığından sinekler üşüşmüş ve kokudan geçilmez olmuştu.

30 Kânunusani 1330 Cuma

Nasiriyye'den Bağdad'a haftada bir defa posta gidip gelmektedir. İstanbul'da aileme ve anneme bir mektupla bir kart gönderdim.

Bugün çarşı pek kalabalıktı. Bir çok Kürt Mücahitleri geziyordu. Bunların en meşhurları Süleymaniyeli Hamavent-

lerdi. Cihad-ı ekber münasebetiyle af olurum ümidiyle asker kaçakları ve katiller gelmişlerdi. Kabile şeyhlerine yiyecek ve içecekleri için senet mukabilinde külliyetli altun veriliyordu. Yeni kışla meydanında toplanan ahaliye Basranın kurtarılması için tabur imamı tarafından arapça vaaz edilerek harbe teşvik edildi. Burada yiyecek ve içecek bol fakat zeytinyağı yoktu, kullanmasını da bilmiyorlardı; yalnız bir dükkânda Londra'dan getirilmiş bir şişe içinde yirmi beş dirhem zeytinyağı bulduksa da, üç kuruş istediklerinden pahalı diye almadım.

Araplar gebe hayvanları keserek sattıklarından satın alınmamasını askerlerime emrettim. Canlı kuzu 15 - 20, tavuk 3 - 4 kuruşa ve yoğurdun çanağı 60 paraya alınıyordu. Sebze yerine bir nevi iri yapraklı yeşilliği kullanıyorduk.

Akşamları tabur imamı çadırıma gelirdi. Güzel sesi ile gazel ve şarkı okuturdum. Gündüzleri karasinek, geceleri tatarcıktan uyuyamıyorduk. Çadırda karyolamın altında tarla fareleri gezerdi, deliğini kapardım, yine açarlardı.

3 Şubat 1330 Salı

Topçu doktorunun ifadesine göre, Mayıstan önce Basra'yı İngilizler'den kurtaramazsak, Basra'nın meşhur sıtma hastaliğından ölen çok olurmuş. Korkunç bataklıkları vardır.

Arasıra ajans haberleri alıyorduk. İstanbul gazeteleri elimize 45 gün sonra geçiyordu. Basra ve Korne muharebeleri hakkında yalan yanlış haberler vardı.

9 Şubat 1330 Pazartesi

Kirmanşah konsolosluğundan bildirildiğine göre, İngilizlerin Araplar vasıtasiyle kuyu sularına ve sâir şeylere zehir kattıkları cihetle dikkat olunmasını askerlerime tebliğ ettim. Sabah akşam yapılan talimler sayesinde askerlerimize güvenimiz arttı. En ziyade cephane sarfiyyatına dikkat edilerek düşmanı görmeden ve vuracağına aklı kesmeden ateş edilmemesi öğretildi.

13 Şubat 1330 Cuma

Bugün valdemden mektup aldım, çok sevindim. Askere temizlik ve silâh yoklaması yaptırdım. Cuma namazı için askere abdes aldırıp camiye gönderdim. Ben de abdest alıp gittim.

21 Şubat 1330 Cumartesi

Bugün güneş yükseldikçe esen rüzgâr şiddetini arttırdığından zuhura gelen kum fırtınasında çadırlarımız kum tabakasıyla doldu. Gökyüzüne bakılınca kum bulutundan güneş görünmüyordu. Nefes alamıyorduk. Almanyadan gelen vebâ aşısı sıra ile askerlerimizin göğüslerine şırınga edildi.

Bugün Cephe Kumandanı Süleyman Askerî Bey sedye içinde geldi. Kendisi Korne muharebesinde iki bacağından makineli tüfek kurşunu ile yaralandığından doktorların ısrarlarına rağmen hastahaneye yatmayıp vazifesi başında ölmeyi tercih etmiştir (Şehit olmuştur.)

330 kuruş kânunusani maaşını bugün alabildik.

26 Şubat 1330 Perşembe

Bizim askerlerimiz gibi Tahsin Efendinin Kürdleri de namaz kıldığından cuma gecesi zikrediyorlar. Kürdlerin çoğu Rüfai tarikatindendir. Bu akşam zikrederek coştular. Bunları seyretmek için Mürettep Alay Kumandanı ve bir çok zabitan ile efrad toplanmıştı. Kürt Dervişlerden birisi ağzına yakılmış yağlı bez alarak alev püskürdü. Ne marifettir bilmem?

13 Mart 1331 Cuma

Cepheye hareket emri aldık. Taburlarımız hareket etti. Nasıriyyeden geçerken ahali sokağa çıkarak "Lü, Lü" diye bağırarak bizi alkışladı. Nasiriyye'den Hamise'ye çöl yoluyla bir günde gidiliyormuş. Su ihtiyacımızı temin ettik. Çöde serap denilen aldatıcı güneş akisleri var. Birçok koyun ve sığır sürüleriyle develer gördük. Uzakta birtakım kuleler ve hurmalı köyler vardı. Osmancık taburu ile ikinci ve dördüncü etfaiye taburlarımız sağ cenah karargâhı olan Hamis'e nahiyesine geldiler. Halepten gelmiş bir istihkâm bölüğü de vardı. Çarşıya gittim. Birkaç kuyumcu dükkânı vardır. Bunlar Sâibî mezhebindendir. Hazreti Yahyayı Pey-

gamber tanırlar. Nüfusları az olup on bir kasabada otururlarmış hepsi de sakallıdır. Kadınlarının sattığı yoğurtlar çok güzeldir. Hamise'de Uceymi Bey'in emlâk ve arazileri vardır. Buraları çok bataklık olduğundan mikrop yuvasıdır. En tehlikeli sıtma hastalığının burada olduğu söylenmektedir.

21 MART 1331 Cumartesi

Bugün işittiğimiz bir habere göre, mücahitler Basra ile Şuaybe arasına girerek İngilizlerden seksen kayık erzak iğtinam etmişler, muhafızlarını öldürmüşler.

Likida denilen evsiz ve su kenarında bir konak mahalli olduğundan buraya gelinciye kadar havaya kalkan pudra tozundan birbirimizi tanıyamaz hâle geldik. Askerlerimizde hastalıktan geri kalanlar çoğaldı. Konak yerine gelindi.

22 Mart 1331 Pazar

Geri kalan hastalarımız henüz gelmediğinden hastaları bulup getirmek üzere geriye atlı polisler gönderdim. Uzakta ve gideceğimiz konak istikametinde dumanı tüten bir vapur görülüyordu. Bu vapur bir mahalli bombardıman ediyordu. Hemen yola çıktık. Dalgalı araziden gidiyorduk. Kumandan Süleyman Askerî Bey otomobille geldi, önünden selâm vererek geçtik. Sıcak bastırdığından her saatte bir askere mola veriyorduk. Gündüz yürüyüşü olduğundan güneş tepemizde kavrıyor, susuzluğa karşı sakalarımız kâfi gelmiyordu. Efradın sırtındaki yük 25 kilo olduğundan çok yorulmuşlardı. Akşama doğru hava serinleyince askerlerimiz şarkı ve türkü söylemeğe başladılar. Maneviyatlarını arttırmak için Arapça dualar okutuyorduk. Kürt mücahitleri Allaha zikrediyorlardı, çünkü cepheye yaklaşıyorduk. Bu manevî bağlılıktan dolayı ağlıyacak hale geliyordum. Karanlık basmıştı, elân yolumuza devam ediyorduk. Sol ilerimizdeki düşmanın bizi gördüğünü, üzerimize tuttuğu projektörden anladık. Gece Necişe denilen konak mahalline geldik. İlk işimiz, susuz kalan askerlere bir buçuk saatlik yerden su getirtmek oldu. Suya gidenler düşman gambotu tarafından top ateşine tutulduklarını söylediler.

Bizden önce gelen Irak alayının olduğu yere top gülleleri düşmeğe başlayınca kaçıştıklarını ve develerle devecilerin dağıldıklarını gördük. Dağılanlar güçlükle toplanarak, bir saat mesafedeki ordugâhıma gelebildiler. Erzak deposu bombardıman edilmiş, başkaca bir zarar vermemişti. Yalnız Irak Alayı Taburları eşya ve çadırlarını terkederek çöle doğru kaçtıklarından, sağ cenah kumandanı tarafından fena halde tekdir edildiklerini öğrendik.

Bulunduğumuz yerde fazlaca çekirge vardı ve zarar veriyordu. Düşman ise erzak depolarımızı bombardımana devam ediyordu. Ordugâhımız bereket versin düşman tarafından görülmemekte idi.

24 Mart 1331 Salı

Sabahleyin çay ve kahvelerimizi içtikten sonra askerin su ihtiyacını gidermek için sakaları suya gönderdik. İki günlük ekmek için tekrar un dağıttık. Fakat yeteri kadar su bulamıyorduk.

Bugün düşman gambotu ateş etmedi. Sular geldi ve askere dağıtıldı. Alay kumandanı gelerek:

"— Şu gambotu görüyorsunuz ya.. Bize su aldırmıyor, bizi rahatsız ediyor. Buna bu gece hücum ederek zaptedecek gönüllü fedailer isimlerini yazdırsın.." emrini verdi.

Bölüklerden epeyce asker ismini yazdırdı. Zabitlerden dördüncü yüzbaşı gönüllü yazıldı. Ben hayret içinde idim. Çünkü kıyı ile gambot arasında bir saatlik mesafe vardı. Etrafı sazlık, bataklıktı. Her an yaban domuzlarının hücumuna uğranılabilirdi.

Yüzme bilenlerden on kişiyi ayırdılar. Osmancık Taburundan Yahya Beyle Alay kumandanı da beraber gittiler. Kulağımız kirişte idi.

25 Mart 1331 Çarşamba

Sabahleyin erken kalkınca, gece gidenlerin yolu şaşırdıklarından sabaha kadar dolaşarak hiçbir iş görmeden geri döndüklerini öğrendik. Hareket emri verildiğinden esen şiddetli kum fırtınasına rağmen yolumuza devam ettik.

İngiliz kuvvetleri Fırat nehri boyunca askerî hazırlıklarla meşgul oluyorlardı...

İkindiye doğru konak yerine geldik. Çadırlar kurduk ve evvelce kazılmış kuyuların tuzlu ve pis sularını içtik. Arazi kükürtlü ve volkanik idi.

Gece yakaladığımız bir Arap casusun ifadesine göre düşmanın yalnız Şuaybeden 13.000 kilo ekmek getirdiğini ve birçok seri ateşli toplarla mitralyozlara sahip olduğunu öğrendik.

26 Mart 1331 Perşembe

Sabahleyin erkenden hareket ettik. Arazi çöl, pis kokulu idi. Göçebe Arapların çadırları gözüküyordu. Araplar bize hain hain bakıyorlardı. Konak yeri olan Nahle'ye yaklaşmıştık ki, bizim için gelen kıtalar ve mücahitlerle karşılaştık ve onları selâmlıyarak geçtik. Burası su kenarı bir yerdi ve köy falan yoktu. Sakaların getirdiği su gene tozlu idi. Düşmanın birkaç gün önce buraları bombardıman ettiğini öğrendik.

Aldatıcı propagandalar şöyle idi:

"Eğer aşiretlere iki top verilse askerlerimizin buraya gelmesine hacet kalmadan korkak İngilizleri kaçırmak işten bile değilmiş. Burada bulunan yerli aşiretler, Uceymi ve Falih Beylerle maiyetleri, Necef şeyhi ve diğer şeyhlerle Kürt aşiretleri, Ziya Beyin maiyetindeki Kürt süvari ve piyadeleri.."

Askerlerimiz ise, Musul Fırkası, Irak Alayı (bunlar Araptır), Mürettep Alay, Etfaiye Topçu Taburu, Obüs Takımı, Seyyar Sıhhiye Bölüğü ve Nakliye kolundan ibarettir. İleri karakol hattı her yirmi dört saatte bir değişiyordu.

Gece, Arapların bölüğümden bir askerin para ve silâhını alarak öldüreceklerini öğrendim.

28 Mart 1331 Cumartesi

Bütün aşiret ve kıtalarımız gece saat ikide ileri hatta hareket ettik. Yirmi kilometre ileride bir ormana girmemiz lâzımgelirken kılavuzumuzun yanlışlığı yüzünden düşmanın görebileceği bir yere geldik. Eğer düşman uyanık olsaydı kıtalarımızı yorgun bir halde iken perişan ederdi. Halbuki düşman elindeki mükemmel silâhlarla bulunduğu yeri savunmaya karar vermiş. Gece, uzakta birçok lüks lâmbalarının ışıkları göze çarpıyordu. Nihayet Mürettep alayımızla ormanın içine girerek çadır kurduk. Suları tatlı idi. Çölün ortasında böyle güzel bir ormanın bulunmasından hayret ettik. Buranın kavunu dünyanın en lezzetli kavunu imiş. Hıyar, domates ve meyvaları çok bolmuş.

(Sonu gelecek sayımızda)

TÜRK ANA VATAN'ında SAHTE BİR DERVİŞ

Tam yüz sene önce, Orta - Asya'da İngiliz - Rus nüfuz mücadelesinin ibret ve merak dolu sahneleri

Tûşebâz Medresesinin avlusu Harzem'in insanlarıyla dolup boşalıyordu...

— 9 —

ŞÜKRULLAH BEYİN YANINDA

O mel'un Afganlı'nın zulmü ve merhametsizliği meşhur olan aslen İranlı, Hiyve Dahiliye nazırına - ki, kendisine Mehter diyorlar... - beni şikâyet ve siayet etmesinden endişe ediyordum. Bunun için Osmanlı Hükûmetinin Tahran Sefiri Haydar Efendi Hazretlerinin bana bir tavsiye mektubu verdiği ve aslen Osmanlı olup, tarikat pîrlerinin hayatı üzerinde dinî tetkikler yapmak için on sene evvel gelip Hiyveye yerleşen Şükrüllah Beyi ziyaret etmek istedim. İndiğimiz Handan arkadaşlarımdan ayrılıp, Şükrullah Beyin yerleştiği Mehmet Emin Han medresesine gittim. Burasını, İranlı bir mimar çok güzel bir mimarî üslûbu ve tarzı ile inşa etmişti. Diyebilirim ki, Hiyvenin Han Sarayından sonra en güzel binası idi.

Şükrullah Beye, İstanbuldan Bir Osmanlı misafirinin geldiği haberini gönderdiğim zaman, heyecan içinde idim. Acaba bu zat, benim Hariciye Nazırı Âlî Paşanın konağında gördüğüm zat mı idi? Yanına iletilince bu düşüncemin doğru olduğunu anladım. Yaşının ileriliğine rağmen o da beni tanıdı. Perişan halime bakarak nasıl oldu da, böyle bir tehlikeli yolculuğu göze aldığımı sordu. Şükrullah Beyin kalbinin temizliği, inandığı fikirlerin asaleti, yürüdüğü yola can ve baş koymuş olmasının gönül rahatı içinde kendisine şu cevabı verdim: *"— Pîr hakkı, Pîr aşkı için..."* ve anlaşılan bu cevabı verirken samimî idim ki gözlerimden gayrı ihtiyârî yaşlar geliyordu. Buhara, Hiyve, Horasan bütün Harzem kıt'ası, Evliyâlar ve Müslüman büyüklerinin yetiştiği, İslâm felsefe ve inançlarını dünyaya yaydıkları mubarek yerlerdi. Şükrullah Bey, bir çok İs-

îâm Tarikatlerini kurmuş olan bu yüce kişilerin yetiştiği ve bir zamanlar medeniyeti, umranı, ileriliği temsil eden tarihi sahalarda tetkikler yaparak hayatını vakfetmeyi her mümin için tabiî sayan imân ve iz'an ei babından olduğu için beni muhabbetle karşıladı. Kısa zaman sonra kendisinin Dahiliye Nazırı ile arasının çok iyi olmadığını ve Han'ın Şükrullah Beye olan iltifat ve sevgisini çekemiyen Mehter'in rekabet hislerine rağmen, beni İstanbuldan tanımış olması, aleyhimdeki şüpheleri gidermek için kâfi geldi. Şimdi yapacağım şey, Hiyve Hanı tarafından kabul edilebilmekti.

HIYVE HANI SEYYİD MEHMET HANIN HUZURUNDA

Şükrullah Bey beni kendi dairesinde misafir etmek istedi ise de, arkadaşlarımı bırakmak istemediğim mülâhazası ile kendisinden izin istedim. Han'ı ziyaret ederek benim kabulüm için delâlette bulunacağını vaadetti. Kervansaraya döndüğüm zaman arkadaşlarımın Tûşebâz Tekkesinde misafir edildiklerini öğrendim ve hemen oraya gittim. Şükrullah Beyi ziyaret ettiğim nasıl da çabuk duyulmuştu? Herkesin bana karşı muamelesi değişmiş gibi idi. Bundan en çok memnun olanların başında Hacı Bilâl, benim vefakâr ve iyi kalbli dostum geliyordu. Afganlı mel'un ortada yoktu. Öğrendim ki, benim arkamdan bazı şüphelerini açıklamak istemiş, fakat Hacı Bilâl ve arkadaşlarımın şiddetli mukavemeti karşısında susmuş ve benim Şükrullah Beyi ziyarete gittiğimi öğrenince de sıvışmış, kaybolmuş. Böylelikle büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldum.

Akşama doğru Han'dan bir Mabeyinci gelerek bizlere hediyeler getirdi. Ayrıca benim ismime de bir de davet verdi: Han beni kabul edecekti. Demek ki, Şükrullah Bey vaadını hiç vakit kaybetmeden yerine getirmişti.

Hanın biraderi ve Başveziri, isyan eden Çavdur Türkmenlerinin üzerine giden kuvvetlere kumanda için ayrılmış olduğundan, bütün kudret, Dahiliye Nazırı olan Mehter'in elinde idi. O tarihte Han olan Seyyid Mehmet Han'ı halk çokluk sevmiyordu. Şiddetinden ve merhametsizliğinden dert yanıyorlardı. Şükrullah Bey beni Tûşebâz Tekkesinden bizzat gelerek aldı ve Han tarafından kabul edildiğim zaman nasıl muamele yapmam icab ettiğini hikâye etti. Kendisinin Mehterle olan arası açıklığının bana zarar vermemesi için Hanla konuşurken dikkatli olmamı ve Hanın itimad ve muhabbetini kazanmam için hassas olmamı, çünkü Han'ın çok vesveseli bir insan olduğunu da ilâve etmeyi unutmadı.

Saraya girdiğimiz zaman sofalar ve odalar, insanlarla dolu idi. Birçok kadınlar da vardı. Bazıları, kucaklarında çocuklarla gelmişlerdi. Günde dört saat Han, kendisine yapılan şikâyetleri dinliyor, hükümler veriyordu. İnsanların hayatı bile Han'ın vereceği karara bağlı idi.

Şükrullah Beyi ve beni görenler yol açıyorlar, yüksek sesle birbirlerine:

Hiyve'li bir Özbek... Dünyanın en uzun yaşayan insanları Türk Ana-Vatanındadır. Sahte Derviş şöyle diyor: "— Yüz yaşını aşmış insanları bir arada görmek Orta Asya'da tabii hâdiselerdendir."

"— İşte... İstanbullu Derviş... Eli Halife Hazretlerine değmiştir. Libasına dokunana ne saadet..." diyorlardı. Mehterin odasının önünde iki mızraklı muhafız bekliyordu. Evvelâ kendisine uğradık. Etrafı maiyetiyle dolu idi. Siyah sakalh, şeytan bakışlı bir kişi idi. Aslının İranlı olduğu belli idi. Çünkü Taciklerle Özbekleri ayıran sakallarıdır. Özbeklerin sakalları seyrektir. Tacikler ise bilâkis siyah ve sık sakallıdırlar.

Mehter, Şükrullah Beyi görünce yüzünün hatları gerildi... Fakat beni getirdiğini bildiği için bir ânda bakışları, merakla ve hiç de iyi olmıyan duygularla üzerimde toplandı. Ona şüphe verecek hiç bir gayrıtabiiliğim olmamasına dikkat ederek beşûş bir çehre ile müsafahaya şitâb ettim. Beni, hiç olmazsa şeklen aynı hislerle karşılamaya mecbur oldu, ve bana Arapça hitâb etti, kendisine hem Arapça, hem de İstanbul Türkçesi ile cevap verdim. Biraz sonra da Özbek lehçesi ile konuşmıya başladım. Bu hareketime karşı tebessümle mukabele etti ve Han'ın beni görmekten zevk duyacağını ifade ederek ayağa kalktı, bizzat yol göstereceğini söyledi.

Hanın kapısı önünde dört mızraklı, ayrıca dört taberdâr, dört mabeyinci bekliyordu. Mabeyincilerden birisi yüksek sesle benim ismimi: *"— İstanbullu Derviş Hacı Reşid Efendi."* diye söyledi. Taberdârlardan birisi, Hind kumaşından büyük perdeyi aralıyarak eli göğsünde içeri girdi, Han'a arzetti. Biraz sonra perde aralandı ve benim iki koltuğuma giren iki mabeyinci delâletiyle Hiyve Hanı Seyyid Mehmet Han'ın huzuruna girdim. Müşarünileyh üzeri yeşil kadifeli bir sedire yaslanmış, sağ elinde altın asâ ile beni güler yüzle karşıladı. Mer'i olan usul üzerine evvelâ ellerimi açıp dua ettim, oradakiler hepsi *"— Allah kabul ede..."* diye bağırdılar. Yedi kere eğildim, sonra Han'ın üç defa tekrarından sonra gösterdiği yere çömeldim. Diğerleri Hanın işareti üzerine çıktılar, huzurda yalnızca ben ve Şükrullah Bey kaldık. Han bana yollarda sıkıntı çekip çekmediğimi sordu. Ben de vakıa epey zahmet çekmiş isem de, zat-ı hükümdârilerinin cemâl-i pâkini müşahedenin bütün bu eziyetleri unuttuğup beni mes'ut ve bahtiyar kıldığını arzettim. Pâyitahtında kaç gün kalacağımı sordu. Maksadımın bu havalide medfun olan evliyâ ve ekâbir-i İslâmın merkadlerini ziyaret olduğunu arzettim. Bana her türlü kolaylığı göstereceğini ve paraya ihtiyacım olup olmadığını sordu. Şu cevabı verdim : *"Biz dervişiz. Dünya malına rağbet etmeyiz. Seyahatim için Mürşidimin nefesi yeter. Cenab-ı Hakkın zat-ı hâşmetânelerine uzun ömür ve şevket ihsanı duasından başka niyâzım yoktur."*

Milli kıyafetiyle bir Türkistan'lı kız.

Han, şehirde kaldığım müddetçe kendisinin misafiri olacağımı ve Tûşebâz Tekkesine her gün benim ve arkadaşlarım için saraydan yiyecek göndermelerini irade ettiğini bildirdi. Bana da, Evliyâullah makberelerini ziyaret için beyaz renkde bir çemender *(merkebin iri si. Kıbrıs Adasındakilerden daha iri bir merkeb cinsi. Çok mukavim ve sür'atlidir. En emin ve rahat seyahatler onlarla yapılır ve bir deveden daha pahalı ve kıymetlidir.)* verileceğini söyledi. Bir çok teşekkür ve dualar ettim. Benden İstanbul ahvalini, Padişah Hazret-

lerinin sıhhatını ve Osmanlı devletinin şevketini sual etti. İzahat verdim, sonra izin verdi, huzurundan ayrıldım. Tekkede yalnız kaldığım zaman, en güç mevzuun böylesine halledilmesinden dolayı duyduğum sevinç sonsuzdu. Artık bütün Harzem yolları bana açılmıştı.

HİYVE'DE GÜNLÜK HAYAT

Han'ın hakkımdaki iyi duyguları ve beni huzuruna kabul ederek iltifat etmiş olması şehirde hemen yayılmış ve gerek beni, gerek arkadaşlarımı Hiyve eşrafı evlerine dâvet etmiye başlamışlardı. Burada beni en çok yıldıran ve sıhhatımı bozan bir adeti anlatayım: Bütün Türkler, hangi uruk ve oymakdan olurlarsa olsunlar, dünyanın en ikramcı, misafirperver halkıdırlar. Bir yabancıya yapılacak ikramların başında, onu yemeğe dâvet etmek gelir. Bizi de sabah, öğle, akşam sayısız evlerden birbirlerini takiben dâvetlerle hayatımızı doldurmaya başladılar. Dâvet edilen kimsenin vazifesi, önüne konulan yemeklerden az çok yemektir. Yenilen yemeğin miktarı, dâvet sahibine karşı gösterilen hürmetin ifadesidir. Bu sebeple ben de, her çağrıldığım sofra başından bir şeyler yemiş olarak ayrılmak mecburiyetinde idim. Bir kaç gün içinde hastalandım. Benim gibi Hilâfet Makamından gelmiş bir âlimin bu kadar az yemek yemesi hayretle karşılanıyordu. Diğer arkadaşlarım, iki librelik pirinci ve bir librelik içyağı ile eti, çeşitli meyveleri ve sebzeleri hiç sıkıntı çekmeden yiyorlar, bir iki saat sonra aynı zor işi bir daha tekrarlıyorlardı.

İstanbul'u dünyanın eşsiz beldesi olarak kabullenen bu kadîm ve hakikî Türkler, Halife Hazretleri için birçok şeyler öğrenmek arzu ve hasretinde idiler. Zat-ı Şâhane, Halife-i Peygamberî de olduğundan, onun şahsiyeti üzerinde hayâller bir çok itikad ve inanışlar yaratmıştı. Mabeyn-i Hümâyunları halkı âbid ve zâhid şahsiyetlerden ibaret olarak kabul edilen Zat-ı Şehriyârîlerinin başına elli arşınlık bir imâme sarar, topuklarına kadar uzun bir elbise giyer, gür ve uzun sakallı bir zat olarak kabul ediliyordu. Böyle düşünenlerin fikirlerini tashih etmiye kalkışmak çok tehlikeli olacağından cesaret edip bildiklerimi söyliyemiyorum.

Misafir olduğum Tûşebâz medresesinde geniş bir avlu ve onun ortasında bir mescid, mescidin önünde de büyük bir havuz vardı. Bütün camilerin ortasında gürül gürül güzel suların aktığı şadırvanlar bulunuyordu. Bu avlular, gölgeleri etrafa yayılmış, çınar, karaağaç hurma ağaçlariyle dolu idi. Halk boş zamanlarını daima bu avluların serin gölgelerinin altında geçirmeyi âdet edinmişlerdir. Şimdi bizlerin burada misafir olmaları onların bu itiyatlarına yeni bir merak ilâve etmişti. Ben, bunların olur olmaz sualleriyle rahatsız oluyorsam da, bütün Harzem halkını bir arada görebilmenin her zaman bulunmayan imkânı ile müteselli oluyordum.

Halkın bir kısmı siyah başlı İran esirleridir. Türkmenler bunlara ACEM demektedir. Bunların hâli, Yumut Türkmenlerinde gördüğüm kadar acı ve istirab verici değildir. İstidad ve işbilirlikleri sâyesinde çok çalışıyorlar ve yakın bir gelecekte sahiblerinden kendi kendilerini satın alıyorlar. Avrupalıların pek anlıyamadığı bu alış veriş şöyle oluyor: Her esirin bir bedeli vardır. Esir kendi hesabına çalışarak bu parayı temin ettiği zaman sahibine ödüyor ve hürriyetini elde ediyor, yâni kendi kendisini satın alıyor.

Halkın diğer bir kısmı, bu yerlerin Türkmenlerle beraber sâkinleri olan Med'lerdir. Bunlar, İranlılaşmış olan sarışın Türklerdir. Bunlara Hiyve'de Sart, Buhara'da Tacik adı verilmektedir. Dahiliye Nazırı ve Haceb makamında olan "Mehter"ler bunlardan seçilmektedir. Özbekleri çokluk sevmezler. Özbekler de onlardan hoşlanmazlar. Beş yüz seneden fazla zaman birlikte yaşadıkları halde birbirleriyle çok kaynaşamıyorlar.

Halkın bir kısmı da Kırgız kazaklarıdır. Kirus'lar Kırgızistanı ele geçirdiklerinden beri sayıları çok azalmıştır. Medresenin avlusuna toplanan halk arasında Amu-Derya, Seyr-i Derya havzalarından gelmiş göçebelere rastladım. Bunlar arasında sayıları on bin çadırı aşan Karakalpak Türkmenleri vardı.

(Devam ediyor)

Üç Meşhur Paşa

(Baş tarafı 1696. sahifede)

haline getirdiği zaman fırsatları kendisi yaratır...

Mehmet Ali Paşa'nın da âkibeti böyle oldu: Berlin konferansı sırasında, Arnavudluk topraklarından bir kısmı Karadağlılara bırakılmıştı. Arnavudlar buna muvafakat etmediler, silaha sarıldılar. Bab-ı Ali, böyle bir karşı koymanın telâşı içinde iken Sultan Hamid, çareyi buldu: Bir taşla iki kuş vurulacaktı. Hem Arnavudları, hem Mehmet Ali Paşa'yı iyi tanıyordu. Paşa, isyanı bastıracak, fakat kimsesiz ve kuvvetsiz bırakılarak bir *"kaza"*ya kurban gidebilecekti: İsyanın en ağır tecelliler gösterdiği Frizovik-İpek havalisini rahata kavuşturan Paşa, Edirne'den beklediği kuvvetleri almadan Yakova üzerine yürümek emrini, bizzat Padişahdan aldı. Akibetini kavramamış değildi. İstediği ânda, kendisine, bütün büyük devletlerin itimad ve muhabbet kapıları açıktı. Bu şartlar içinde yaşamakdan bıktığı veya artık kendisine lâyık insanların yaşamadığı ülkesinde o gerçek dostların ruhuna kavuşmak ihtiyacı ile mi bilinmez, Yakova'da, dostu Abdullah Paşa'nın "kule"sine, beraberinde on beş, yirmi süvarî ile gitti. Asîler, ona yol verdiler, yolda iken bir şey yapmadılar, yapamadılar... Fakat, belirli kaynaklardan ilham almanın tesiri ile, bir gün sonra Yakova sokakları binlerce asî ile doldu. Mehmet Ali Paşa'dan teslim olmasını istediler. Beklediği kuvvetlerin kasden gönderilmediği gün gibi aşikâr olan Mehmet Ali Paşa, dostu Abdullah Paşa'dan hâdiselere karışmamasını ve çekilmesini istedi, Abdullah Paşa bu teklifi reddetti. Nisbetsiz kuvvetler arasındaki çatışma sonunda, ikisi de, şerefli bir karşı koymadan sonra başlarını verdiler... Asîler, Moskofların koparamadığı bu bilgi, fazilet, vatanseverlik duyguları dolu başı, bir sırığın üzerine taktılar ve sokaklardan dolaştırdılar: Bir devrin en ünlü ÜÇ PAŞA'sının âkibeti, kanlı kansız tecelliler içinde, fakat birbirine çok yakın âkibetin müşterek yolu olarak, arkasında kanlı bir iz bırakıp tarihin hükmüne intikal ediyordu...

Ne oldu sanat eserlerimize?

(Baş tarafı 1716 ncı sahifede)

"Allah bâkidir. Merhum, mağfur, said şehid ve tanrının rahmetine muhtac İbrahimoğlu Şah Kasım 888 yılında fenâ evinden beka evine göçdü".

Kitabeye göre Kasım Bey 888 H., 1482 M. yılında vefat etmiştir.

BAKIMSIZLIKTAN HARAP OLAN TARİHİ HATIRALAR

Üç Karamanoğlu hükümdarı, imaretin bitişiğindeki mahrutî kubbeli türbede gömülüdür. Türbenin cenazelik denilen bir bodrum katı vardır. Bu katın kapısı toprak altında kalmış ve kapanmıştır. Bunların mumyalandığı ve mumyalarının iskaralar üzerine konduğu rivayet edilyor, amma bu kapıyı açmak, incelemek lâzımdır.

Türbenin ikinci katında çinilerle süslenmiş kitabeli üç alçı sanduka vardı. Elli - altmış sene evvel bunlar bütün ihtişamlariyle ayakta idi. Bunlar, Karamanoğulları alçı ve çini işçiliğinin en karakteristik örnekleri idi. O vakit alınan fotografı Şehbal Mecmuasında, sonra benim (Akşehir) adlı kitabımın 112 nci sahifelerinde neşredilmişti. Son kırk sene içinde bu sandukalar parçalanmış, başlarındaki kitabeli mezar taşları dışarıya atılmış, bu suretle bu eşsiz tarihî hatıraları yok edilmiştir. Ben 22 sene evvel türbeyi ziyaret ederken duvarında şair Köprülü Ömer Naci'nin şu mısr'alarını okumuştum.

Cihanın en müessif, matem-engiz bir zamanında
Ziyaret eyledim kalbim teessüfle mâlidir
Utan tarihe hürmetten; nasibin yokmuş ey belde
Bu ecdad hem senindir, hem eazımdır, ealidir (2)

2 Teşrin-i evvel 1326

---

(2) Bu mısra'lardaki yabancı kelime'ler: (Müessif = esef verici), (Matem-engiz = ağlatıcı), (Mâli = dolu), (Belde = şehir), (Ecdad = dedeler), (Eazım = büyükler), (Eali = ulular) demektir.

MİLLİ TASARRUFUN SENBOLÜ

TÜRKİYE İŞ BANKASI

paranızın... istikbalinizin emniyeti

STOP

kendi
petrolünü
kullan

T.P

SAVAN REKLAM

TÜRKİYE PETROLLERİ A.O

Tarih — 97

(Basın : 17789)

1965 yılı başından beri ELEKTRONİK BEYİN
AKBANK müşterilerinin hizmetind edir.

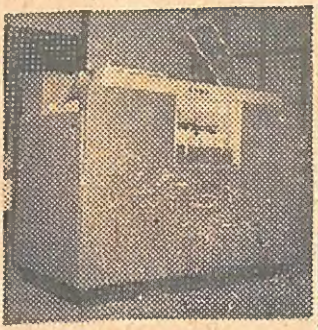

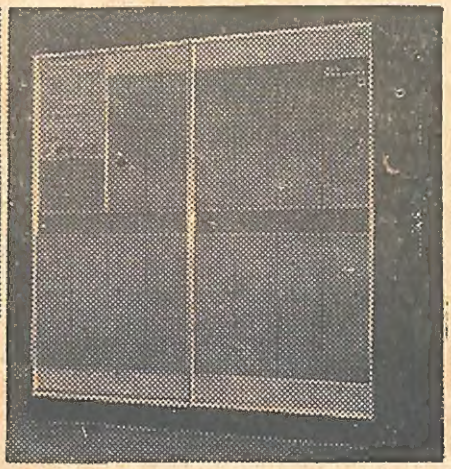

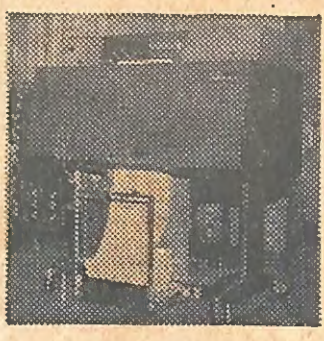

20. yüzyılın bir harikası olan Elektronik Beyinin AKBANK'ta gördüğü çeşitli bankacılık hizmetleri arasında en önemlisi şüphesiz tasarruf hesaplariyle ilgili olanıdır. Elektronik Beyin, tasarruf hesaplarını en küçük bir hata yapmadan günü gününe kaydetmekte, her mudiin kaç kur'a numarasiyle ikramiyeye iştirak edeceğini hesaplamakta ve ikramiye listelerini hazırlamaktadır. Elektronik Beyin AKBANK'ın Bebçekapı'daki yeni binasının ikinci katında mütehassıs elemanların nezaretinde çalışmalarına devam etmektedir.

AKBANK

Tarih — 93

Sizin Bankanız

TÜRKİYE HALK BANKASI

Memleketin her köşesinde hizmetinizdedir.

Tarih — 94

(Basın 14343)

Geçmiş çağlarda:

BURSA BÜRÜMCÜKLERİ,
ÜSKÜDAR ÇATMALARI,
ANKARA SOF ZÎBÂLARI,

El sanatları zevk şaheserleri olarak kıtalarda hayranlık toplardı

Bugün:

Abfil

Kumaşları

Türk pamuğunu, günümüzün tekniği ve milli zevkle kucaklaştırarak dünya pazarlarında temsil ediyor.